

VÜQAR ƏLİYEV

**BEYNƏLXALQ JURNALİSİKADA ETİK
NORMALAR VƏ AZƏRBAYCAN
MƏTBUATI**

Bakı – «Nurlan» – 2006

Elmi redaktor:

HƏMİD VƏLİYEV
*filologiya elmləri namizədi,
dosent*

Rəyçilər:

4 612
+ 2 64

VAQİF ARZUMANLI
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

İLHAM MAZANLI
tarix elmləri namizədi

SABİR MƏMMƏDOV
tarix elmləri namizədi

269144

Vüqar Əliyev. *Beynəlxalq jurnalistikada etik normalar və Azərbaycan mətbuatı.* Bakı, «Nurlan», 2006, 151 səh.

Monoqrafiyada beynəlxalq jurnalistikada mövcud olan etik normaların struktur xüsusiyyətləri və prinsipləri və Azərbaycan mətbuatında bu normaların gözlənilməsi problemi araşdırılmışdır. Kitabda beynəlxalq jurnalistikada qəbul edilmiş jurnalist etikasına dair etik norma və prinsiplərin istər yaradıcı tərəfi, istərsə də kodeks və qanunvericilikdə təsbit edilmə formaları nəzərdə keçirilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələrinin Qərb ölkələrinin bu sahəyə aid təcrübəsindən necə yararlandığı tədqiq edilmişdir.

4603000000
N - 098 - 2006 *Qrifli nəşr*

© Vüqar Əliyev, 2006
© «Nurlan», 2006

ÖN SÖZ

«Beynəlxalq jurnalistikada eik normalar və Azərbaycan mətbuatı» adlı monoqrafiya son dərəcə aktual və əhəmiyyətli mövzuya həsr olunub. Kütləvi informasiya vasitələrinin müasir cəmiyyətdə artdığı rolu, genişləndiyi nüfuz dairəsi jurnalistika peşəsinə, onun daşıyıcılarına ciddi tələblərlə yanaşmağa vadə edir. Jurnalistikanın bir sosial institut kimi yeni məzmunda formalaşması onun mahiyyətinə yenidən baxmayı tələb edir. Bu prosesdə jurnalistin fəaliyyət prinsipləri, ictimai, mənəvi, əxlaqi dəyərlərə riayət etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan jurnalistikasının yeniləşdiyi bir dövrdə beynəlxalq və Qərbi Avropa ölkələrinin təcrübəsindən istifadə etmək, əsaslı formada yararlanmaq bizim KİV-in inkişafına böyük təkan verir.

Vüqar Əliyevin tədqiqat işi beynəlxalq jurnalistikada mövcud olan etik normaların struktur xüsusiyyətləri və prinsiplərinə və Azərbaycan mətbuatında bu normativlərin gözlənilməsi probleminin tədqiqinə həsr olunub. Əsərdə beynəlxalq jurnalistikada qəbul edilmiş jurnalist etikasına dair etik norma və prinsiplərin istər yaradıcı tərəfi, istərsə də kodeks və qanunvericilikdə təsbit edilmə formaları nəzərdə keçirilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələrinin Qərb ölkələrinin bu sahəyə aid təcrübəsindən necə yararlandığı araşdırılmışdır. Tədqiqəçi həmin məqsədə nail olmaq üçün qarşısına qoyduğu konkret vəzifələri yerinə yetirə bilmişdir.

Jurnalist etikasının monoqrafiyada əksini tapmış formada strukturunun təsviri və açılışı ilk dəfədir ki, təqdim edilir. Monoqrafyada eyni zamanda bir çox ölkələrin və kütləvi informasiya vasitələri qurumlarının etik kodekslərinin müqayisəsi əsasında professional jurnalist etikasının 14 prinsipi müəyyənləşdirmiş, xarici dövlətlərin, eləcə də Azərbaycan qanunvericiliyində etik prinsiplərin təsbiti, bir növ onların hüquqi prinsiplərə çevrildiyi göstərilmişdir.

Ümumilikdə monoqrafiyada beynəlxalq jurnalistikada etik normalar probleminin, demək olar ki, bütün əsas nəzəri məsələlərinə toxunulmuş, eyni zamanda bu norma və prinsiplər müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirilmiş, ölkə mətbuatında onlara əməl etmə problemi araşdırılmışdır. Bu zaman mətbuatda istər dil – üslub normalarının, istərsə də etik prinsiplərin pozulma hallarına dair konkret misallar göstərilmiş, təhlil edilmişdir. V.Əliyev tədqiqat zamanı iki beynəlxalq jurnalist təşkilatının, on iki qərb dövlətinin aparıcı jurnalist təşkilatlarının beynəlxalq etik normalar kodeksindən istifadə etmiş, həmçinin professional jurnalist etikasına dair YUNESKO-nun Birleşmiş Millətlər Təşkilatı və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə birgə qəbul etdiyi və Avropa Şurası Parlament Assambleyasının onadək sənədi nəzərə çatdırılmışdır. Həmçinin on bir dövlətin kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı qanunvericiliyində professional jurnalist etikası prinsiplərini özündə təsbit edən müddəaları təqdim edilmişdir.

Mətbuat hakimiyətin dördüncü qolu olsa da, o, digər üç qol kimi, həmişə ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olur. Son vaxtlar respublikada baş vermiş bəzi hadisələr jurnalist etikası məsələsini bütün kəskinliyi ilə gündəliyə çıxardı. Unutmayaq ki, jurnalistin peşə etikasının bütün aspektlərinə ciddi yanaşan redaksiyalarda kodekslərin praktik nəticələri səmərəlidir. Bu səbəbdən V. Əliyevin monoqrafiyasını günümüz üçün son dərəcə əhəmiyyətli tədqiqat işi kimi də qiymətləndirmək lazımdır.

Akif RÜSTƏMOV,
filologiya elmləri namizədi,
BDU jurnalistika fakültəsinin dosenti

GİRİŞ

Bu gün ictimai həyatda baş verən prosesləri izləyən, insanın mənəvi inkişafı perspektivləri üzərində düşünən hər kəs əxlaqi əsasların rolunun dönmədən artdığını görməyə bilməz. Əxlaqi sərvətlərin və əməllerin məsuliyyətlə seçilməsi, şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətlərinin yüksəkliyi və etibarlılığı, onun varlığının və ünsiyyətinin humanistləşdirilməsi adam-ların ictimai şüurunu misli görünməmiş qüvvə ilə məşğul edən problemlərdir. Bu səbəbdən əxlaq haqqında təlim olan etika, cəmiyyətinin inkişafına təsiri olan istənilən elm sahəsinə, o cümlədən jurnalistikaya birbaşa təsir edir.

Jurnalistika cəmiyyətə təsir edən ictimai şüurun müxtəlif formaları ilə bağlı özünəməxsus iş görən bir institutdur. O təkcə təsir etməklə qalmır, həm də ona bu istiqamətdə təsirlər olur. Bir sözlə, jurnalistika cəmiyyətdə əxlaq normalarının formalaşmasında, inkişafında yaxından iştirak etdiyi kimi, bu normalar da özlüyündə onun fəaliyyət mexanizminə, jurnalistin peşə çərçivesində davranış qaydalarına təsir göstərir. Bu qarşılıqlı əlaqə onların zənginləşməsinə, yeni çalarlar qazanmasına səbəb olur. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, KİV cəmiyyətin əxlaqına, davranış qaydalarına, yeni vərdişlərin, normaların yaranmasına təsir edən ən güclü vasitədir. Ona görə də şübhə yoxdur ki, gələcəkdə jurnalistika ilə əxlaq problemlərinin bağlılığı daha da intensivləşəcək və genişlənəcək.

Əxlaq, mənəviyyat haqqında elm olan etika qədim yunan sözü olub birgə yaşayış məskəni mənasını bildirir. İctimai inkişafın sonrakı gedişində bu termin adət, xarakter, fikir tərzi kimi yeni mənalar kəsb etməyə başladı.

Başqa əxlaqi keyfiyyətlər kimi, sadə əxlaq normaları da ictimai şüurdan doğur, ictimai-iqtisadi varlığı əks etdirir. Onlar insanların gündəlik həyatı üçün əxlaqi əsas yaradır. Sadə

Əxlaq normaları kimi başa düşdürümüz əxlaqi keyfiyyətlərə riayət edilməyəndə insanlar arasında münaqişələr baş verir. Cəmiyyətin etik normaları isə onun inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdəndir. Yaşadığımız dövrün, zamanın tələbləri, ağrısı – acısı bizim əxlaqi dünyagörüşümüzə təsir edir, onu formalaşdırır. Bunlar əxlaqi-etik münasibətlərə həssas yanaşmağı, onu daim diqqət mərkəzində saxlamağı tələb edir.

Dördüncü hakimiyyət hesab olunan jurnalistikyanın cəmiyyətin düzgün istiqamətdə inkişafına nə dərəcədə təsir göstərməsi barədə ətraflı söz açmaq, şübhəsiz ki, artıqdır. Heç kim, bir anlıq olsun belə, özünü qəzet və jurnalsız, televiziya və radiosuz təsəvvür edə bilməz. Bu gün kütləvi informasiya vasitələri bizim gündəlik həyatımızın tərkib hissəsinə çəvrilib. Çünkü onsuz həyatımızın hansı istiqamətdə axın edəcəyini düşünmək qeyri-mümkündür. Bu, günümüzün reallığıdır. Lakin gəlin bir anlıq təsəvvür edək: nəinki gündəlik iş rejimizə, hətta şüurlarımıza və bilavasitə şəxsiyyət kimi inkişafımıza birbaşa təsir etmək gücünə malik KİV düzgünlük, vətənpərvərlik, demokratiya və insan hüquqlarına hörmət etmək əvəzinə, zoraklılığı, milli diskriminasiyanı, cəmiyyətin bir çox eybərcərliklərini qabardır və bir növ bu eybərcərliklərin təbliğatçısına çəvrilir. O zaman istər cəmiyyətin, istərsə də ayrı-ayrı fərdlərin müsbət yönə inkişafından danışmağa dəyərmi?

KİV hakimiyyətin dördüncü qolu və insanlara böyük təsir gücünə malik sosial institut kimi cəmiyyəti obyektiv və düzgün məlumatlarla təmin etməli, onların fikrini çəşdirməməli, səhv yola yönəltməməlidir. Və ya cəmiyyətin eybərcərliklərini təbliğ etməməli, əksinə onları ifşa etməli və aradan qaldırmaq yollarını göstərməlidir. Ucuz sensasiyalarla oxucu, tamaşaçı, dinləyici auditoriyası cəlb etmək, bununla da tiraj yığmağa can atmaq nəinki demokratiya və söz azadlığından

sui-istifadə etmək, hətta, jurnalistika kimi şərəfli bir peşəni ləkələmək deməkdir.

Əsrlərdən bəri inkişaf edərək bugünkü səviyyəsinə çatan və yenə sürətlə inkişaf etməkdə olan jurnalistikən zıyanlı istiqamətə yönəldilməsinə imkan verməmək, jurnalistlərin cəmiyyətin inkişafında katalizator rolunu oynamasını təmin etmək, onların həqiqət carxısına çevrilməsinə təkan vermək məqsədi ilə KİV işçilərinin peşə normalarının qəbul edilməsinə ehtiyac vardır. Bu ehtiyacı aradan qaldırmaq məqsədi ilə ilk cəhdi Amerika Birleşmiş Ştatlarının jurnalistləri etdi. 1923-cü il aprelin 28-də Amerika Qəzet Redaktorları Birliyi «Jurnalistikən Etik Qaydaları»nı tərtib etdilər. Yeddi principdən ibarət bu sənədin qəbul edilməsindən sonra jurnalist təşkilatları yeni və daha təkmilləşdirilmiş etik prinsiplər kodeksləri üzərində işləməyə başladılar. 1939-cu ildə Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının Bordoda keçirilmiş yeddinci konqres toplantısında «Jurnalistlərin Professional Şərəf Kodeksi» qəbul edildi. On maddədən ibarət bu sənəddən sonra 1952-ci il dekabrın 16-da YUNESKO 403-cü plenar toplantısında «Mətbuat və informasiya azadlığı: Etik normaların Beynəlxalq kodeksi» adlı 635 nömrəli qətnaməni qəbul etdi. YUNESKO-nun qəbul etdiyi etik normalar kodeksi bir müddət bu boşluğu doldura bilsə də, jurnalistikən sürətli inkişafi yeni etik normaları tənzimləyən sənədlərin hazırlanmasına ehtiyac olduğunu üzə çıxardı.

Hazırda demokratik ölkələrdə fəaliyyət göstərən jurnalist təşkilatlarının özlerinin tərtib etdiyi etik kodekslər var. Bu kodekslər beynəlxalq jurnalist təşkilatları ilə razılışdırılmış formada tərtib edilir və təşkilatın üzvü olan jurnalistlərin həmin prinsip və normalara ciddi riayət etməsi tələb olunur.

Odur ki, kütləvi informasiya vasitələrində etik prinsip və normaların gözlənilməsi və onlara əməl edilməsi tələbi bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Mövzunu işləyərkən qarşıya qoyulan əsas məqsəd beynəlxalq jurnalistikada qəbul edilmiş jurnalist etikasına aid etik normaların istər yaradıcı tərəfini, istərsə də kodeks və qanunvericilikdə təsbitedilmə formalarını nəzərdən keçirmək, Qərb ölkələrinin bu sahəyə aid təcrübəsindən ölkəmizin kütləvi informasiya vasitələrinin necə yararlandığını araşdırmaqdır.

Tədqiqat zamanı biz bir sıra peşəkar jurnalistlərin kitablarından istifadə etməklə yanaşı, daha çox müasir informasiya mənbəyi sayılan internetdən faydalananmışıq. Əsərdə iki beynəlxalq jurnalist təşkilatının və on iki Qərb dövlətinin aparıcı jurnalist təşkilatlarının beynəlxalq etik normalar kodeksindən istifadə edilmiş, həmçinin YUNESKO-nun professional jurnalist etikasına dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və ATƏT ilə birgə qəbul etdiyi və Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının onadək sənədi nəzərə çatdırılmışdır. On bir dövlətin KİV-lə bağlı qanunvericiliyində professional jurnalist etikası prinsiplərini özündə təsbit edən müddəaları təqdim edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, indiyədək professional jurnalist etikasının müddəaları beynəlxalq jurnalistika aspekti baxımından işlənməyib. Məhz xarici dövlətlərin qanunvericiliyində etik prinsiplərin təsbiti və onlara dair xarici ölkələrin jurnalist təşkilatlarının etik kodekslərinin prinsiplərə görə bölünməsi geniş aspektdə ilk dəfə tədqiq edilir.

I FƏSİL

JURNALİST MƏSULİYYƏTİ VƏ PEŞƏ ETİKASININ FORMALAŞMASI

- Jurnalistin cəmiyyət
qarşısında məsuliyyəti
- Etik normaların
formalaşması və əhəmiyyəti
- Azərbaycan jurnalistikası və
peşə etikası

1.1. Jurnalistin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti

Beynəlxalq jurnalistikada söz və mətbuat azadlığının gerçəkləşməsinə və inkişafına verilən hüquqlar çoxaldıqca sözün məsuliyyəti də artır, yəni jurnalistin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bu məsuliyyət ondan irəli gelir ki, informasiyanın peşəkar istehsalçıları məhz jurnalistlərdir. İformasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə sözün dəqiqliyinə, dürüstlüyünə olan tələbat hədsiz dərəcədə artır. Jurnalist yayılmaq üçün ona təqdim olunan materialların məzmununa görə ictimai önəmli faktlar, olaylar və hadisələr barədə ictimaiyyətə vaxtında və dürüst məlumat verilməsinə görə cəmiyyət, vətəndaşlar qarşısında məsuliyyət daşıyır. Vətəndaşların informasiya almaq hüququnun təmin edilməsi jurnalistin əsas vəzifəsidir [43, s. 91]. Jurnalist fəaliyyəti özündə bir sıra aspektləri cəmləşdirir. Bu aspektlərin böyük əksəriyyəti mühüm ictimai əhəmiyyət kəsb edərək daha çox jurnalistlə cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətlərində özünü göstərir. Münasibətlər isə öz növbəsində jurnalistin müxtəlif sosial institutlar və bütövlükdə cəmiyyət ilə əlaqələrində xarakterizə olunur.

Məsuliyyət struktur cəhətdən mürəkkəb kateqoriya olub, jurnalist peşəsindən irəli gələrək, konkret fərdin timasalında ictimai və mənəvi tələblərin nümayiş etdirilməsidir. Bu tələblər fərdin konkret olaraq hansı vəziyyətdə olması ilə xarakterizə edilir [69].

Jurnalist məsuliyyətinin formallaşmasında beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının rolü əvəzedilməzdir. Nəinki jurnalist məsuliyyətinin, həm də jurnalistikada etik kodekslərin yaranmasında, jurnalistika sahəsində aparılan islahatlarda da beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Önce onu qeyd etmək istərdik ki, bu təşkilatların jurnalistika sahəsində qəbul etdiyi və həlli ilə məşğul olduğu

ən mühüm problemlərdən biri də jurnalist məsuliyyətidir. Məsuliyyət jurnalistin əməl etməli olduğu ən mühüm normadır, həm də onun işinin səmərəliliyi həmin amillə ölçülür.

Söz və mətbuat azadlığı, jurnalistin informasiya almaq və onu yaymaq hüququ, mətbuatda böhtanın, şərəf və ləyaqətin alçaldılmasının yolverilməzliyi, dövlət sirlərinin qorunması, milli təhlükəsizlik problemləri, jurnalistlərin öz informasiya mənbələrini müdafiə hüququ, KİV-in dövlət orqanları ilə münasibətləri və s. məsələlər KİV haqqında qanunvericilikdə təsbit olunub. Önəmlisi isə budur ki, jurnalistlər bu qanunları əzbərləməklə deyil, onları dərindən dərk etməklə fəaliyyət göstərməlidirlər. Çünkü söz və mətbuat azadlığının geniş şəkildə inkişafi jurnalistin daha da məsuliyyətli olmasını tələb edir və son vaxtlar getdikcə daha çox maraq doğuran jurnalist məsuliyyəti anlayışı ön plana keçir.

Bir sözlə, jurnalistlərin başlıca vəzifələri mətbuat azadlığının onlara verdiyi geniş imkanlardan istifadə edib, üzərlərinə düşən öhdəlikləri obyektiv, dəqiq və qərəzsiz həyata keçirməkdir. Bu məsuliyyəti dərk edən, peşə ləyaqətini, oxucu, dinləyici və tamaşaçıların etibarını, təmsil etdiyi informasiya orqanının nüfuzunu yüksək tutan hər bir jurnalist vəzifəsinin icrası zamanı öz peşə məsuliyyətini unutmamalıdır.

Nəzərə alsoq ki, medianın məsuliyyəti anlayışı konseptual cəhətdən çox zaman düzgün başa düşülmür və dolaşıqdır, o zaman «məsuliyyət prosesinin» açıqlanmasının və onun ayrı-ayrı elementlərinin dəqiq təsvirinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi ilə razılışarıq.

Jurnalistika ilə məşğul olan mütəxəsis Desbarats hesab edir ki, «Məsuliyyət müasir jurnalistikənin həll olunmamış ən böyük problemlərindən biridir» [32, s.44]. Məsuliyyət nənki hazırda, hətta jurnalistikən yarandığı dövrdən onun ən mühüm problemlərindən biridir. Məsuliyyət həm jurnalistlərin fəaliyyəti ilə, həm də ictimai maraqlarla bağlı olduğundan hər

iki tərəf bu məsələyə öz nöqteyi-nəzərindən yanaşır ki, bu da onlar arasında bir anlaşılmazlıq yaradır.

Başqa bir nəzəriyyəçinin gəldiyi qənaətə görə, «alımlar və jurnalistlər bu məsuliyyəti düzgün anlamaqda çətinlik çəkirler». Dennis və Gilmor isə hesab edirlər ki, «kütləvi informasiya vasitələrinin məsuliyyəti məsəlesi hələ də konseptual cəhətdən dolaşıq problem kimi qalmaqdadır» [32, s.44].

Jurnalist məsuliyyəti ilə bağlı bir ədəbiyyatda «medianın məsuliyyəti» ifadəsinin mənası hər bir jurnalist qurumunun, ayrılıqda hər bir jurnalisten öz şəxsi fəaliyyəti üçün məsuliyyət daşıdığını qəbul etməsinə və auditorianın, informatorların, reklam sifarişçilərinin, yaxud dövlət strukturlarının şikayətçi qismində çıxış etmək hüququnu tanımmasına əsaslanmış bir proses kimi izah olunur. Məsuliyyət bir kəsin hərəkətlərinin izahı və yaxud əsaslandırılmasıdır. Məsuliyyətin tələb olunduğu sosial, mədəni və siyasi mühit mediaya güclü təsir edir. Jurnalistlər və kütləvi informasiya vasitəleri cəmiyyət qarşısındaki cavabdehlik hissi ilə fəaliyyət göstərməli və öz hərəkətlərini izah etmək tələbi ilə üzləşə biləcəklərini daim xatırlamalıdır. Bunlar jurnalist məsuliyyətinin kökündə dayanan əsas amillərdir.

«Jurnalistenin məsuliyyəti məsələsinə dünya birliyinin müasir yanaşma tərzi belə bir sadə, lakin ciddi düsturla müəyyənləşir: jurnalistlərin xəbər kimi təqdim etdikləri informasiya dürüst, rəy kimi təqdim etdikləri informasiya isə vicdanlı olmalıdır. Əsl jurnalistikə başqa şeylərdən, o cümlədən «çirkablı» informasiya texnologiyalarından fərqləndirən məhz budur» [23, s.9]. Buna görə də Qərb jurnalistləri, ən isti xəbəri belə, oradakı faktları iki və ya üç mənbədən dəqiqlişdirmədən ictimaiyyətə çatdırmağı mümkünüsüz sayırlar.

Jurnalist məsuliyyətinin bu xarakteri peşənin meydana gəldiyi çağdan formalaşmış və nəsillər dəyişkənliyi ilə yeni

keyfiyyətlər qazanaraq günümüzə daha önemli mahiyyətlə gəlib çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, xeyli vaxtdan bəri, hətta, «jurnalist mentaliteti» kimi bir problemlə də üzləşməli olmuşdur. Peşə özünüdərkinin struktur və xarakterini, özünə tələbin və özünü müəyyən etmənin bütün predmetlərini özündə əks etdirən jurnalist mentaliteti problemi günümüzdə getdikcə daha çox diskussiyalara səbəb olmaqdadır. Bu mentalitet jurnalistic demokratik cəmiyyətdə yerini dərk etməsini, informasiyanın təqdimetmə prinsiplərini, özünü «KV hakimiyyətin» əməkdaşı olaraq hiss etməsini, söz azadlığına elmi-hüquqi münasibətini, plüralizme həssaslığını, informasiya siyasetində tolerantlığı, informasiya mübarizəsi ilə «informasiya müharibəsi» arasındakı həddi bilməyi, cəmiyyət üçün ciddi əhəmiyyəti olan problem barədə susmağı və s. vacib məqamları nəzərdə tutur.

Jurnalist məsuliyyəti sistemi jurnalistic cavabdehliyini müəyyənləşdirən bir neçə prinsip üzərində qurulur. Əlbəttə, Tomas Emersonun yazdığı kimi, bu prinsipləri formalasdırmaq və ya onları qanunun əsas qaydalarına uyğunlaşdırmaq elə də asan deyil. Təcrübədə medianın məsuliyyəti, yenə də Emersonun sözləri ilə desək, kütləvi informasiya vasitələrinin hər bir şikayətçinin tələbinə cavab vermək məsuliyyətini qəbul etməsində üzə çıxır. Problemin ortaya çıxması, onun yaranmasında media qurumunun günahlandırılması və onun aradan qaldırılması üçün KV qarşısında tələb qoyulması jurnalistikada məsuliyyətin ilkin mərhələsini təşkil edir. Bu mərhələdə bütün proseslər subyektiv amillərin təsiri altında olur və qeyri-formal xarakter daşıyır, çox zaman irəli sürürlən tələblərin yerinə yetirilməsi ilə nəticələnir.

Bununla belə, bir sıra hallarda KV şikayətçilərin tələbərini yerinə yetirmir. Belə olduqda öz mövqeyinin düzgünlüğünü sübut etməyə çalışan şikayətçi mübahisəni həll etmək üçün müraciət etməyə forum və ya üçüncü tərəf axtarır. Forum şikayətçinin tələbinin əsaslı olub-olmamasını müzakirə edib

hökm çıxarmaq səlahiyyəti olan dövlət qurumudur. Üçüncü tərəf isə mübahisədə maraqları olmayan və baxışları tərəflərdən heç olmasa biri üçün legitim sayılan şəxs, qrup və ya təşkilat ola bilər. Adətən, belə hallarda forum rolunu məhkəmə orqanı, üçüncü tərəf funksiyasını isə mətbuat şurası oynayır.

Jurnalist və mətbu orqanı məlumatın əldə edilməsindən başlayaraq hazırlanması və yayılması proseslərində öz məsuliyyətini unutmamalıdır. ABŞ-in Indiana Universitetindəki Jurnalistika Məktəbinin əməkdaşı Devid Pritçard qeyd edir ki, jurnalistlər və kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyət qarşısında cavabdehlik hissi ilə fəaliyyət göstərməli və öz hərəkətlərini izah etmək tələbi ilə üzləşə biləcəklərini daim xatırlamalıdır. Bunlar media məsuliyyəti anlayışının kökündə dayanır. Tomas Emersonun prinsiplərinə əsaslanan Pritçard yazır ki, media məsuliyyəti kütləvi informasiya vasitəsinin hər bir şikayətçinin tələbinə cavab vermək məsuliyyətini qəbul etməsində üzə çıxır [32, s. 45-46].

Hansı dövrə və hansı ölkəyə təsadüf etməsindən asılı olmayaraq jurnalistika və məsuliyyət probleminin qarşılaşdırılması, həmin ölkədə söz azadlığının olmasından xəbər verir. Çünkü sosial məsuliyyət adı altında ümumiləşdirilən hədd və normalar əsas etibarilə bu azadlıqdan sui-istifadə hallarına qarşı yönəlir. İlk baxışdan KİV-lə vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı münasibətləri kifayət qədər sadədir: KİV vətəndaş cəmiyyətində mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsində yardım etməli olan vasitədir. Bu münasibətlərdə, bəlkə də, ən önemli olan KİV-in cəmiyyət qarşısında daşıdığı məsuliyyətidir. Vətəndaş cəmiyyəti baş verən sosial, iqtisadi, siyasi məsələlərdə öz şəxsi məsuliyyətini hiss edən VƏTƏNDƏSLARIN cəmiyyətidir. Öz peşəkar fəaliyyəti ilə ictimai rəyə nəinki təsir edən, hətta çox hallarda hadisələrin inkişafı üçün stimul rolunu oynayan peşənin sahibləri kimi jurnalistlərin öz məsuliyyətlərini anlaması xüsusü önem daşıyır. Kütləvi informasiya

vasitələri hakimiyyətə malikdir: təsir göstərmək hakimiyyətinə, tənqid etmək hakimiyyətinə, gündəliyi təyin etmək hakimiyyətinə. Kütləvi informasiya vasitələrinə qısamüddətli perspektivdə müzakirə mövzuları və xəbərlər üzərində hakimiyyət, uzunmüddətli perspektivdə isə cəmiyyətdə vacib hesab edilən şeylər üzərində, meylin inkişafı üzərində hakimiyyət məxsusdur. Hakimiyyət ictimaiyyətşünaslığın elmi axtarışının predmetidir, çoxsaylı və heç də mübahisəsiz olmayan fikirlər anlayışıdır.

Jurnalistika artıq bütün dünyada özünə qeyd-şərtsiz ola-raq dördüncü hakimiyyət statusu qazanmışdır. Bu hakimiyyət insanların həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq onların taleyinə istənilən formada müdaxilə etmək səlahiyyətlərini əlində saxlayır. Bu hakimiyyətin özündən əvvəlki üç hakimiyyətdən bir sıra prinsipial fərqləri də var ki, bunlardan ən başlıcası dördüncü hakimiyyətin seçki yolu ilə formallaşması və jurnalistlərin ömürlük hakimiyyətdə qalmalarıdır. Bu məqamda Oskar Uayldın aforizmə çevrilmiş aşağıdakı fikri xeyli yerinə düşür: «Prezident dörd il, jurnalist isə ömürlük hakimiyyətdədir». Jurnalistikada sosial məsuliyyət bu sənət sahəsinə aid peşə etikasının və məlum sahənin hüquqi əsaslarının da tərkib hissəsidir.

Tirajlanan söz çox böyük məsuliyyət tələb edir. Tədqiqatçı araşdırmları, jurnalistenin sosial məsuliyyət tarixinin jurnalistikən bir peşə kimi tam formallaşması tarixindən də əvvələ təsadüf etdiyini sübuta yetirib. Dünya ölkələrinin qəzetçilik təcrübəsindən bəllidir ki, yazılan sözün tirajlanma imkanının yaranması ilə jurnalistikən öz üzərinə məsuliyyət öhdəliyi götürdüyü dövr təxminən eyniyyət təşkil edir və Azərbaycanda da mətbu fəaliyyətinin formalşmasına başladığı ilkin illərdən Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Cəlil, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Neriman Nərimanov, Yusif Vəzir Cəmənzəminli və digər bu kimi klassiklərimiz

məlum problemi müzakirə predmetinə çevirərək, bu istiqamətdə öz baxışlarını ortaya qoymuşlar. Ümumilikdə, cəmiyyət üçün nəzərdə tutulan söz məhdud dairədə deyilən sözdən dəfələrlə artıq məsuliyyətlə işlənilməlidir. Bu məsuliyyət anlayışına həqiqət və obyektivlik, vicdanlılıq və alicənablıq, bəşəri dəyərlərə sədaqət, peşə həmrəyliyi, başqalarının özəl həyatına ehtiram, qərəzsizlik və təmizlik kimi keyfiyyətlər də daxildir ki, bunların hamısını biz üçüncü fəsildə peşə etikasının prinsipləri kimi daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik.

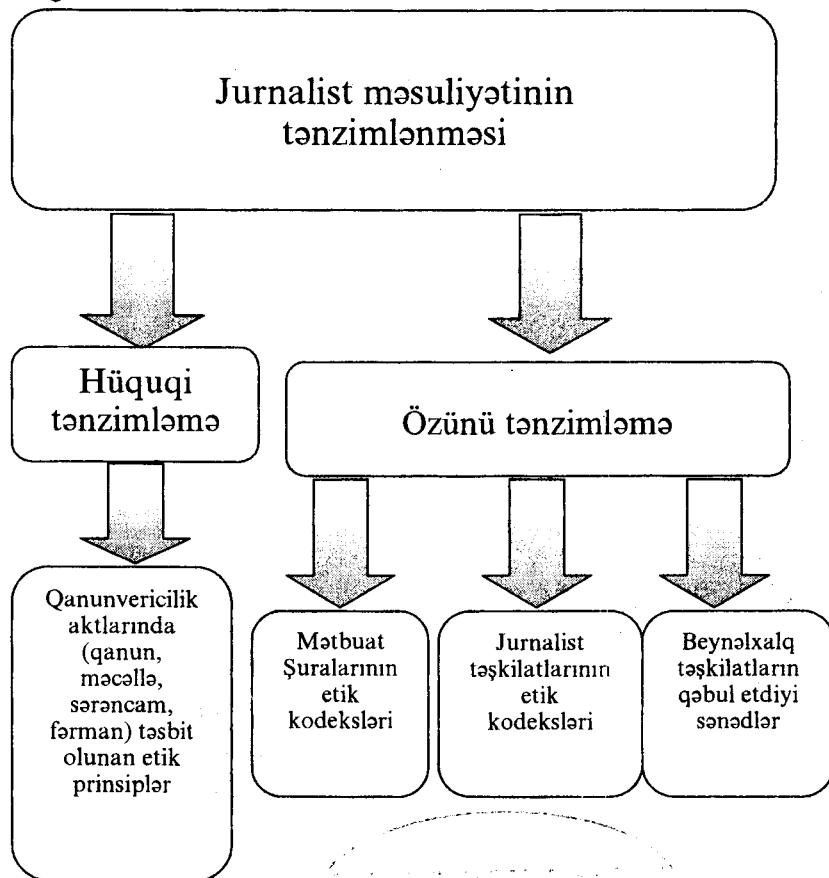
Azərbaycan jurnalistikasının getdikcə demokratikləşərək, dünya jurnalistika təcrübəsinə qovuşub sözün əsl mənasında dördüncü hakimiyət statusuna yiyələndiyi indiki günlərimizdə milli jurnalistikamızın öz üzərinə cəmiyyət qarşısında ictimai məsuliyyət götürməsi zərurəti ən aktual problemlərdən biri sayılır.

80-cı illərin sonlarından, ötən əsrin əvvəlində itirmiş olduğu müstəqilliyin axtarışına başlayaraq uğurlu nəticələr əldə edən Azərbaycan Respublikasında da bu gün söz-mətbuat azadlığı artıq reallığa çevrilməkdədir. Təəssüf ki, bu reallığın digər üzü müxtəlif kütłəvi informasiya vasitələrinin və ya ayrı-ayrı jurnalistlərin söz azadlığından sui-istifadə etməsi hallarıdır. Jurnalistin söz azadlığının məsuliyyətini lazıminca dərk etməməsi və ya sadəcə buna çalışmaması nəticədə mətbuatın öz funksiyalarını yerinə yetirməməsinə gətirib çıxarır. Bu isə öz növbəsində bütövlükle jurnalistikani gözdən salır və onun haqqında mənfi təsəvvürler formalasdırır. Azərbaycanda söz azadlığı və ictimai məsuliyyət probleminin belə qabarıq şəkildə özünü göstərməsinin digər başlıca səbəbi qeyriixtəsas sahiblərinin jurnalistikaya axını və nəticədə peşəkarlıq səviyyəsinin düşməsidir. Eyni zamanda bu səbəblər sırasına mətbuatımızın iqtisadi çətinliklərini, onun müstəqilliyinin təminatçısı olan iqtisadi bazanın yoxluğunu, Azərbaycan jurnalistikasının həddən artıq siyasıləşməsini də aid etmək olar.

Beləliklə, mətbuatın məsuliyyətini, cəmiyyət qarşısında cavabdehliyini dərk etməsi müstəvisində tənzimləmə və özü-nütənzimləmə mexanizmlərinə ehtiyac var. Bu prosesi belə bir sxemlə təqdim etmək olar:

269/44

JURNALİST MƏSULİYYƏTİİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ SXEMİ:

Beynəlxalq təcrübədə jurnalist məsuliyyətini aşdırırar-kən ilk növbədə məsuliyyətin jurnalist üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bilmək lazımdır ki, bu barədə yuxarıda bəzi məqamları qeyd etdik. Lakin məsuliyyət kateqoriyasının, özünü bir sıra istiqamətlərdə təqdim etməsi səbəbi ilə onun formalarını, jurnalistin sosial məsuliyyətini, hüquqi məsuliyyətini, mənəvi məsuliyyətini, jurnalistə aid olan başqa cavab-dehlik formalarını nəzərdən keçirməyə çalışaq:

Jurnalistin sosial məsuliyyəti anlayışı son vaxtlar istər nəzəri sahədə, istərsə də praktikada çox işlək ifadəyə çevrilmişdir. Amma bu anlayışın özü yeni deyil, yəni jurnalistin sosial məsuliyyəti anlayışı hələ XVIII əsrin ortalarından İngiltərə jurnalistlərinin dilində geniş işlənmişdir.

«Jurnalistin sosial məsuliyyəti» onun cəmiyyətə, insanlara öz peşə bucağından münasibəti deməkdir. Jurnalistin sosial məsuliyyəti həm də onun cəmiyyət qarşısında boynuna götürdüyü yükdür. Bu öhdəlik altruist – öz maraqlarını qurban verən, cəmiyyətə təmənnasız xidmət öhdəliyini boynuna çəkən adamın yüküdür.

Sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi jurnalistikyanın inkişafı ilə həmahəng XX əsrin sonuna doğru sonradan sırası yeni-yeni nəzəriyyə və modellərlə yeniləşəcək dörd klassik nəzəriyyədən biridir ki, bunlar 1956-cı ildə ABŞ alımları Teodor Piterson, Fred Sibert və Uilbur Şrammin hazırladığı «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabında ümumiləşdirilmişdir. Bu nəzəriyyəyə görə jurnalistikyanın əsas missiyası məlumat vermək, əyləndirmək, satışa çıxmaq və ən əsası isə cəmiyyət-dəki mübahisələri, konfliktləri diskussiya məcrasına istiqamətləndirməkdir. Məlum nəzəriyyəyə əsasən, mətbuatdan deməyə sözü olan hər kəs istifadə edə bilər. Son dövr jurnalistikamızın əsaslı tədqiqatçılarından Cahangir Məmmədlinin «Müasir jurnalistika» dərsliyində sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi diqqətlə incələnir. «Bu nəzəriyyə jurnalistlərin

şəxsi həyata, vacib ictimai maraqlara müdaxiləsini qadağan edir. Sosial məsuliyyət nəzəriyyəsinə görə, jurnalistika cəmiyyətin rəyi, istehlakçıların fəaliyyəti və peşə etikasının təsiri ilə nəzarətdə saxlanır. Nəzəriyyənin daha bir maddəsində isə göstərilir ki, jurnalistika, mətbuat cəmiyyətin maraqları naminə iqtidarın onu öz əlinə almaq zərurəti yaranana qədər şəxsi əllərdə olur. Sonuncu maddədə həmçinin bildirilir ki, kütləvi informasiya vasitələri öz üzərinə sosial məsuliyyət götürməli, jurnalistlər bunu etmirsə, onda bu vəzifənin yeninə yetirilməsi üçün kimsə onların fəaliyyətini izləməlidir. Bu modeldə jurnalistka öz üzərinə nəzarət öhdəlikləri götürür ki, bunlar da məlum nəzəriyyənin tarixi inkişafı boyu altı vəzifəyə bölünmüdüdür:

- 1) Sosial məsələlər üzrə informasiya təminatı, müzakirə və polemika yolu ilə siyasi sistemə xidmət;
- 2) Kütlədə özünüidarə qabiliyyətini formalaşdırmaq üçün onu maarifləndirmək;
- 3) Şəxsiyyətin dövlətlə bağlı hüquqlarını müdafiə etmək;
- 4) Reklam vasitəsilə iqtisadi sistemə xidmət göstərmək;
- 5) Cəmiyyəti əyləndirmək;
- 6) Fəaliyyət müstəqilliyini təmin etmək üçün özünün maliyyə müstəqilliyinin qayğısına qalmaq» [43, s. 76].

Sosial məsuliyyət sisteminde mətbuat öz haqlarını da özü müəyyənləşdirir, onlardan irəli gələn vəzifə və məsuliyyəti də. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir mətbuat artıq libertarianlıq prinsiplerinə deyil, sosial məsuliyyət sisteminə və əxlaqi dəyərlərə arxalanır. Jurnalistikanın Avropa məktəbində sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi əsas aparıcı xəttə çevrilmişdir. Burada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ABŞ jurnalistika məktəbi ilə Avropa jurnalistika məktəbi arasında mövcud olan əsas prinsipial fərqlərdən biri də məhz birincilərin daha çox son zamanlarda formalaşmağa başlayan Azad informasiya axını nəzəriyyəsinə önem vermələrindədir.

Jurnalist məsuliyyəti həm də hüquqi anlayışdır. Hüquqi məsuliyyət jurnalisti və bütövlükdə jurnalistikani rəsmi dövlət institutlarının tənzimləməsini və bunu özündə əks etdirən qanunları nəzərdə tutur. Bu məsuliyyətə laqeydlik jurnalisti məhkəmə kürsüsünə aparıb çıxara bilər. Əvvəldə təqdim etdiyimiz sxemdən də göründüyü kimi, jurnalist məsuliyyəti iki istiqamətdən tənzimlənir: 1. KİV-in hüququ əsaslarını müəyyənləşdirən qanunlar məcmusu ilə; 2. Peşə etikasının tələblərinə diqqət yetirməklə. Birincidə hər şey qanuna tabedir, ikincidə isə peşənin bir çox məqamı jurnalistin vicdanının, yaradıcılıq qabiliyyətinin, humanist baxışların öhdəsinə buraxılır. İkinci məsuliyyət mətbuatın, jurnalistin özünütənzimlənmə sisteminə aiddir, lakin son məqamda hər şey jurnalistin peşəsinə, özünə, cəmiyyətə münasibətindəki məsuliyyətə bağlıdır.

Jurnalistin həm fərd, həm də vətəndaş kimi cəmiyyət qarşısında hiss etməli olduğu məsuliyyət kateqoriyaları müxtəlif və rəngarəng olsa da, onların içində özünü daha qabarık göstərən mənəvi məsuliyyətdir.

Cəmiyyətin diqqət etdiyi mənəvi dəyərlərə və baxışlara hörmət edən jurnalist təmsilçisi olduğu cəmiyyətin mənəvi və etik dəyərlər kontekstindən kənara çıxmamalıdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kim, jurnalistika sosial institut kimi cəmiyyət qarşısında bir sıra öhdəliklər götürür və bu öhdəliklərə əməl etməyə borcludur. Bu öhdəliklərdən ən başlıcası auditoriyani qərəzsiz məlumatlarla təchiz etməkdir. Cəmiyyətin obyektiv məlumatlandırılmasını öz qarşısında bir nömrəli vəzifə kimi qoyan jurnalistika heç bir vəhclə öz simasını itirməməli, insanlar qarşısında götürdüyü öhdəliklərdən kənara çıxmamalı, öz mövqeyindən və statusundan sui-istifadə etməməlidir. Jurnalist öz mənəvi məsuliyyətini dərk edərək yazıları ilə cəmiyyətin inkişafına da yardım etməlidir. Ümum-bəşəri prinsiplərin təbliği cəmiyyətin inkişafında əvəzzız rol

oynaya bilər. Məhz bu prinsiplərin təbliği jurnalisti cəmiyyətin gözündə bir azadlıq carçısı kimi ucalda bilər. Jurnalistin sosial məsuliyyəti cəmiyyətdən, ictimaiyyətlə əlaqədən doğan, hüquqi məsuliyyət isə jurnalistin qanunlar karşısındaki cavabdehliyindən irəli gələn bir məsuliyyətdirdə, mənəvi məsuliyyət jurnalistin özündən, duyğulardan irəli gələn və vicdanı ilə bağlı olan ən vacib məsuliyyətdir. Qeyd edək ki, səsioloq-araşdırmaçlarının gəldiyi nəticəyə əsasən insan fəaliyyətinin 8%-i qanunla tənzimlənir, qalan 92%-i isə onun öz qanunları ilə həyata keçirilir. Jurnalistin mənəvi məsuliyyəti ilə bağlı bir neçə məqamı xüsusilə vurğulamaq lazımdır:

a) Dolayısıyla bu ağır məsuliyyəti yerinə yetirən insanların ən azı başqa insانlara, cəmiyyətə yönəltdiyi fikirləri özünə də yönəltməsi gərekdir.

b) Jurnalist şəxsi fikirləri aşaraq, ictimai rəyi önə çəkə bilməli, bu işdə məsuliyyətini bir çərçivəyə yerləşdirməlidir. Yazacağı xəbəri, edəcəyi araşdırmanı önce özünə uyğunlaşdırma bilməli və beləcə cəmiyyətə dürüst məlumatlar verməlidir.

c) Jurnalist demokratik bir şəxs olmalı və öz şəxsi seçimləri ilə deyil, cəmiyyətin maraqlarını nəzərə almaqla bu obyektivliyi yaşatmalıdır. Mühakimə etməməlidir, cavablamağın də doğru nəticələr çıxara bilməsi üçün onların öününe bütün informasiya və məlumatları qoya bilməlidir. (haber.superonline.com)

«Krisçen Sençuri» qəzetinin redaktoru Ceyms Uol yarındı ki, «bizim əsrde, xüsusilə onun ikinci yarısında mənəvi avtoritetlərə, nüfuz sahiblərinə inamdan əsər-əlamət qalmayıb və bu özünü 60-cı illərin timsalında daha aydın göstərir. İndi «müqəddəs» heç nə yoxdur. Hamının əməl etməli olduğu əxlaq və davranış qaydalarına artıq nə cəmiyyət, nə ailə, nə də ayrı-ayrı fərdlər inanır. Nə həqiqət carçısı olan nüfuz sahib-

lərinə hörmət hissi, nə də hökumətdən qorxu hissi onlarda bu inamı yaratmağa qadir deyil». (Yujin Qudvinin Ceyms Uol ilə müsahibəsi, 9 sentyabr 1981-ci il) Uol hesab edir ki, məhz bu cəmiyyətdə ümumi mənəvi dəyərlərin aşılanması, mənəvi avtoritetlərə inamın sınması professional davranış qaydalarının, peşə əxlaqi kodeksi və standartlarının vacibliyini ön plana çəkir. «Hər yerdə özbaşinalığın hökm sürdüyü bir zamanda kimlərsə hansıa qaydalara əməl etməlidirlər».

Jurnalistin məsuliyyəti həm də onun vətəndaşlıq öhdəliyidir. Bu jurnalistin ən təqdirəlayıq öhdəliklərindən biridir, çünkü jurnalistin peşə məsuliyyəti onun vətəndaşlıq məsuliyyətinin olması ilə bağlıdır. Yəni jurnalist hər iki halda öz məsuliyyətini bir insana kimi dərk etməyi bacarmalıdır.

İnsanlara olan müxtəlif tələblər, cavabdehliklər, sosioloq və psixoloqların dili ilə desək, onların «cəmiyyət qarşısında oynamalı olduqları rollar» öz-özündən meydana çıxmır, müxtəlif ictimai institutlar onları ortaya qoyur. Məhz jurnalist öz fəaliyyəti dövründə müxtəlif tələbləri yerinə yetirərək bu cür institutların qarşısında məsuliyyət daşıyır. Həmin institutların rolunu jurnalistlərin təmsilçisi olduğu siyasi partiya və ya ictimai təşkilat, auditoriya və nəhayət bütövlükdə cəmiyyət öz siyasi, hüquqi, mənəvi və sair tələb normativləri ilə oynaya bilər. Bu baxımdan jurnalistin cəmiyyətdə müəyyən əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif tələblərə olan məsuliyyəti var. Məsələn, siyasi məsuliyyət – ilk növbədə jurnalistin müəyyən siyasi partiya və təşkilat qarşısında götürdüyü öhdəlikləri özündə ehtiva edir. Sovet imperiyası dönenimdə partiya ideologiyasına uyğun jurnalist ordusunun yetişdirilməsini buna parlaq misal kimi göstərmək olar. Onlar hər şeyə öz kommunist əqidələri çərçivəsində baxmalı idilər, bunu partiya və dövlət tələb edirdi. Jurnalistin siyasi asılılığı haqqında danışarkən mövcud jurnalistikamızda baş verən proseslərə də nəzər yetirməmək olmur. Bu və ya başqa siyasi partyanın

nümayəndəsi olan jurnalist, eyni zamanda təmsil etdiyi firqənin təbliğatçısı rolunda çıxış etmək məcburiyyətindədir. Bu isə jurnalisticin onun partiyasına bilavasitə aidiyyatı olan proseslərə obyektiv münasibət bildirməsinə mane olur. Lakin bildiyimiz kimi, hər kəs öz siyasi mənsubiyyətində azaddır. Elə bu səbəbdən də jurnalistlərin birtərəf mövqedə durması məqsədə uyğun sayılır. Jurnalist də fərddir, vətəndaşa şamil olunan hüquqlar ona da aiddir və cəmiyyətin tərkib hissəsi kimi ona hər hansı bir siyasi firqənin üzvü olmasını qadağan etmək olmaz. Bu baxımdan jurnalisticin siyasi məsuliyyəti hazırda bütövlükdə bir problemdir. Məhz bu problemi aradan qaldırmaq cəhdi kimi bir sıra jurnalist təşkilatları onların üzvü olan jurnalistlərə hər hansı bir siyasi firqəyə qoşulmağı qadağan edir.

Jurnalist cəmiyyətlə birbaşa temasda olan fərddir. Jurnalist informasiyani verərkən tam qərəzsiz olmalıdır ki, cəmiyyətdə öz dayaq nöqtələrini artırıa bilsin. Bunun üçün də o, öz mənafeyindən yox, cəmiyyətin mənafeyindən çıxış etməlidir. Çünkü jurnalist «cəmiyyət naminə» çətinliklər bahasına əldə etdiyi informasiyanı öz auditoriyasına dəqiq çatdırısa, bu, onun öz peşəsinə olan məsuliyyətidir, həm də inandırıcılıq funksiyasıdır. Jurnalistikə üzrə mütəxəssislərdən birinin sözləri ilə desək, jurnalist ailəsini, dostunu, vər-dövlətini itirə bilər, amma onları yenidən qaytara da bilər. Jurnalist öz auditoriyasını itirsə, onu bir daha qaytara bilməz. Bu fikirdən aydın olur ki, jurnalist üçün onun auditoriyası nə deməkdir!

Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyəti jurnalistlərin cəmiyyətdə öz dayaq nöqtələrini itirməməsini ictimai inam (Public trust), peşəkarlıq (Professionalism) və məsuliyyətliliklə (Accountability) bağlayırlar. Bu fikir 1995-ci il yanvarın 12-də PJC-nin toplantısında müzakirə olunub.

Məsuliyyət yalnız və yalnız yazılın etik kodekslərlə və yaxud qanunlarla tənzimlənmir. Əslində bu kodekslər və qanunlar jurnalistin peşəkar fəaliyyəti zamanı istiqamətverici funksiya daşıyır.

1.2. Etik normaların formallaşması və əhəmiyyəti

Jurnalistikanın etik normalar sistemi xeyli müddətdir ki, ciddi araştırma obyektidir. Ümumi qənaət belədir ki, peşə etikası əslində jurnalisti ölkə qanunlarından daha çox məhdud çərçivəyə salır. Lakin bu çərçivə-jurnalistin onu istəyib-istəməməsindən asılı olmayıaraq-cəmiyyətin tələbindən irəli gəlir və məhz cəmiyyətə xidmət etdiyi üçün vacibdir [71, s. 131].

Peşə etikaları sıralarında jurnalist etikasının özünəməxsus yeri vardır. Bu peşə etikası əxlaqi-psixoloji problemlər irəli sürmək, faktların işıqlandırılmasına obyektiv yanaşmaq, onların qiymətləndirilməsinin əsaslılığı üçün yüksək əxlaqi məsuliyyət dərəcəsi müəyyən edir. Bu çoxcəhətli məsuliyyətin əsas məsəlesi ideya-əxlaq mövqeyinin olması, informasiyanın həqiqiliyi və mötəbərliliyidir. Jurnalist peşəsinin mürəkkəbliyi və məsuliyyətliliyi ondadır ki, jurnalist öz fəaliyyətində müxtəlif insanların, qrupların, kollektivlərin maddi və mənəvi mənafelərinə toxunmalı olur.

Məşhur nəzəriyyəçi və jurnalist etikası sahəsində müte-xəssis Valter Xaheman mətbuat xas olan keyfiyyətlər içərisində qərəzsiz, hərtərəfli informasiyanı, heç bir şəxsi mövqedən asılı olmayan şərhi, xalqa yaxın, kütləvilik prinsipi ilə fəaliyyət göstərən mətbuat orqanının nəşrini, nəşrin cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini, jurnalistin həqiqəti cəsarətlə müdafiə edə bilən mənəvi müstəqilliyini, mətbuatın dövlət və partiya maraqlarından xilas olmasını, naşirlərin yüksək işgüzarlığını və jurnalistlərin mənəvi müstəqilliyinə hörmətini xüsusi qeyd edir.

Bu baxımdan, jurnalist nəzəriyyəçisi Cahangir Məmmədlinin də qeyd etdiyi kimi, KİV-in əsas məqsədi informasiya vermək, həqiqəti axtarmaqdə və tapmaqdə oxucuya, tamaşaçıya və ya dirləyiciyə yardımçı olmaq, habelə hakimiyətin fəaliyyətini nəzarətdə saxlamaqdır. Bu nəzəriyyəni şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Mətbuat dövlətin məlum üç hakimiyət orqanından sonra ictimai nəzarət vasitəsi kimi dördüncü sırada durur. Buranın qapısı hamının üzünə açıqdır və istənilən şəxs buradan öz tribunası kimi istifadə edə bilər.

2. Mətbuatın sosial məsuliyyət nəzəriyyəsində qeyd edilir ki, hər kəs öz fikrini qəzetdə, radio və televiziyyada azad ifadə etmək hüquq var. Mətbuatın sosial məsuliyyəti ilk növbədə ictimaiyyət və ictimai rəy qarşısında məsuliyyətdir.

3. Jurnalistika «sosial integrasiya» vasitəsidir. Nəzəriyyəçilərin istifadə etdikləri «kütləvi kommunikasiya», «kütləvi temas», «kütləvi informasiya», «xalqla ilişkilər» kimi terminlər də bu baxımdan meydana çıxıb.

4. «Azad informasiya axını» konsepsiyası dövlətlər arasında da etibarlılıq ovqatı yaradır [42, s. 235].

Jurnalist peşəsinin xüsusiyyəti belədir ki, KİV-in fəaliyyətinin tənzimlənməsində etika ilə hüququn nisbəti çox mü Hüüm, çox aktual əhəmiyyət kəsb edir. Jurnalistika elə peşələrdəndir ki, onu yalnız hüquq normaları çərçivəsində yerləşdirmək olmaz. Demokratianın güclü olduğu ölkələrin çoxunda bəzi fəaliyyət növləri, o cümlədən jurnalistika mədəniyyət, ənənə, həmçinin özünüməhdudlaşdırmaqlar səviyyəsində tənzimlənir [23, s. 21].

Jurnalist, bir fərd kimi cəmiyyətin etik-mədəni dünyagörüşünə nəinki hörmət etməli, özünü də hemin parametrlərə uyğun kökləməlidir. Buna görə də bir sıra beynəlxalq jurnalist təşkilatları professional jurnalist etikası normalarını tənzimləyən aktlar və sənədlər qəbul etmişlər.

Bir sözlə, jurnalist peşəsi adamların taleyi üçün məsuliyyətli olduğu üçün onun fəaliyyətində peşəkarlıq həmişə əxlaqılık kimi çıxış edir. Burada sözlə işin, ağılla əməlin vəhdəti, təbliğatçısı olduğu yüksək prinsiplerin və normaların özünün şəxsi davranışını və gündəlik həyatı ilə bağlı qabliyyəti xüsusi məna kəsb edir. Jurnalist onun peşə diqqətinin obyekti olan adamların şərəfinə və ləyaqətinə hörmət etməli, yoxlanılmamış məlumat və şayiələri yaymamalı, habelə insanların şərəfini alçalda bilən ifadələrə yol verməməlidir.

Jurnalistin cəmiyyət qarşısındaki məsuliyyəti, həqiqətə xidməti, dəqiqlik və obyektivlik, vicdanlılıq, peşə ləyaqəti və həmrəliyi, şəxsiyyətə və özgə ləyaqətinə ehtiram, şəxsi həyatın toxunulmazlığı, ümumbəşəri sərvətlərə ehtiram, peşə nüfuzu, üzrxahlıq formaları jurnalistin peşə etikasının əsas prinsipləridir. Bu prinsiplərlə yanaşı, jurnalist peşə əxlaqının əsas funksiyaları vardır. Peşə əxlaqı peşə vəzifələrini gerçekləşdirərkən jurnalistin davranışını tənzimləyən və məzmunu mənimsəyən xüsusi imperativ-dəyərləndirmə vasitələridir ki, bu əslində jurnalistin xidməti etikasını formalasdırır. Peşəkar jurnalist əməyi özündə tənzimləyici, tərbiyəvi, imperativ-dəyərləndirici, yönəldici, motivləşdirici, komunikativ və digər əxlaqi funksiyaları cəmləşdirir. Peşə tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə imkan yaratmaq peşə əxlaqının başlıca funksiyasıdır.

Bildiyimz kimi, cəmiyyətin inkişafı onun əxlaqi təcrübəni zənginləşdirməklə yanaşı, insanı münasibətlərin bölünməsinə, şaxələnməsi prosesinə də təkan verir. Peşə əxlaqının formalasmasını peşə bölgüsünün nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. Peşə etikası ümumi etikanın norma və prinsiplərinin konkret peşələrin əxlaqında özünəməxsus şəkildə təzahürü haqqında təlim, şəxsiyyətin mənafeyini uyğunlaşdırın vasitədir. Onun ən mühüm xüsusiyyəti peşə borcunun daha müvəfəqiyətlə yerinə yetirilməsinə yardım etməkdir.

Peşə qrupunun öz nüfuzunu qorumağa, cəmiyyətdə onlara inam və etibar yaradılmasını təmin etməyə və sənətin inkişafı üçün münbit şərtlər formalasdırmağa can atması, peşə sahiblərinin xüsusi kodekslər, «andlar» hazırlamasına təkan verdi. Peşə kodeksləri bu zaman ümumi əxlaq sisteminin tərkib hissəsi kimi çıxış etməklə yanaşı, peşəyə uyğun özelliliklərini də özündə əks etdirir, bir növ həmin sahəyə uyğunlaşdırır.

Sual oluna bilər, bəs jurnalistikyanın beynəlxalq peşə normaları hansı yollarla formalasdırılır? Birincisi, beynəlxalq təşkilatların – Beynəlxalq Jurnalist Federasiyasının, Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin, Avropa Jurnalistləri Federasiyasının, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının və digər beynəlxalq ictimai inisitutların sənədləri jurnalistikyanın beynəlxalq norma və standartlarının geniş tətbiqinə şərait yaradır. İkincisi isə, İngiltərə, Almaniya, ABŞ, Fransa, İtaliya, İsviç və s. ölkələrdə yaradılan mətbuat qanunları, elecə də etik prinsiplər başqa ölkələrdə də jurnalistikyanın beynəlxalq peşə normalarının yaradılmasına və inkişafına yardımçı olur.

Bir çox ölkələrdə jurnalist etikası ilə bağlı kodekslərin yaradılması üçün cəhdlər eilib. Hazırda saysız jurnalist təşkilatlarının və kütləvi informasiya vasitələrinin öz davranış qaydalarını tənzimləyən etik kodeksi var. Lakin, bu kodeksləri incələyərkən bir maraqlı məqamlı üzləşməli olursan: bu və ya başqa etik norma, kodeksi qəbul edən təşkilatın təmsilçisi olduğu ölkənin problemindən və ya xüsusiyyətdən irəli gələrək prioritət təşkil edir və başlıca norma kimi vurğulanır. Məsələn, Bosniya jurnalistlərinin mətbuat kodeksində diskriminasiya və milli ədavətin qızışdırılmasının yolverilməzliyi başlıca prinsip olaraq qabardılır. BBC əməkdaşlarının peşə davranış qaydaları kodeksində dəqiqlik və bitərəflik əsas yer tuttur. Belorusiya Jurnalistlər İttifaqının Professional Jurnalist Etikası Kodeksində isə «peşə həmrəyliyi» prinsipinə bütün bir

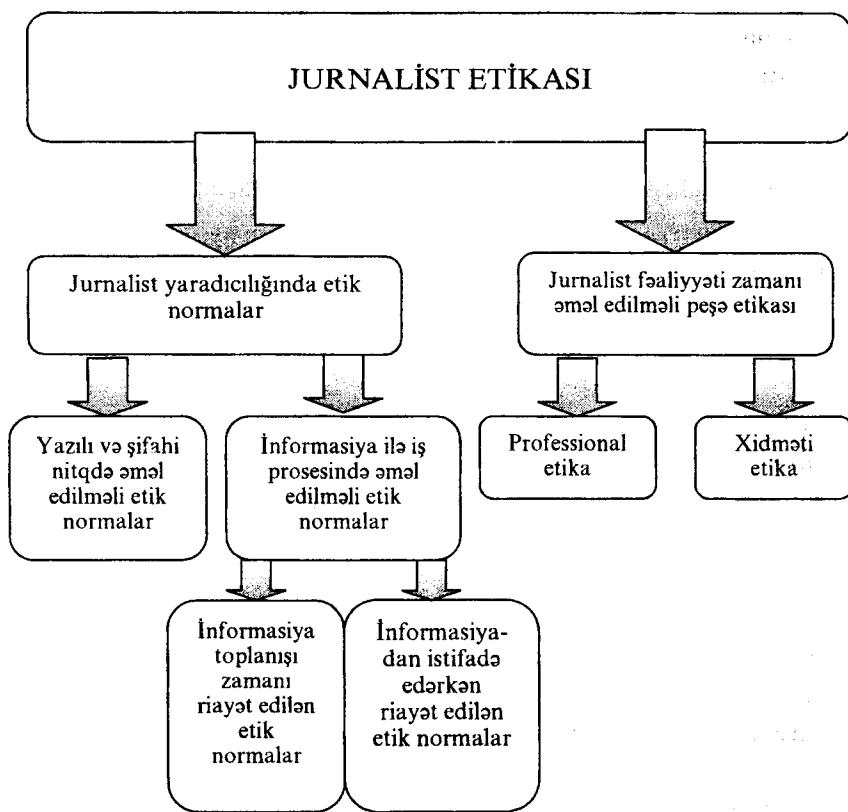
fəsil həsr olunub. Yaponiya Nəşriyyat və Qəzet Redaktorları Assisiasiyasının qarşısına qoyduğu əsas məqəd isə, bəşəriyyətin sülh və əmin-amanlıq içində yaşaması üçün səy göstərməkdir. Qırğızistan Jurnalistlərinin Assisiasiyasının Etik Kodeksinin giriş hissəsində «jurnalistin borcu həqiqətə xidmət etməkdir. Həqiqət axtarışı – KİV-in başlıca vəzifəsidir» cümlələri yazılıb. Lakin bunula belə, məzmun eibarılı isə, kodeklərin hamısı biri-biri ilə eyniyyət təşkil eir və aralarında prinsipial fərq yoxdur.

Jurnalistin peşə etikasının strukturu öz-özlüyündə mürəkkəb, lakin vahid bir sistem halindadır desək, yanılmarıq. Bu sistemdə iki istiqamət özünü göstərir: professional etika və xidməti etika. Jurnalistin peşə fəaliyyəti zamanı əməl etməyə borlu olduğu etik normalar professional etik normalara və xidməti etik normalara bölünür. Eyni zamanda jurnalistin yaradıcılıq prosesində əməl etməyə borlu olduğu etik normativlər də özlüyündə iki qrupa ayrılır: yazılı və şifahi nitqde əməl edilməli etik normalar, informasiya ilə iş prosesində əməl edilməli etik normalar. Bunların hər birini ayrı ayrılıqda növbəti fəsillərdə nəzərdən keçirəcəyik.

Təbii ki, daha böyük «tutum» birinci qrupa daxildir. Bu qrupa peşəkar yazı oxumaq istəyən insanlara xidmət etmək üçün jurnalist fəaliyyətini nizamlayan qayda və qanunlar aiddir. Sosial rolunu ictimai prinsip, norma və reqlamentləşdirilmiş mənəvi aspektlər çərçivəsində jurnalistin öz iş fəaliyyətində yerinə yetirməsi professional jurnalist etikası adlandırılır [62, s.5]. Jurnalistlər arasında ünsiyyəti mənəvi dəyərlər əsasında qruplaşdırın xidməti etikadan fərqli olaraq professional etika özündə yeni mənəvi dəyərlərin axtarışını, auditoriya ilə jurnalistin münasibətlərində etik çərçivəni müəyyənləşdirir. Məhz bu cəhət jurnalistikani digər peşələrdən fərqləndirir.

Jurnalistin peşə etikasının strukturunun tam təsvirini aşağıdakı kimi verə bilərik:

JURNALİST ETİKASININ STRUKTURU:

Jurnalistlərin peşə etikasının sirlərinə yiyələnməsi ilk növbədə ali məktəblərdən başlanmalıdır. Hələ XX əsrin əvvələrində məşhur Amerika jurnalisti D.Seldes «Jurnalist məktəblərində etika kursları»nı mətbuatın sağlamlaşdırılması

kimi qiymətləndirib. Bu cür kursların keçirilməsi və fənnin tədrisi jurnalistikən yalnız irəli getməsinə şərait yarada bilər [71, s. 131].

Şübhəsiz ki, jurnalistikən nəzəri əsasları ilə tanış olan gələcəyin jurnalisti-tələbə peşə etikası haqqında bilgiləndirilməsə, sonrakı peşə fəaliyyətində nə dərəcədə həmin normalara əməl edəcəyini söyləmək çətinləşər. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya jurnalistlərinin keçirdikləri bir sıra seminarlarda bu məsələ artıq müzakirə edilməkdədir. Maraqlıdır ki, peşə etikasının əsaslarının ilkin nəzəriyyə formasında ali məktəbdə jurnalistə öyrədilməsinin vacibliyini vurğulayınlarla yanaşı, bunun əksini düşünənlər, «Heç bir jurnalist etikası yoxdur» və ya «Ayrıca jurnalist etikası mövcud deyil, o sadəcə ictimai əxlaqın bir hissəsidir» deyənlər də az deyil. Sonuncular belə hesab edirlər ki, etik prinsiplərin qaydalarına jurnalist peşə fəaliyyəti ilə məşğul olarkən yiyələnməlidir, bu zaman o, bunun vacibliyini və əhəmiyyətini daha yaxşı anlaya bilər, digər tərəfdən də etik qaydalara münasibətdə bu cür «professionallıq» mütləq deyil, praktika ilə birgə inkişaf edir, zamanla dəyişir.

Jurnalistlərə etik normaların öyrədilməsinin ali məktəblərdən başlanması ideyasının tərəfdarlarından olan Rusyanın tanınmış jurnalistika nəzəriyyəcisi, MDU-nun jurnalistika fakültəsinin müəllimi S. Korkonosenkonun fikrincə, yalnız bu qayda ilə KİV-də olan mənəvi və etik problemlərin həllinə nail olmaq mümkündür. Onun sözlerinə görə, mənbələrlə iş mədəniyyəti də məhz ali məktəb ocağından formalasdırılmalıdır. Bu baxımdan Amerika jurnalistlərindən geri qaldıqlarını söyləyən Korkonosenko maraqlı fakt da gətirir: «... Qeyd edim ki, məlumatı Rusiya-Amerika jurnalistlərinin birgə keçirdikləri tədqiqatlardan alınan nəticələr əsasında söyləyirəm. Ortaya belə bir problem qoyulmuşdu: Amerika və Rusiya jurnalistləri hansı mənbələrdən informasiya əldə

edirlər və etik nöqteyi-nəzərdən buna nə dərəcədə hazırlırlar. Məlum oldu ki, amerikalı həmkarlarımızdə mənbə seçimi daha zəngin və müxtəlifdir, buraya digər professionallarla əlaqə, ailə, din, KİV rəhbərinin nüfuz dairəsi və başqa sahələr aiddir. Bizdə isə bu cür mənbə dairəsi çox dardır» [101].

Eyni zamanda Korkonosenkonun verdiyi bilgilərə görə, Rusiya jurnalistlərinin təqribən 4 faizinin etik normalar barədə təsəvvürləri jurnalistika fakültəsinin müəllimlərinin verdiyi bilgilər əsasında formalaşıb. 3% isə, digər pedaqoqlardan bu barədə eşitdiklərini söyləyir. Amerikalılarda isə bu faiz göstəricisi müvafiq olaraq 27% və 25%-dir. Qeyd etməliyik ki, Azerbaycanla da bağlı bunu söyləmək olar. Jurnalistikyanın nəzəri əsasları, eləcə də peşə etikası hazırda özünə jurnalist deyən, ixtisasca isə başqa peşə sahibi olan kəslər üçün qaranlıq bir sahədir. Eyni zamanda tiraj dalınca qaçılması, bəzi informasiya vasitələrinin öz maddi durumlarını yaxşılaşdırmaq qayğısına qalması, siyasi və ideoloji asılılıq etik normalara tam anlamda əməl edilməməsi problemini ortaya çıxarıır və bu zaman auditoriyanın KİV-ə nə dərəcədə etibar edib-etməməsi məsələsi aktuallaşır.

Jurnalistə, eləcə də onun əməkdaşı olduğu kütləvi informasiya vasitəsinə oxucunun, dirləyicinin və ya tamaşaçının nə dərəcədə etibar edib-etməməsi problemi artıq ciddi müzakirə predimetinə çevrilməkdədir. Jurnalistikyanın ictimai rəyə birbaşa təsir vasitəsi olduğunu nəzərə alsaq, məsələnin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu ortaya çıxar. Auditoriyanın təmsilçisi olan sadə vətəndaş daimi tamaşaçısı, dirləyicisi və ya oxucusu olduğu KİV-ə etibar etdiyinə görə məhz həmin kütləvi informasiya vasitəsinə müraciət edir. KİV-in bu etibardan sui-istifadə etməsi isə nəinki vətəndaşın ona olan etibarını qırır, bütövlüklə jurnalistikyanın səmimiliyini sual altına alır. Nəticədə auditoriya təmsilçisi olan vətəndaş aldadılır, onun obyektiv və doğru informasiya almaq hüququ

tapdanılır, jurnalistikanın cəmiyyətə qərəzsiz və obyektiv informasiya vermək funksiyasını yerinə yetirə bilməməsi barədə yanlış təsəvvür formalasıdır. Jurnalistika üzrə ixtisaslaşan ekspertlər cəmiyyətin jurnalistə və onun təmsilçisi olduğu KİV-ə sonuncunun hansı tələblərə cavab verəcəyi təqdirdə auditoriyanın etibarını qazana bileyəklərini araşdırmağı qarşılığına məqsəd qoyublar. Rusiyalı ekspertlər artıq bu istiqamətdə əməli işə də girişiblər. Belə ki, onlar bu mövzuda bir neçə seminar təşkil etmiş və beləliklə də problemə az da olsa aydınlıq gətirə biləcək ümumi deklarasıya ortaya qoya biliblər.

«Minimal Etik Qaydalar və Tələblər Barədə Layihə» adlanan Deklarasiya [101] 23 maddədən ibarətdir. Qeyd etməliyik ki, sənəd hazırlanarkən ABŞ, Qərbi Avropa, eləcə də Rusiya sosioloqlarının bu istiqamətdə apardıqları tədqiqat-lara və sorğulara da müraciət edilmişdir. Bu işə auditoriyanın jurnalistlərdən hansı peşəkar etik normalara əməl etməli olduğunu aydınlaşdırmaq üçün vacib sayılıb. Məlum olur ki, jurnalistin təqdim etdiyi materialda onun özünün də həmfikir olduğu qrup maraqlarının işaretlarına rast gəlinmirsə, jurnalist təmsilçisi olduğu korporasiyanın maraqlarını cəmiyyətin maraqlarından yüksək tutmursa, şəxsiyyətə cəmiyyətdən az hörmət qoymursa, onun mövqeyinin arxasında aşkar və ya gizli olaraq bu və ya digər siyasi, iqtisadi strukturların korporativ maraqları dayanmırısa, jurnalist heç bir şəxsi məqsədi olmadan cəmiyyətə xidmət edirse, auditoriyanın inamından sui-istifadə etmirse, yazı çap etdirdiyinə görə üçüncü tərəfdən hədiyyə almırısa, bir şəxsin ləyaqətinə və şərəfinə xələl gətirəcək şayə və ya müəyyənləşdirilməsi mümkün olmayan anonim mənbədən məlumat yamırısa, «ehtiyac olmadıqda qələmi çıxarma, şan-şöhrətə çatmayanadək bağlama» prinsipləri ilə hərəket etmirse, «azadlıq- müxtəlif düşüncəli insanlar üçün də azadlıqdır» prinsipini qəbul edirse, günahsızlıq

prezumpsiyası və niyyətlərinin vicdanlılıq prezumpsiyası nöqtəyi-nəzərindən çıxış edirə, bir müxbir kimi, obyektiv və şəxsi maraqlarını güdmürsə, dini, irqi, siyasi dözuünlük nümayiş etdirə bilirsə, alternativ baxışlara hörmətlə yanaşırsa, dəfələrlə bütün mənbələrin süzgəcindən keçirilmiş etibarlı məlumat təqdim edirə və bu zaman faktları şərhən ayırmağı bacarırsa, auditoriya jurnalistə və KİV-ə etibar edər.

Müsətət haldır ki, Azərbaycanda jurnalistikanın ocağı sayılan Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində artıq bir neçə ildir, jurnalist etikası fənni tədris olunur. Bu, ən azı jurnalistika fakültəsinin məzunu olan və gələcəyini həmin peşə ilə bağlamağa hazırlaşan gənclər üçün müvafiq təsevvür-lərin formallaşmasına imkan verir. Müəllim ilk kursdan sonuncu kursadək öz tələbəsinə etik qaydalara əməl etməyin vacibliyini aşılıyır: yalnız həqiqəti yazmaq, həqiqəti şəxsi maraqların əsirinə çevirməmək, başqalarının şəxsi həyatı ilə oynamamaq, hər kəsin şərəf və ləyaqətini gözləmək. Fikrimizcə, peşə etikasının mahiyyətini jurnalist hələ tələbə olarkən qavramalıdır. Lakin problem hələ də qalmaqdadır. Əslində jurnalist etikasının normalarını təbliğ edən və buna əməl edilməsini gözləyən, jurnalistlərin öz aralarından seçilmiş müstəqil bir komissiyanın olması problemin həlli istiqamətində irəliləyişə nail olmağa kömək edərdi. Jurnalist etikası bəlkə də universitetdə tədris edilən çox az fənlərdən biridir ki, yalnız auditoriya saatı ilə kifayətlənmək olmaz. Biz auditoriyada mətbuat janrları, KİV-in hüquqi əsaslarını, dil və üslubiyyəti öyrənə bilərik, lakin etikanı təkcə auditoriya məşğələləri ilə məhdudlaşdırmaq olmur. Korkonosenkonun da vurğuladığı kimi, nə qədər ki, jurnalist etikası auditoriyalarda öyrədilib əməli işdə inkar ediləcək, bunun heç bir xeyiri olmayıacaq. Digər tərəfdən jurnalist etikasının strukturunu, onun prinsiplərini, bu prinsiplərin qanunvericilikdə, eləcə də beynəlxalq sənədlərdə və etik kodekslərdə təsbitini açıqlayan,

jurnalist etikasına dair nəzəriyyələrlə oxucunu tanış edən bir dərsliyə ehtiyac var. 2000-ci ildə «Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin nəşr etdiyi «Jurnalist etikası» [27] kitabı ABŞ jurnalistlərinin etik problemlərə aid yazdıqları məqalələr toplusundan ibarətdir ki, bu da Azərbaycan şəraitində jurnalist etikasının mahiyətini tam mənada açıqlamır.

1.2.1. Deontologiya – peşə etikasının elmi əsası kimi. Deontologiya yunan sözü olub (deon-borc, məsuliyyət, loqos-təlim) hər hansı peşə sahibinin cəmiyyət qarşısında mənəvi məsuliyyətini nəzərdə tutur. Bu anlayış 18-ci əsrin ortalarında elmə daxil edilmiş, bizim günlərimizdə isə yeni məzmun daşımağa başlamışdır. Deontologiya özünün ilkin mənə yükünü indi daha çox jurnalistikənin və jurnalistin üzərinə köçürməklə bu sahədə peşə etikasının elmi əsaslarına çevriləmkədədir. Son illər, xüsusilə də jurnalist etikasının yeni təkanla üzə çıxdığı postsovət məkanında deontologiyaya aid maraqlı əsərlər üzərində iş gedir.

Elə isə, deontologiya anlayışı nəyi nəzərdə tutur? Deontologiya jurnalistikə aid edilən zaman jurnalistin hüquq və vəzifələrini, onun məsuliyyətini, qanunlara və etik normalara münasibətini nəzərdə tutur. Bir sıra alımların fikrincə, deontologiya yalnız hüquqi normaların, bəzilərinin fikrincə, yalnız etik normaların, bəzilərinin fikrincə isə, bunların hər ikisinin jurnalistikada işləklik formalarını ifadə edir. Fikri-mızcə, üçüncülərin fikri ilə razılaşmamaq olmur. Onların gətirdikləri arqumentlər daha elmi və bütövdür. Belə ki, hər bir peşənin yerinə yetirilməsində iştirak edən hüquqi və etik normalar bir-birində ayrılmazdır. Bu məntiqin əsası həm də ondan yaranır ki, doğrudan da «peşə etikası tarixən yazılmamış qanunlar şəklində ortaya çıxır. İnsan hər hansı fəaliyyət sahəsində vicdanının səsinə, ədalətə, cəmiyyətdə müsbət qəbul olunan qaydalara söykənməklə» [42, s. 220] hərəkət edir. Bu fəaliyyət sahəsinin genişlənməsi və cəmiyyət üçün zərurətə

çevrilməsi mütləq onun hüquqi əsaslarının işləniş hazırlamasını tələb edir. Təsadüfi deyil ki, dönyanın KİV haqqında qanunlarının əsasında etik normaların mahiyyəti dayanır.

Jurnalistikanın nəzəriyyəsi ilə məşğul olan alımların eksəriyyəti jurnalistin vəzifəsini, məsuliyyətini, hüquqlarını – biz sözlə, onun fəaliyyətinə aid bir çox məqamları deontologiya ilə bağlayırlar. Jurnalistikanın nəzəri problemlərdə bu gün çox işlədirən deontologiya «fəaliyyət mexanizmi» kimi qəbul olunmaqdadır. Bütövlükdə jurnalistikanın hüquqi və etik əsaslarını özündə daşıyan fəaliyyət prinsiplərinə bu gün artan diqqətin isə ciddi əsasları var. Belə ki, jurnalistikada, kütləvi informasiya vasitələrində kifayət qədər diffamasiya pozuntularına, hüquqi qaydalara və peşə normalarına etinasız-lişa rast gəlmək olar. Ona görə də dönyanın ayrı-ayrı nüfuzlu mətbuat orqanları, televiziya kanalları deontoloji problemlərə xüsusi diqqət yetirməyə, nüfuzunun qaldırmaq üçün özünün ayrıca fəaliyyət prinsiplərini hazırlamağa can atırlar.

Qeyd edək ki, bu prinsiplər özündə hüquqi əsaslardan daha artıq peşə etikasını əhatə edir. Jurnalist-praktiklər etiraf edirlər ki, deontoloji prinsiplərə əməl etmək KİV-in hüquqi tələblərinə əməl etməkdən xeyli asandır. Görünür, əslində ona görə ki, «hüquqi əsaslar dəqiq anlayışlar və dəqiq tələblərlə ifadə olunduğu halda, deontoloji tələblər ümumi etik prinsiplərə söykənir və çox halda jurnalist kollektivinin vicdanına buraxılır». Redaksiya kollektivinin və bütövlükə KİV sistemində fəaliyyət göstərənlərin korporativ maraqları bu prinsiplərə əməl etməyi tələb edir. Qəzet və ya telekanal öz nüfuzunu həm də cəmiyyətə məsuliyyətlə, əxlaq normalarını pozmadan, dəqiq və qərəzsiz, vicdanlı xidmətlə qaldırabilər. Bunu yaxşı bilən, anlayan redaksiya özünün fəaliyyət mexanizmini ifadə edən prinsiplərini yaradır və işə qəbul etməyə qərar verdiyi jurnalisti ilk növbədə bu prinsiplərlə tanış edir. Jurnalist redaksiyanın daxili fəaliyyət prinsiplərini

qəbul edərsə, onu işe götürmək olar. Azərbaycan media sistemində də artıq bu mexanizm formallaşmaqdadır. Dünya təcrübəsinə və Qərb standartlarına qovuşan Azərbaycan jurnalistikası deontoloji prinsipləri öyrənməkdə və tətbiq etməkdədir.

1.3. Azərbaycan jurnalistikası və peşə etikası

Əslində Azərbaycan jurnalistikasının tarixi ənənələri haqqında müəyyən qədər bilgiyə malik hər bir kəs milli mətbuatımızda peşə etikasının yeni bir şey olmadığını söyləyə bilər. Bu baxımdan jurnalistin peşə etikasını yeni bir bölmə kimi qəbul etmək yanlışlıq olardı. Jurnalist nəzəriyyəçisi, «Jurnalistikaya giriş» və «Müasir jurnalistika» dərsliklərinin müəllifi Cahangir Məmmədli öz kitablarında Azərbaycan jurnalistikasında peşə etikası ənənələri tarixinin formallaşmasının hələ 19-cu əsrə gedib çıxdığını bildirməsi diqqəti çəkən əsas məqamlardandır. O, haqlı olaraq, ilk milli mətbuat orqanımız olan «Əkinçi» qəzetindən başlayaraq peşə etikasının bir çox prinsiplərinə hələ 19-cu əsrin sonlarından etibarən milli mətbuatımızın öz fəaliyyətində əməl etməsini, hətta, bu prinsiplərə milli psixologiyadan çıxış edərək özünün yeni baxışlarını əlavə etdiyini vurğulayır [42, s. 242].

Belə demək mümkündür ki, dünya təcrübəsinin ən yaxşı nümunələrindən qaynaqlanan H.B.Zərdabi 1875-ci il iyulun 22-də ərsəyə gətirdiyi «Əkinçi» qəzeti ilə nəinki milli mətbuatımızın, habelə onun etik normalarının başlangıcını qoydu.

Qərb modellərinə əsaslanan yeni bir qəzeti meydana gəlməsi ilk növbədə milli ziyalıların mətbuat ətrafında cəmləşməsini təmin etməklə yanaşı, Azərbaycan xalqını «cəhalət və qəflət yuxusundan» oyatmağa xidmət edirdi. Beləliklə, «Əkinçi» qəzeti ilə Azərbaycanda ilk kütləvi informasiya vasitəsi meydana geldi. Bununla da Azərbaycan ziyalılarının

sonrakı nəsli üçün önemli bir məktəb yarandı. Tarix göstərdi ki, bu məktəb «Ziya» və «Ziyavi-Qafqaziyyə», «Həyat», «Şərqi-rus», «Təkamül» və nəhayət, «Molla Nəsrəddin» kimi ciddi mətbuat orqanlarını yaratmağa kömək oldu. «Həyat», «Şərqi-rus», «Irşad», «Tərəqqi» kimi qəzet nümunələrlə artıq Azərbaycan jurnalistikası özünün IV hakimiyət rolunu oynamaya başlayırdı [42, s. 244]. Bu jurnalistika «Əkinçi» məktəbindən peşə etikasının əsaslarını da mənimsəyirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönenində milli mətbuatın və azad sözün inkişafi üçün böyük önəm verilir. Yenice Rus imperiyasının iki yüz illik əsarətindən qurtulmuş gənc milli-hökumətin bu istiqamətdə gördüyü işlər təqdirdəlayiqdir. AXC hökumətinin «Mətbuat haqqında nizamnamə»ni qəbul etməsini buna misal çəkmək olar. Cəmi bir neçə maddədən ibarət bu nizamnamə o dövrün bütün tələblərinə cavab verirdi və təbii ki, dünya praktikasına söykənirdi.

Azərbaycan jurnalistikasının tarixində söz və mətbuat azadlığı, jurnalistin peşə etikası anlayışlarının ifadə etdiyi mahiyyətlərə diqqət etsək daha maraqlı faktlarla qarşılaşa bilərik. Təkcə M.Ə.Rəsulzadənin bu prinsiplərə münasibətinin ifadəsi olan «Mətbuat azadlığı» məqaləsinə diqqət yetir-sək kifayət edər [50, s.69-80].

M.Rəsulzadə mətbuatı azad görmək istəyirdi. Bu münasibətlə o yazırıdı: «Mətbuat azadlığı insan azadlığının əsas sütunudur. Çünkü o, əqlin, təfəkkürün əsas qüvvəsidir. Onun varlığı ağıla və səbrə əsaslanan qüvvədir. Mətbuata təzyiq göstərmək və ya onu aradan çıxarmaqla ağılin qüvvəsini aradan çıxarmağın fərqi yoxdur. Buradan belə nəticə çıxır ki, mətbuat azadlığına əl qaldırmaq insan azadlığına təcavüz etməkdir. Adamların ağılı və fikri azad olsa, onların fərdi inkişafi da sürətlənər. Azadlığın qarşısını almaq insanın ağılı və təfəkkürünü əlindən alıb onu bir maşına, ya cansız alətə çevirmək deməkdir. Məşhur ingilis yazarı Milton neçə əsr

bundan qabaq demişdi: bir yaxşı kitabı aradan çıxarılması bir yaxşı adamın edam olunmasına bərabərdir. Amma bir mətbuat orqanının qabağını almaq, ya onu aradan çıxarmaq nəlaiyiq bir vəziyyətin yaranmasına səbəb ola bilər ki, bu da yer üzündə bir həyatın yox olmasından əlavə, mənəvi nəticələr verər və ağlıq qüvvəsini də yox edər.

Beləliklə, mətbuatda senzura və ona təzyiq göstərmək ancaq adamları hissiyyatsız edər və onların məhvini səbəb olar. Şəxslər ki, hissiz olub kütləşdilər, əqli qüvvə və zəka da işdən düşər. Ümuma xidmət edən mətbuat və nəşriyyatı bir dəstə yandırısa, onu aradan çıxarsa, elm və ədəbiyyat necə inkişaf edər? Şəxsi mənafeyə xidmət etməyən bir ədəbiyyatın qarşısı alınıb təbii yolundan çıxarılsa o, həqiqəti göstərməyə necə nail ola bilər? Onlar həqiqəti deyə bilməzlər» [50, s. 78-79].

Bu prinsiplərin sahibinin başçılıq etdiyi dövlət tezliklə mətbuat haqqında qanun qəbul etdi. M.Ə.Rəsulzadə müasir Azərbaycan terminologiyasında rus dilindən kalka yolu ilə dilimizə keçmiş «sarı mətbuat»a da toxunur. Qeyd edək ki, «sarı mətbuat» jurnalistin qazanc naminə peşə etikasını tapdaması deməkdir. M.Rəsulzadə haqlı olaraq göstərir ki, pozğun mətbuatın ömrü əxlaqın, elmin, ictimai yeniliyə tez nail olmağımızın inkişafına qədərdir. O, mətbuatın varlılırlar, imkanlılırlar, qruplara xidmətini pisləyir və jurnalistləri ancaq həqiqətin tərəfində durmağa çağırırı. M.Rəsulzadənin bu fikirləri jurnalistin peşə etikasının nəzəri əsasları hesab edilə bilər. O, habelə mətbuatın əsarətini zülm altında əzilənlərin səsinin boğulması kimi qiymətləndirirdi. M.Ə.Rəsulzadə «əxlaqi heysiyyəti» yüksək qiymətləndirir və göstərir ki, mətbuatın əsarəti əxlaq pozğunluğu törədir, əxlaq gözəlliyi və yaxşı xüsusiyətləri aradan çıxarıır. «Bunun nəticəsində bir dəstə yazar ortaya çıxır ki, onlar öz şərəf, fikir və əqidələrini saxta rütbə qazanmaq üçün nəcis qiymətinə satmağa hazır

olurlar, zülmü və sitəmi müdafiə edirlər... Bu da bir sıra qələm fahişələrinin cəmiyyət içərisinə girməyinə səbəb olur, ... əxlaqsız qadınlar kimi, bəzi jurnalistlər də namuslarını satır, pak əməllərini murdarlayır, vicdan və namuslarını, abırlarını həyasızlıq bazarına çıxarıb kələfin ucunu əldən verirlər» [50, s. 80].

Bizcə, klassik jurnalistikamızda hələ 1910-cu illərdə peşə etikasına verilən qiyməti bundan artıq başqa bir faktla sübut etmək vacibliyinə yer qalmır.

Kommunist rejimi 1920-ci ildə Azərbaycanda hakimiyətə gələndən sonra 70 il jurnalistə yalnız hakim ideologiyanın pərdələnmiş «həqiqətini» deməyə icazə verdi. Güclü senzura şəraiti jurnalisti yalan deməyə, həqiqəti təhrif etməyə məcbur etdi.

«Eyni ictimai sistemə – bazar münasibətlərinə keçid dövründə də kommunist prinsiplərinin uzun müddət meydan oxuması: jurnalistic qrup mənafeyinə xidməti, həqiqəti gizlətməsi, öz peşəsindən sui-istifadə etməsi, ağı qara kimi, qararı ağ kimi təqdim etməsi – bir sözlə, klassik mətbuatımızın yaxşı ənənələrinə əməl etməməsi prosesi güclü oldu. Hətta elə güclü oldu ki, yeni jurnalistikyanın peşə etikasına əməl edən qüvvələrinə qara yaxmaq, onları ruhdan salmaq halları baş verdi» [42, s. 251-252]. Belə bir zamanda bu kimi neqativ hallara qarşı mübarizə aparmaq üçün bir sıra jurnalist təşkilatları yarandı: «Yeni nəsil» Jurnalistlər Birliyi, «Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi», «Azərbaycan Jurnalistlərinin Həmkarlar İttifaqı», «Mətbuatın Etik Hüdudları». Tez bir zamanda bu qurumlar jurnalistikyanın problemlərinə dair – jurnalistikyanın iqtisadiyyatı, xarici ölkələrin jurnalistikasına dair, jurnalistika və hüquq, jurnalistika və reklam, nəşriyyat işi, jurnalistikada kompyuter texnologiyası sahələrinə toxunan müxtəlif kitab və broşüraların nəşrlərinə başladılar. Bu sıradə mövzumuzla bağlı olaraq «Yeni nəsil» Jurnalistlər Birliyinin

tərtib və çap etdiyi «Jurnalist etikası» (Bakı, 2000) kitabı mühüm mənbə kimi qiymətlidir. Bundan əlavə, həmin Birliyin bir neçə ildən bəri nəşr etdiyi «Prinsiplər və reallıq» məcmuəsi də bu sahədə səmərəli iş görür.

Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi- «RUH» əməkdaşları jurnalistlərin peşə etikası, yaradıcılıq məsələləri ilə bağlı seminarlar keçirir, kitablar, toplular çap edir. Bütün bunlar jurnalistikyanın peşə etikasının nəzəri problemlərinin öyrənilməsində və iş fəaliyyətində tətbiq edilməsində mühüm rol oynayır.

Məhz bu nəzəri problemlərin ciddi araşdırılmaması və tiraj dalınca qaćmaq 1990-2000-ci illərdə bir çox qəzetlərin məhkəmə problemi ilə üz-üzə gəlməsi ilə nəticələndi. Beləliklə, Azərbaycan jurnalistləri üçün peşə etikasının hazırlanması və onun tətbiqi kimi mühüm bir problem ortaya çıxdı. Bu səbəbdən bir neçə jurnalist təşkilatı və mətbuat orqanı birgə Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Etikası Kodeksini hazırlamaq missiyasını öz üzərinə götürdü və bunu uğurla gerçəkləşdirdi. Bu prinsiplər mətbuatda yayılandan sonra onun səmərəsi özünü göstərdi. «Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi» dünya praktikasına söykənir və ən yaxşı təcrübəni özündə eks etdirir. Kodeks beş prinsipdən ibarətdir – «Həqiqətə xidmət, dəqiqlik və obyektivlik»; «İnformasiya vasitələrinə münasibət»; «Peşə və ləyaqətin həmrəyliyi»; «Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı»; «Öhdəlik və məsuliyyət».

II FƏSİL

MƏTBUAT DİLİNDE VƏ JURNALİST YARADICILIĞINDA ETİK NORMALAR

- Dil və üslubda gözlənilən etik normalar
- Jurnalistikada informasiya ilə iş prosesində gözlənilən etik normalar

2.1. Dil və üslubda gözlenilən etik normalar

Dil və üslub məsələsi mətbuat yazılarının ədəbi redaksiyasında bütövlükdə mətbu orqanının oxucu auditoriyasında nüfuz qazanmasında başlıca şərtlərdəndir. Etiraf etmək lazımdır ki, keçmiş sovet dövründə Azərbaycan ədəbi dilinin digər funksional üslubları ilə yanaşı, mətbuat üslubu da xeyli zənginləşmiş və sabit şəklə düşmüşdür. Bir çox hallarda şərti olaraq «qəzət dili» adlandırılın bu üslub ədəbi dilimizin daha da inkişafına və tərəqqisinə kömək edir. Cünki müəyyən sözlər, ifadələr məhz mətbuat vasitəsi ilə ədəbi dildə sabitləşir, hamının istifadə etdiyi sözlərə və ifadələrə çevirilir. Təsadüfi deyil ki, mərhum Prezidentimiz Heydər Əliyev «Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin təkmilləşdirilməsi haqqında» fərmando ana dilimizi qorumağı, bu milli-mənəvi sərvəti gələcək nəsillərə çatdırmağı tövsiyə edir.

Ümumi dil vahidlərinin məqsədə uyğun işlədilməsini, priyomlarını, dilin funksionallaşmasının qanuna uyğunluğunu öyrənən sahə dilçilikdə üslubiyyat adlanır. Üslubiyyat termini dilçilik ədəbiyyatında əsasən iki mənada işlədirilir: 1) müxtəlif üslublar haqqında təlim. Dil və nitq üslublarını, janr üslubunu, fərdi üslubları araşdırın dilçilik sahəsi, elm, tədris fənni; 2) Dilin ekspressiv (ifadəlilik) vasitələri haqqında təlim [25, s. 132].

Üslub və üslubiyyat terminləri antik dövrdən müavzi şəkildə işlədirilir. Bu terminlərin işlədilmə və tətbiq sahələri geniş və müxtəlifdir. Qədim yunanlar və romalılar üslubu sübutetmə, inandırma, təsiretmə vasitəsi, üslubiyyatı isə ritorika və bəlağət sənətinin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirmişlər. Qədim hindlilər üsluba nitqin zahiri əlaməti, onun bəzəyi kimi, nitqi bəzəyən vasitələrin sistemi kimi baxmışlar, üslubiyyatı isə dilin ifadə vasitələri haqqında elm, bəzəmə barədə elm adlandırmışlar.

Üslubiyyat dilçiliyin yeni sahəsi olan nitq mədəniyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Bunların hər ikisinin ümumi problemləri, təleffüz norması və işlədilmə qaydaları birdir. Başqa sözlə, nitq mədəniyyəti və üslubiyyat öz qrammatik formalarının keyfiyyətini qiymətləndirmə, dilin təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə, işlədilmə imkanlarının vəhdəti baxımından bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədardır, lakin bunların arasında fərqli cəhətlər də var. Fərq ondadır ki, nitq mədəniyyəti onların müasir ədəbi normaya uyğunluğunu, üslubiyyat isə münasiblik, məqsədə uyğunluq, işlədilmə və ifadəlilik dərəcəsini öyrənir.

Üslub sistem, bütövlük, formasının dixili və xarici birliyi məfhumları ilə bağlı olan struktur – sintaktik və leksik – semantik kateqoriyadır [25, s. 142]. Jurnalistikada ümumi üslub – bədii publisistik üslubdur. Bu üslubda məqsəd müəyyən məlumat haqqında xəber vermək və dinləyicilərə təsir göstərməkdir. Jurnalistikada bu üslubun səciyyəvi xüsusiyyətləri birbaşa peşə etikasının prinsipləri ilə bağlıdır: dürüstlük, dəqiqlik, təhqiqirə yol verməmək, istinad və s. Bu bir daha jurnalistin hansı fərdi üslubdan istifadə etməsindən asılı olmayıaraq, ona etik prinsipləri pozmaq, «bu mənim üslubumdur» deyib özünə bəraət qazanmaq üçün əsas vermir.

Jurnalist yazıda fikrini düzgün ifadə etmək üçün sözləri mənaya uyğun seçməli, hər bir sözün məna tutumunu bilməli, onları yerli-yerində işlətməlidir. Müsahibə zamanı sözlərin seçilib deyilməsinə, yumuşaqlığına, ahənginə, vurğusuna fikir vermək hər bir jurnalistin mədəni səviyyəsindən xəbər verən əlamətlərin ən başlıcalarındandır. Q. Mixel üslubi normaları ədəb-ərkanla, insanın davranış normaları ilə eyniləşdirir. Jurnalistin nitqi və sualı eyni zamanda aydın və dəqiq olmalıdır. Nitq və ya sual aydın deyilsə, jurnalist öz məqsədine çatmayacaq. Fikirin aydın izahı dəqiq və aydın düşünməyin, danışmağın və yazmağın əsas şərtidir [25, s.67]. Dəqiqlik

nitqin keyfiyyəti kimi, həmişə aydın düşünmə qabiliyyəti, nitqin predmetini, sözlərin mənalarını bilməklə əlaqədardır. Danışan və ya yazan dərk etdiyi situasiya və hadisəni sözlə ifadə etməyə can atır.

Ünsiyyət insanlar arasında birgə fəaliyyətin tələbatından törəmiş təmasın müəyyən edilməsi və inkişafına kömək göstərən mürəkkəb, çoxplanlı prosesdir. Ünsiyyət insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə yaradan, dialektik bir prosesdir [25, s.58]. Ünsiyyət həm fərdi həyatın «təzahür orqanı», həm də insan həyatını mənimseməyin ən başlıca vasitələrindəndir.

Kommunikativlik (ünsiyyət yaratma), interaktivlik (qarşılıqlı fəallıq) və qavrama ünsiyyətin səciyyəvi xüsusiyyətləridir.

Ünsiyyət, əsasən, 8 funksiya yerinə yetirir: 1) təmas; 2) informasiya; 3) sövqedicilik; 4) əlaqələndirmə; 5) anlaşılma; 6) amotiv (tərəfmüqabildə zəruri emosional həyəcan oyatma); 7) münasibəti müəyyənetmə; 8) təsirgöstermə.

Jurnalistikada ünsiyyət müsahib və ya informasiya mənbəyi ilə, mətbuat, TV və radio vasitəsi ilə auditoriya ilə olur. Hər iki halda jurnalistin bu ünsiyyət zamanı qarşısına qoyduğu məqsədə nə dərəcədə çata bilib-bilməməsi onun peşəkar kimi öz işini necə dərk etməsi və bu işin öhdəsindən necə gəlməsindən asılıdır.

Yüksək ideyalı, dərin mündəricəli, təsirli nitq həmişə xüsusi məharət və sənətkarlıq bəhrəsi olur. Əks təqdirdə, nitq insan qəlbinə, hissinə və zəkasına heç bir vaxt dərin təsir göstərə bilməz. Məlumdur ki, insan idrakı iki yolla – elmi-məntiqli və bədii-obrazlı istiqamətdə olur. Məhz buna görə, natiq öz nitqinin ifadəliyinə xüsusi fikir verməlidir. Onun nitqi özünün dərin mündəricəsi və bitkin forması cəhətdən vəhdət təşkil etməlidir [21, s.185].

Natiqin nitqi dinləyicilərə solğun, davamsız, dəyişkən suretlərdən ibarət olan təsəvvür verməməlidir. Dinləyicilər

onun nitqinin təsir qüvvəsi ilə haqqında danışılanları görməli, duymalı, bunlara fəal münasibət bəsləməli və bunlarla yaşa- malıdır. Nitqdə fikir, mənə və onun ifadə vasitələri möhkəm vəhdət təşkil etməlidir. Nitq fikrin və şürurun kommunikativ reallaşması, fikir isə gerçəkliyin eks olunmasıdır [25, s.33]. Dil xalqın mənəvi cəhətdən birləşməsi, fikir mübadiləsinin qüdrətli vasitə və silahıdır.

Səlis, aydın, zəngin ifadəli nitqdə ədəbi dilin normalarını və xüsusən də üslubiyyatı, üslub qaydalarını, dil vahid-lərindən məqsədə uyğun istifadə yollarını bilmək əsas şərtidir. Hər bir jurnalist nitq mədəniyyətinə yiylənmək üçün ədəbi dilin qayda və qanunlarını, onun fonetik, leksik-semantik, orfoqrafik və orfoepik, morfoloji və sintaktik, üslubi və poetik normalarını yaxşı mənimseməli və onları nitqdə düzgün tətbiq etməyi bacarmalıdır. Hər bir jurnalist nitq mədəniyyətinin aktual məsələlərinə yiylənməlidir. Jurnalistin auditoriya və ya müsahibi qarşısında davranışı, ədəb qaydalarını gözleməsi, hər bir vəhclə öz davranışını və sualları ilə maraqlı təref olma-dığını nümayiş etdirməsi, nitqində qüsurlara yol verməməsi və ümumiyyətlə əvvəlcədən hazırlanaraq auditoriya və ya müsa-hibi qarşısında çıxış etməsi, nitqində ədəbi dilin qrammatik qaydalarını gözleməsi və s. bu qəbildəndir. Belə ki, nitqin düzgünlüyü və nitqin mədəniliyi ədəbi dilin normalarının mənimsemənilməsindən, dil vasitələrinin düzgün tətbiqindən asılıdır. Nitqin düzgünlüyü ədəbi dilin mənimsemənilməsinin ilkin mərhələsidir. Mədəni nitq, sözün həqiqi mənasında, ədəbi dilə yiylənməyin yüksək mərhələsidir. Deməli, ədəbi dilə yiylənmədən, mədəni və düzgün nitqdən danışmaq artıqdır. Jurnalistin mədəni nitqində əsas məqsəd mövzu ilə əlaqədar auditoriyaya obyektiv məlumat verməkdir. Belə nitqdə fikir aydın, mətiqli və düzgün ifadə olunmalıdır. Məlumat bu zaman fikrin aydın və səlis ifadə edilməsi ilə müşayiət edilməlidir. Gözəl və mədəni danışmaq üçün zəngin

söz ehtiyatına malik olmaq, dilin qrammatik qaydalarını kamil bilmək, ondan düzgün istifadə etmək lazımdır. Nitqi gözəlləşdirən, onun mədəni səviyyəsini yüksəldən dolğun məzmun əsas şərtdir. Nitq mədəniyyəti, danişiq mədəniyyəti, bir növ yaradıcılıqdır.

Etik normalardan kənara çıxmayan, yararsız yad ünsür-lərdən uzaq olan və milli ədəbi dilin qayda və qanunlarına uyğun gelən nitq təmiz nitq adlanır [25, s.83]. Jurnalistin nitqi məhz bu cür olmalıdır. Belə nitq dil vasitələrinin təhrif olunmasına, ədəbi dilin normalarından kənara çıxmaga yol vermir. Jurnalistin nitqində vulqar sözlərdən və jarqondan istifadə yolverilməzdır.

Dinləyici və ya oxucunun çətinlik çəkmədən anladığı, başa düşdüyü nitq aydın sayılır. Nitqin aydınlığı, uyarlığı dil vasitələrinin nitqdə məqsəd və ünsiyyətin tələbinə cavab verəcək şəklə salınmasıdır. Jurnalist öz nitqinin və ya yazı-sının aydınlığına xüsusi diqqət yetirməlidir. Jurnalist bilməlidir ki, onun nitqi informasiya məqsədli vəzifəyə, şəraitə və auditoriyaya uyğun olmalıdır.

Burada jurnalistin haqqında yazdığı və ya danışdığı möv-zunu necə dərindən bilməsi və ya qavraması, məsələ barə-sində nə dərəcə də məlumatlı olması önəmli rol oynayır. Danışan və ya yazan jurnalist üslubi qüsurlardan qaçmaq və nitqini informasiya vermək məqsədinə uyğunlaşdırması üçün ilk növbədə dilin strukturu haqqında geniş təsəvvürə malik olmalı, ikincisi, dildən istifadə etməyi bacarmalı, üçüncüüsü, auditoriyaya təqdim edəcəyi informasiyanın həcmi haqqında aydın və diqqət təsəvvürə malik olmalı, dördüncüüsü, əxlaqi-psixoloji faktorların rolunu qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Nitqin dilin ünsiyyət mühitinə uyğunluğu, məzmuna, məqsədə və dinləyicilərin səviyyəsinə müvafiq qurulması vacibdir – bu, nitqin zənginliyi üçün əsas şərtdir.

Jurnalistin nitqi ifadəli olmalıdır ki, auditoriya onun verdiyi informasiyanı asanlıqla qavraya bilsin. İfadəli nitq dinləyicilərin və ya oxucuların həmişə diqqət mərkəzindədir [25, s. 83]. Nitqin ifadəliliyi, onun tərkibindəki informasiyanın auditoriyaya aydın və anlaşılan formada çatdırılması deməkdir. Jurnalistin nitqində və ya yazısında məntiqlilik gözlənilməlidir. Fikrin məntiqliliyi dedikdə gerçəklisinin obyektlərinin, faktlarının əksinin düzgünlüyü nəzərdə tutulur. Jurnalist öz nitqində və ya yazısında konkretliyi və yiğcamlığı gözləməlidir. Yiğcam nitq jurnalistdən dərin bilik, həssas düşüncə, zəngin lügət ehtiyatı tələb edir. Yiğcamlıq məzmunu dolğun əhatə edən adekvat formadır. Burada fikir geniş, sözlər az, mənə dərin olmalıdır. Jurnalistin nitqində və yazısında sadəlik də olmalıdır. Nitqin və ya yazının sadəliyi üçün yiğcamlıq, aydınlıq, anlaşılıqlıq və cümlənin qısalığı əsas şərtidir.

Nitq mədəniyyətində mədəni danışq etikası və müraciət qaydaları mühüm yer tutur. Hər bir insan ictimai yerlərdə, kollektivdə və ailədə danışq etikasını gözləməli və kimə necə müraciət etmək qaydalarını yaxşı bilməlidir. IV hakimiyyətin nümayəndəsi olan jurnalist üçün isə bu, olduqca vacibdir. Danışq etikasının öz normaları var, bu, bir sistemdir. Bu sistemin komponentləri müxtəlifdir: 1) müraciət qaydaları; 2) şad və ya qəmli xəbərləri çatdırmaq qaydaları; 3) dinləmə qaydaları; 4) söhbətə qoşulmaq, müdaxilə qaydaları; 5) verilən suallara mədəni cavab vermək qaydaları; 6) mimika və jestlərdən məqamında düzgün istifadə etmək qaydaları. Ünsiyyət mədəniyyəti nitq mədəniyyətinin tərkib hissəsidir [25, s. 127]. Jurnalistin müsahibinin sözünü yarımcıq kəsməsi, yersiz müdaxilə, onun fikrini öz istədiyi istiqamətə yönəldirməsi və s. ünsiyyət mədəniyyətinin kobud surətdə pozulmasıdır.

2.1.1. Azərbaycan mətbuatında ədəbi dil normalarının pozulma halları. Azərbaycan mətbuatında praktik olaraq yazı-üslub normalarının pozulma hallarına tez-tez rast gəlmək mümkündür. Mətbuatımıza ayaq açan «jarqonlar», əcnəbi dillərdən alınma ifadələr yazı etikasının kobud surətdə pozulmasına gətirib çıxarır. Müəlliflər çox zaman bu cür ifadələrdən istifadə edərkən öz yazı üslublarına «yenilik» gətirdiklərini və ya başqa müəlliflərdən müsbət mənada seçildiklərini, qələmə aldıqları məqalənin yadda qalacağını düşünsələr də, əslində bunlarıñ heç birinə nail olmurlar. Əksinə, üslub normalarını pozmaqla pis bir ənənənin əsasını qoyurlar ki, bu da mətbuat dilinin inkişafına və bütövlükdə dil ve yazı mədəniyyətinin formallaşmasına öz mənfi təsirini göstərir.

Təəssüf ki, bu gün mətbuat dilinə «küçə sözləri», müxtəlif «jarqonlar» və ifadələrin daxil edilməsi onu izleyən geniş oxucu auditoriyasında da mənəvi deqradasiymanın getməsi üçün münbət şərait yaradır. Qəzetində bu cür ifadələr işlədən ölkənin sadə, qara camaatının öz fikir və mülahizələrini hansı sözlərlə ifadə etməsi o dəqiqə qiraqdan baxan əcnəbini düşündərən ən əsas suala çevriləcək. Əslində üslub normalarının və yazı etikasının pozulma halları mətbuatımızda tək-tək olsayıdı, bu cür düşünməmək də olardı. Lakin, təəssüf ki, bu hal artıq kütləviləşməyə doğru getməkdədir. Bir neçə misal gətirək.

Məsələn, ölkə qəzətlərinin birində çap edilmiş «Kişilər kefdədir» məqaləsində ləhcə və jarqonlardan yerli – yersiz istifadə edilib: «Gəncənin keçmiş hacılarından birisi arvad axtararkən, həmişə arvadın ümumi əndamından sonra diq-qətini topuğa yönəldirmiş. Görşəydi ki, topuqları yumrudu, qalındı, bilərdi ki, əsil maldı». Məqalədə «bəgəm» («o vaxtin kişiləri bəgəm gün görüb?»), «sino» («Təsəvvür edin ki, keçən əsrde Bakı kişiləri üzüaçıq qadın görməkdən ötrü sino gedirdilər»), «day», «nösün» («Day o arvaddan arvad ol-

mazmiş. Nösün ki, sıfətini başqları görüb», «Nösün ki, biz yüz dəfə də baxsaydıq topuqdan başqa bir şey görməzdik»), «Şıllaq» («Ay naşükür kişilər niyə bəxtinizə şıllaq atırsınız?»), «bar-bar bağırmaq», «ziyalı-miyalı» («Bəzi millətpərvərlər, nə bilim ziyalılar – miyalılar orda – burda bar-bar bağırırlar ki, ay aman, din əldən getdi, millət əldən getdi») kimi ifadə və jarqonlardan geniş istifadə edilib. Əslində tənqid münasibətini satirik qəlemlə çatdırmağa çalışan müəllif bu «sözləri»ni başqları ilə də əvəz edə bilərdi. Satirik publisistikanın böyük ustaları Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli və başqları keçən əsrin əvvəllərində yazış-yaradarkən heç də bu cür jarqonlardan istifadə etmirdilər.

Başqa bir mətbuat orqanımızda dərc edilmiş «Allah bizi versin» yazısı da bu qəbildəndir. Məqalədə çox sayıda jarqonlardan və danişiq ifadələrindən istifadə edilib: «Aye, qardaş, bunlar lap «basyak», lap dilənçi imişlər ki. Danışanda ağızlarına çullu dovşan sığmir. Hələ bizi bəyənmirlər də. Bizim yeni il bayramını restoranlarda, salonlarda keçirənlər vur-tut 300-500 dollar xərcleyəcək. Məsələn, «Gülüstan»da səhnəyə yaxın oturanlar 500 dollar verəcək. Zato gör nələr görəcəklər ey! Varyete, hər razmerden, ölçüdən olan ulduzlar...». Daha bir sitata nəzər salaq: «Hələ sən o uzunqılça, qucaqdoldurmayan fransujenkalara bax, gözlərini bərəldib firəng dilində deyirlər ki, «adam da 47 cür yemək yeyər?»... Eh, siz nə qanırsınız ey, xaş nədir, qurbağayeyən uşağı, tısbığa yeyənlər».

Başqa bir yazıya müraciət edək. «Maygülükimilər dəstəsi» məqaləsində jarqonlardan və qeyri – etik ifadələrdən geninə-boluna istifadə edilib: «Heç kiminsə boynuna minmisiniz?... Kiminsə boynuna minmək, ayaqlarını aşağı sallayıban yüklünün saçından yapışmaq, hərdən də gülə – gülə söz atmaq... Bütün bunlar bəlkə də rahatdı... Məşhur şəhərimizin

məşhur küçələrinin birində məşhur «azəri» qızının özükinisinin boynunda otura-gəzə, gülə-eyilə əzilməyi diqqətləndirdi meni. Ya bu nə?... Adamı eşəklə səhv salıb «hoş-şa» deyə çapmaq dəbə düşüb, həm də əkscinsli vətəndaşlar arasında...». Məqalənin hansı dildə yazıldığını mübahisə predmetinə çevirmək mümkündür. Belə ki, müəllifin məqaləni sırf Azərbaycan dilində yazması və ya ümumiyyətlə türkçə qələmə alması şübhəlidir. Türk dillərində «gülə-eyilə əzilməyi» ifadəsi, «diqqətləndirmək» feli yoxdur. Digər tərəfdən bu setirlərin hansı məqsədlə yazıldığı anlaşılmaz qalır. Əgər müəllif onu hiddətləndirən bir hadisənin şahidi olubsa, onu bu cür qələmə almaqdansa adı üslub normalarına riayət etməklə yazardı daha effektli alınar və tərbiyəvi əhəmiyyəti böyük olardı.

Başqa bir yazının - «Yeltsin Klintonə «sukin sıń» dedi» məqaləsinin başlığından da göründüyü kimi, yazida üslub mədəniyyəti qəti nəzərə alınmayıb. Bu cür ifadə işlənibsə belə, başlığı ədəbi dil normalarına uyğun şəkildə dərc etmək olardı, məsələn, «Yeltsin Klintonu təhqir etdi». Başlığı çıxarılan ifadələrin özləri artıq, yazı-üslub mədəniyyəti ilə bir araya siğmir. Bu cür «jarqonlaşdırılmış yazılar» sanballı auditoriya üçün təhqirdir. Xəbəri sadə, aydın dillə yazılmış formada da auditoriyaya çatdırmaq olar, bunun üçün onu bu cür «bezəməyə» ehtiyac yoxdur.

2.2. Jurnalistikada informasiya ilə iş prosesində gözlənilən etik normalar

«Jurnalist» dedikdə qeydə alınmış kütləvi informasiya vasitələrinin redaksiyası üçün materiallar toplanması, hazırlanması, redaktəsi ilə məşğul olan, onunla əmək və digər müqavilə münasibətinə görə bağlı olan, yaxud onun tapşırığı üzrə bu cür fəaliyyətlə məşğul olan şəxs» [30] nəzərdə tutulur.

Jurnalistin əxlaq normaları bu sahənin tarixi inkişaf prosesində formalışdır. Norma davranışının ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilən tipik variantlarını müəyyənləşdirir [52, s.38]. Tarixən tipikləşən bu normalar jurnalisti məsuliyyətə və ciddiliyə dəvət edir.

Jurnalistin peşə əxlaqı ilə onun peşə borcu bir-birinə çox yaxındır. Borc jurnalistin cəmiyyət – oxucu, dinləyici, tamaşaçı qarşısında düzgün, obyektiv informasiyaya görə məsuliyyətini tənzimləyir [52, s.39]. Jurnalist təkcə cəmiyyət qarşısında deyil, onun əsərlərinin əsl hakimi olan oxucu, tamaşaçı auditoriyası qarşısında da böyük məsuliyyət daşıyır.

Əxlaqi hissler deyəndə biz insanın həyat həqiqətlərini dərkətmə anında cəmiyyətdə formallaşmış normalardan çıxış etməsini nəzərdə tuturuq. Jurnalistin əxlaqi hissleri və əxlaq çərçivəsində fəaliyyəti dedikdə isə, onun peşə borcuna, öz həmkarları arasında illərlə formallaşan professional ünsiyyətinə, özünün iş yoldaşları əhatəsində nüfuzuna münasibəti nəzərdə tutulur. Bu münasibətin dərinliyində jurnalistin yaradıcılıq üslubu da öz əksini tapır. Jurnalistin peşə ləyaqətinin formallaşma prosesi bu məqamlarda baş verir. Peşə ləyaqəti jurnalistin nüfuzunun həmkarları arasında yerini müəyyən etməklə onun fərdi üslubunun da yetkinləşməsinə xüsusi şərait yaradır. Bu səbəbdən jurnalistin altruist xarakteri və «empatiya» əsas məqamlar kimi diqqət çəkməkdədir.

Bu və ya digər şəxsə məlumat almaq üçün müraciət etməklə jurnalist bir sıra professional etik normaları həyata keçirməlidir. Onlardan biri mövzu çərçivəsində gözlənilən söhbətin mahiyyətinə dərindən varmaq, məlumat mənbəyinin seçilməsi və tanışolma üsulları, o cümlədən həmsöhbətlə jurnalist arasında mənəvi inam yaradılmasına.

2.2.1. Jurnalistikada informasiyanın toplanması zamanı gözlənilən etik normalar. Məlumat toplanışı jurnalist üçün xüsusi fəaliyyət mərhələsidir: dərin obyektiv informasiya

jurnalistə mənəvi hüquq nöqtəyi-nəzərindən tam müəyyənliyi səviyyəsində öz fikirini söyləməyə, problemə, adamların hərəkətlərinə qiymət verməyə imkan verir. İnformasiyanın toplanması, emalı və ondan istifadə edilməsi jurnalist işində mühüm rol oynayır. İnformasiya toplanmasının qeyd olunan mənbələrdən əldə olunması daha ciddi xüsusiyyətlərlə bağlıdır ki, bu zaman bir sıra insan qavrayışı ilə qanunların mürəkkəblikləri üzə çıxır. Bu ilk növbədə, jurnalist və vətəndaşlar arasında yaranan əlaqələrdən irəli gəlir. Jurnalist məlumat toplanmış zamanı öz çıxışının bütün güman ediləcək nəticələrini ölçüb-biçməlidir.

Bildiyimiz kimi, qəzet materialının hazırlanması, bir-biri ilə sıx bağlı spiralabənzər hərəkətlərdən-mərhələlərdən ibarətdir: mövzunun seçilməsi, məlumatların toplanması, həmin informasiyaların işlənmə metodlarının seçilməsi, faktların ümumiləşdirmələr əsasında şərhi, fakta jurnalistin qiymət verməsi və mətndən doğan nəticələr. Qeyd edək ki, bütün bu mərhələlər eyni zamanda jurnalistin dünyagörüşü və professional bilik və keyfiyyətləri ilə müəyyənləşir. Jurnalistin uğur qazanmasına təsir edən başlıca amillərdən biri də onun mənəvi zənginliyi və peşə etik normalarını dərindən bilməyidir.

Bu keyfiyyətlər jurnalistin yaradıcılıq döneminde, məlumat əldə etməsi üçün müxtəlif insanlarla ünsiyyətdə olduğu zaman başlıca rol oynayır [53].

Jurnalistin ona məlumat verən şəxslə ünsiyyəti, struktur cəhətdən birmənalı deyil. Burada iki əsas mərhələ aydın surətdə seçilir. Birinci mərhələ materialın toplanması və hazırlanması dönemde gərgin və aktiv informasiya yığıımı, müsahib və ya hadisə barədə məlumat verəcək şəxs haqqında bilgilər, tədqiqatı aparılan problem barədə məlumatlar ilə müşayiət olunan ünsiyyətdir. İkinci mərhələ isə materialın çap edilməsi və onun doğurduğu nəticələr ilə əlaqədardır. Bu

mərhələyə birinci yə nisbətən az aktivlik və müxtəlif şəxslərlə ünsiyyət xarakterikdir. Bununla belə, qeyd etməliyik ki, jurnalist ünsiyyətinin hər iki mərhələsi bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır: jurnalist ünsiyyət zamanı birinci mərhələdə özünü nə qədər çox etik normalar çərçivəsində aparırsa, ikinci mərhələ bir o qədər uğurlu alınır. Bu isə öz növbəsində hadisə barədə daha geniş və hərtərəfli məlumat almağa kömək edir ki, bununla da hazırlanan materialın obyektivliyi və etikliyi təmin olunur [71, s.66]. Məlumatların yiğilması dönməndə müxtəlif faktorların principial qiymətləndirilməsi mənəvi normalara sadıq olan jurnalisti bəzən öz ilkin fikrini dəyişməyə, mövzudan imtina etməyə məcbur edir. Bu zaman jurnalist redaksiyaya necə deyərlər ya «əlibos qayıdır», ya da gözlədiyinin əksini gətirir. Bu zaman jurnalist aydın başa düşməlidir ki, məlumatların toplanması, mövzunun müəyyənləşdirilməsi olan məqsədə çatmağın bir üsuludur. Professional – etik nöqtəyi-nəzərdən məlumatların toplanması zamanı informasiyanı ötürən mənbənin obyektivliyini, sanballılığını, mötəbərliliyini, xarakterini tam müəyyənləşdirmək vacibdir. Yalnız bu yolla jurnalist həm özünü, həm də yazısının cəmiyyətdə ciddi qarşılaşmasını təmin edə bilər.

Jurnalist məlumat toplayarkən standart vəziyyətlərdə müsahibədə, mətbuat konfranslarında, sənədlərdən, diktofon və kameradan istifadə edərkən müəyyənləşdirilmiş etik normalara riayət etməlidir. Onları nəzərdən keçirməyə çalışaq.

İlk növbədə jurnalistin müsahib və ya mənbə ilə ünsiyyəti zamanı əməl etməyi vacib olan etik normalar üzərində dayanaq. Ünsiyyətin uğurlu alınması jurnalistin söhbətə qoşulması və insanlarla əlaqə yaratması bacarığından asılıdır.

Bu zaman jurnalist elə bir mühit yaratmalıdır ki, müsahibi özünü sərbəst hiss etsin. Söhbətin əvvəlində jurnalist gərək müsahibinə öz obyektivliyini və xoş münasibətini nümayiş etdirsin.

Bəzi jurnalistlər müsahibəyə, adətən, mövzuya dəxli olmayan məsələlərdən və ya incə, yerində olan zarafatla başlamağa üstünlük verirlər. Şübhəsiz ki, ünsiyyət zamanı müsahibin öz əhval-ruhiyyəsindən, xarakterindən, onu əhatə edən mühitdən, söhbət açılacaq mövzudan çox şey asılıdır.

Müsahibəyə başlarkən jurnalist nəzərə almalıdır ki, şəxsi gərginliyi azaldan, maksimal effekt verən məlumatları ilk növbədə soruşsun. Bu, müsahibin həvəslə müsahibəyə başlanmasına da təkan verə bilər. Müsahibə danışmağa imkan verən kontaktın tez qurulması, müvafiq atmosferin yaradılması, jurnalistin qarşısındaki şəxsin psixoloji vəziyyətini öyrənməsindən, ikincinin həyəcan diapazonuna müvafiq özü-nü kökləməsindən asılıdır.

Jurnalist həmçinin müsahibinin etibarını da qazanmalıdır. Bu isə ilk növbədə bundan əvvəlki görüşlərdə jurnalistin həmin adamın yaddaşında necə qalmasından asılıdır. Yalnız davamlı və çox müddətli ünsiyyət jurnalistlə məlumat verən mənbəni və ya müsahibi bir-birinə ehtibar edən tərəfdəşa çevirə bilər. Bəzən təkcə jurnalistin özü yox, eyni zamanda onun təmsilçisi olduğu KİV-in də adı çox şeyi həll edir. Müsahibin KİV-ə simpatiyası olduğu kimi, antipatiyası da ola bilər. Bu isə həmin informasiya vasitəsinə və ya jurnalistə məlumat verməməklə nəticələnər. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, jurnalist bütün etik normalara riyət edərək özünə tərəfdəş qazansın. Bu, jurnalistin həmin mənbələrdən istənilən zaman maraqlı, zəngin məlumatlar götürə bilməsi ilə nəticələnir. Müsahibə obyektiv münasibət, onu informasiya verməyə maraqlandırmaq, söhbətə cəlb etmək bacarığı, müsahibənin məcradan çıxdığını gördükdə etik normaları pozmadan söhbəti köhnə axarına qaytarmaq, müsahibə verən şəxsə hörmət etmək, onu layiqincə qiymətləndirmək, hətta razılaşmadığınız fikir belə söylərsə, sözlərinə hörmətlə yanaşmaq, sözünü kəsməmək, bütün hallarda danışq və polemika etika-

sına riayət etmək jurnalistin hər bir müsahibinə göstərməli olduğu vacib etik normalardır. Jurnalist müsahibə zamanı artıq jestlərə yol verməməli, həmin şəxsin fikrinə müdaxilə etməməli, özünü etik çərcivədən kənarda aparmamalıdır. Jurnalist hətta sualların qoyuluşuna da diqqət etməli, həmin suallarla müsahibini təhqir etməməli, onu nədəsə suçlayıb ittiham etməməlidir. Jurnalist müstəntiq deyil.

Professional etik nöqtəyi nəzərindən sual aydın, korrekt, qısa olmalı, müəllifin mövqeyini bildirməməlidir. O, sualın tonuna və formasına fikir verməlidir. Jurnalist müsahibə götürdüyü şəxsin intim həyatına baş vurmamalıdır. Bu səbəbdən jurnalist müsahibə götürməyə gedərkən nəinki müsahibi haqqında ətraflı məlumatla malik olmalı, hətta əvvəlcədən danişılacaq mövzunu və sullarını müəyyənləşdirməlidir.

İnformasiyanın kollektiv mənbəyi müxtəlif toplantılar, mətbuat konfransları, «dəyirmi masa»lar, disputlar, diskussiyalar, ictimai-siyasi məzmunlu yiğincaqlarıdır. Bu hallarda jurnalist bütün formal etik qaydalara əməl etməlidir. Çıxış edənlərə diqqətlə qulaq asmaq və bir növ məsələnin mahiyyətinə varmaq həmin anda jurnalistin əsas məqsədi olmalıdır. Jurnalist özü haqqında müsbət təsəvvür yaratmaq üçün ilk növbədə iki hala fikir verməlidir: davranış qaydalarına və ciddi, məsələnin mahiyyətinə vardığını sübut edən sualların verilməsinə. Bu cür yerlərdə etik davranışçı şərtləndirən əsas amil tərəflərin eyni hüquqlu olmasına hörmət etmək və polemika mədəniyyətinə əməl etməkdir.

Jurnalist rəsmi sənədlərlə işlərkən də bir sıra etik normaları gözləməlidir. Rəsmi sənəd dedikdə foto, video-audio kasset, rəsm, press-relizlər, məlumat bülletenləri, sosioloji sorğuların nəticələri, statistik məlumatlar nəzərdə tutulur. Sənədlərlə ünsiyyətdə olarkən jurnalist unutmamalıdır ki, o, bilavasitə insanlarla, həmin sənədləri hazırlayan müəlliflə təmasa girir [71, s.67]. Konfliktli və mübahisə doğura

biləcək materiallar hazırlayarkən jurnalist bu cür sənədlərə istinad etməyə borcludur. Həmin sənədlərlə işləyən jurnalist orada yazılan faktlara əlavə və düzəlişlər edə bilməz. Sənədlərdə göstərilən faktları təhlil edərkən jurnalist obyektivliyə və qərəzsizliyə üstünlük verməlidir. Əks halda o, nəinki peşəkar – etik normaları pozur, həm də özü və təmsil etdiyi KİV barədə mənfi imic formalasdır. Jurnalist həmin faktlardan kiminsə əleyhinə və qəsdən gözdən salmaq üçün istifadə etməməlidir [71, s.79].

Sənədlərlə bərabər, hər hansı bir fakt barədə tam dolğun təşəvvür yaratmaq üçün jurnalistin özü də bir sıra müşahidələr aparmalı, həmin sənəddə göstərilən faktların dəqiqliyini digər mənbələrdən yoxlamalıdır. Anonim sənədlər alındıqda isə jurnalistin məsuliyyəti birə-beş artır. O unutmamalıdır ki, həmin sənədin tam yoxlamadan keçirilmədən dərc edilməsi kimlərinse həyatını acı edə bilər. Bu isə jurnalistə böyük mənəvi zərbədir. Sənəddəki faktlardan istifadə etdikdən sonra jurnalist onları saxlamalıdır. Sənədlərdən istifadə edərkən etik normaların pozulmasından biri də onun məzmununa xələl gətirəcək qısaltmaların edilməsi və məzmunca müxtəlif olan bir neçə sənədin bir material daxilində verilməsidir. Həmin sənədlər bir-birinin ardınca çap edilirsə, bu elə edilməlidir ki, oxucu onları bir-biri ilə qarışdırmasın.

Jurnalist həmcinin diktofon və fotokameradan istifadə edərkən də müəyyən etik normalara riayət etməlidir. Diktofon və kameradan elə istifadə etmək lazımdır ki, müsahibə və ya informasiya verən şəxs bundan sıxılmasın və gərginlik hiss etməsin. Şəxsi söhbətlərdə də diktofondan istifadə etmək qeyri-etik sayılır. Bu ilk növbədə müsahibə verən şəxsə hörmətsizlikdir. Diktofonu həmcinin müsahibə verən şəxs xahiş edərsə, söndürmək lazımdır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, nitqində qüsürü olan şəxsi də diktofona danışdırmaq düzgün deyil. Fotoaparatla şəkil çəkəndə və qeyri-adi şəkil çək-

mək istəyən jurnalistin istəyi aydınlaşdır. Lakin bu heç də o demək deyil ki, fotojurnalist insanların şəxsi həyatına dair şəkillər çəkib yaymalıdır.

Jurnalist çalışmalıdır ki, şəklini çəkdiyi adam çox da həyəcanlanmasın. Əks halda bu nəinki həmin adama hörmətsizlik kimi yozula bilər, eyni zamanda şəkil də bir o qədər canlı və təbii çıxmaz. Fotojurnalist şəkil çəkməyə gedərkən nəinki texniki təchizatla təmin edilməli, həm də çəkəcəyi obyekti yaxşı öyrənməli, onun haqqında müfəssəl məlumatata malik olmalıdır [72, s.6]. Konsert və tədbirlərdə şəkil çəkən fotoreportyor səhnədəkilerin və aparıcıların işinə mane olmamağa çalışmalıdır.

2.2.2. Jurnalistikada informasiyadan istifadə zamanı gözlənilən etik normalar. Jurnalist yaradıcılığında materialın hazırlanması və çapı prosesi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu proses nəticəsində həmin material işiq üzü görür və auditoriya «mətbəx»inə ötürülür.

Etik nöqteyi-nəzərdən informasiyanın əldə edilməsindən sonra gələn ikinci mərhələnin – informasiyanın hazırlanması və çap edilməsinin özəlliyi bundadır ki, məlumatlandırılan şəxslər – oxular həmin materialları mütaliə edərkən bütövlükdə jurnalistin və təmsilçisi olduğu qəzetiñ mənəvi simasını göz önündə canlandırırlar. Əgər jurnalist böhtan yazırsa və təmsilçisi olduğu qəzet bunu çap edirse onda oxucu bütövlükdə həmin qəzeti və orada işləyən qələm sahiblərini böhtançı kimi tanıyacaq. Bu isə öz növbəsində qəzetiñ avtoritetinə, eyni zamanda əməkdaşlarının imicinə böyük zərbədir. Digər tərəfdən jurnalist, hazırladığı materialın çap edilməsi nəticəsində həmin yazının yüksək statuslu sənədə çevriləməsi və böyük təsir gücünə malik olmasını unutma-malıdır. Bu səbəbdən də jurnalist yazdığını cavabdeh olmalı, məsuliyyətsiz və qeyri-ciddi çıxışlar etməməli, həmişə öz yazılarında mənəvi dəyərlərə hörmət etməlidir.

Unutmaq olmaz ki, çap edilən yazılar konkret şəxslərin həyatına təsir edir. Bu səbəbdən də həqiqət və obyektivlik jurnalisticin üstün mənəvi keyfiyyətləri olmalıdır. Nəticənin kifayət qədər əsaslandırılmaması və materialda biri-birini təkzib edən fikir və faktların yer tapması peşə etikasının pozulması deməkdir. Buna görə də yazı üzərində işləyən jurnalist obyektivliyə üstünlük verməlidir.

Jurnalist əldə etdiyi hər hansı bir məlumatı işləyərkən onun bütövlüyünə və dəqiqliyinə tam əmin olmalıdır. Faktların mötəbəriyini yoxlamaq metodları isə müxtəlifdir. Bu zaman şübhəli görünən faktla müqayisə etmək üçün başqa şifahi və yazılı məlumatlar toplamaq gərəkdir, həmin məlumatların dəqiqliyi heç bir şübhə oyatmamalıdır. Belə bir şübhə varsa, onda jurnalist digər mənbələrə də baş vurmalıdır [71, s.104].

Lakin təcrübədən məlumdur ki, bəzi jurnalistlər bunu etməyə çalışırlar. Halbuki, yoxlanılmamış və qeyri – dəqiqliğin mətbuatçılarının mətbuata çıxarılması, həmin materialın müəllifi olan jurnalisticin peşə etikasını kobud surətdə pozması deməkdir. Faktları toplayarkən jurnalist öz subyektiv fikirlərini əsas götürməməlidir. O, elə faktları seçməlidir ki, yazdığı yazıda müəllif kimi mövqeyi ortaya qoyulmasın. Unutmaq olmaz ki, auditoriya jurnalistdən obyektiv materiallar gözləyir. Bunu etməmək isə heç bir etik nöqtəyi-nəzərdən düzgün hesab edilə bilməz. Jurnalist çalışmalıdır ki, ortaya qoyduğu faktlar və yazı heç bir insanın taleyi ilə amansız oyun oynamasın. Bir yazı ilə kiminsə həyatını öz axarından çıxarmaq asan olduğu kimi onu əvvəlki yerinə döndərmək də olduqca çətindir.

Bu səbəbdən jurnalist hər hansı kriminal və ya istintaq materialları əsasında yazı yazarsa, öz qələminin məsuliyyətini tam dərk etməlidir. Çalışmalıdır ki, məqalədə yer alan şəxslərin adları başqa ayamalarla və ya şərti adlarla əvəz edil-

sin (istintaq bitmeyibse və materialda gedən faktların dəqiqliyinə şübhə varsa).

Unutmaq olmaz ki, çap edilən material orada adı çəkilən qəhrəman üçün onu əhatə edən dairədə – ailə üzvləri, qohumlar, qonşular, dostlar, iş yoldaşları arasında – problemlər yarada bilər. Bu baxımdan jurnalist topladığı faktları nəzərdən keçirərkən son dərəcə ehtiyatlı olmalıdır.

Jurnalistin şəxsi söhbətlər zamanı ortaya çıxan faktları də qələmə alması etika baxımından düzgün sayila bilməz. Əger, kimsə ona ürəyini açıbsa, jurnalist buna saygı ilə yanaşmalıdır. O, yalnız həmin faktları, onu deyən şəxsin razılığı ilə çap edə bilər. Əger çap ediləcək material tənqidinə xarakter daşıyırsa, onda jurnalist həmin yazının cəmiyyət üçün nə dərəcədə vacib olub-olmadığını öz-özlüyündə müəyyənləşdirməlidir. Həmin materialda adı çəkilən şəxsin həyatda necə insan olduğunu araşdırmaq lazımdır. Tənqidin materiallarda, jurnalist etik çərçivəni gözləməyə, necə deyərlər «əndəzəni aşmamağa» borcludur. Jurnalistin şəxsi ədavəti olan şəxs haqqında mənfi çalarlı yazı yazması və bununla da ondan əvəz çıxmaga çalışması da qeyri-etik hal hesab edilir.

Əksər professional jurnalistlər hesab edirlər ki, bu cür hərəkətlər jurnalistin cəmiyyətdəki statusundan sui-istifadə etməsidir, bunu isə etik hərəkət adlandırmaq çox çətindir.

İnformasiyanın qeyri-obyektiv qiymətləndirilməsi səbəbləri və müvafiq olaraq məlumatı verən mənbə və auditoriya ilə qeyri-etik davranışın jurnalistin psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlılığı da ola bilər. Polşa alimi S.Kovalski bu səbəbləri bir sıra qruplara ayırib. Onların arasında daha çox vurgulanan jurnalistin öz proqnozlarına aludə olmasıdır. Bu zaman müəllif öz fərziyyələrinə kritik yanaşır və yazıda əsas kimi subyektiv baxışlarını götürür.

Kovalskinin fikrincə, qeyri-obyektiv qiymətləndirmənin ortaya çıxmasının səbəbi faktların nəticələrlə qarışdırılması,

yaddaş mexanizmində əmələ gələn qeyri-tarazlıqdır. Jurnalistin insanlar və hadisələrə münasibətində ənənəvi «gedişlərə» aludə olması, həmin şəxsiyyətin yaradıcı xüsusiyyətlərinin kifayət qədər inkişaf etməməsi və bəzən də öz əməyinə mənəvi tələbləri irəli sürməməsi ilə bağlıdır. Bu isə öz növbəsində yazının şablonlaşmasına, müəllifin yalnız öz gəldiyi nəticəni arqumentləşdirən faktlardan istifadə etməsinə səbəb olur.

Jurnalistin subyektivizmi həmçinin ortada olan faktları qəbul etməməkdə, bir növ onları «görməməzliyə» vurmaqda da özünü nümayiş etdirir. Belə olan halda hətta dəqiq faktlar belə, həqiqətin təhrif edilmiş mənzərəsini yarada bilər.

Jurnalist müəyyən problemdə həsr olunmuş yazı işleyərkən ona məlumatları ötürməş mənbənin də zərbə altında qalmasına yol verməməlidir. Əks halda, jurnalistin imicinə xələl gətirməklə yanaşı, ikinci bir adam – mənbə üçün də yersiz problemlər yarada bilər. Aydın məsələdir ki, mənbəsini təhlükədən qoruya bilməyən və onun qanuna müvafiq qaydada gizli saxlanmasına təminat versə də, bunu yerinə yetirə bilməyən jurnalistlərlə, sonra heç kim əməkdaşlıq etmək istəməz.

Jurnalistin öz mənbəyini gizli saxlamağa (o, bunu xahiş edibse) borclu olduğu Beynəlxalq Jurnalist Təşkilatının etik kodeksində də öz əksini tapıb: «Məlumat ötürən mənbə yalnız redaksiya rəhbərinə açıla bilər. Bu həmçinin o zaman mümkünür ki, mənbə özü jurnalisti buna məcbur edir və ya mənbənin qəsdən dezinformasiya ötürməsi aydın olur. Digər hallarda jurnalist mənbənin kimliyini gizli saxlamağa borçludur» [61, s.121-124].

Jurnalist həmçinin onu da unutmamalıdır ki, kiminsə haqqında məlumat ötürən mənbənin həmin adamla ədavəti ola bilər. Bu isə mənbənin ötürdüyü qərəzli və dəqiq olmayan məlumatların qəzet səhifələrində yer alması ilə nəticələnəcək.

Yazı müəllifi çalışmalıdır ki, mənbə mötəbər olsa belə, əlinə keçən faktları paralel olaraq başqa kanallarla da yoxlaşın. Yalnız bu zaman onun yazısı obyektivliyi və qərəzsizliyi ilə seçilə bilər. Əks halda, jurnalist, kimlərinə ədavətində istifadə edilən «silah» funksiyasını yerinə yetirəcək, hətta özü bunu bilməsə belə. Bu isə nəinki jurnalist etikasının pozulması, hətta qeyri-peşəkarlıq hesab edilə bilər.

Beynəlxalq Jurnalist Təşkilatlarının etik kodeksində bu barədə deyilir: «Jurnalist yazdığı və ya təhlil etdiyi faktın mötəbərliyini və dəqiqliyini yoxlamalıdır. Bu mümkün deyilsə, o, həmin tərəflərdən yan keçməlidir». Eyni zamanda həmin yazışdakı faktları yoxlamağa vaxt yoxdursa, o zaman qəzet hazırkı çıxan nömrəsində bu cür materialın hazırlanması barədə anons verə, material isə gələn nömrəyə saxlanıla bilər. Hər halda bu, yoxlanılmamış faktları çap etməkdən və kiməsə böhtən atmaqdan çox-çox şərəflidir [61, s.121-124].

Jurnalist yazısında faktların və hadisələrin təhrifinə yol verilibsə, redaksiya şikayətçi tərifin təkzibini çap etməyə borcludur.

Təkzib, həmin yazının getdiyi səhifədə, eyni sütunda və tirajda çap olunan növbəti nömrədə verilir. Etik nöqtəyinənəzərdən redaksiya təkcə təkzibi dərc etməklə kifayətlənməməli, həmçinin şikayətçi tərəfə üzrxahlıq məktubu göndərməlidir.

Jurnalistin yaradıcılığının bütün mərhələlərində etik davranışlara riayət etməsini – fəaliyyətinin yüksək effekt verməsinin təminatvericisi hesab etmək olar. Mənəvi keyfiyyətlərlə professional ustalığın vəhdəti jurnalistin etik davranış tərzini təşkil edir.

III FƏSİL

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ JURNALİST ETİKASI VƏ AZƏRBAYCAN MƏTBUATI

- Professional jurnalist etikası
- Xidməti etika

3.1. Professional jurnalist etikası

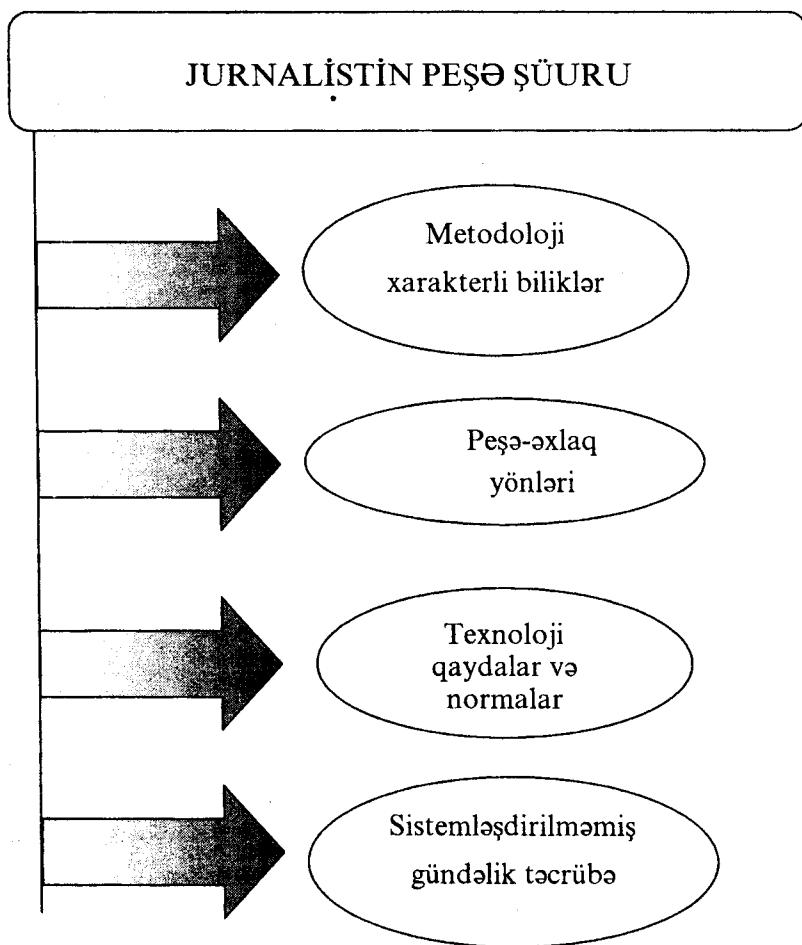
Jurnalist öz fəaliyyətini «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nun tələblərini nəzərə alan əxlaqi-etik normalara uyğun olaraq, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, etik prinsiplər əsasında qurmalıdır. O, öz işini onu istiqamətləndirən ümumi davranış normaları əsasında təşkil etməlidir. Jurnalistin fəaliyyətinin müvəffəqiyətinə səbəb olacaq şərt kimi mənəvi mədəniyyət, peşənin etik normalarına praktiki bələd olmaq dərəcəsi də daxildir.

Jurnalistin fərdi şüurundakı professional təsəvvürlərin ən rasional və mücərrəd formalarından birincisi onun həyata baxışıdır. Bu baxış əvvəlki yaşam və peşə kontekstində şəxsiyyət seçimindən keçmiş biliklərin, normaların və dəyərlərin mənimsənilməsinin anlaşılan, sözlə ifadə oluna bilən nəticələridir. O, bir qayda olaraq, jurnalistin peşə mövqeyinin əsasını təşkil edir.

Jurnalistin peşə şüurunun şəxsiyyətdə təzahürünün ikinci forması təcrübədə sıvanmış, şəxsiyyətin bilavasitə öz təcrübəsinə əsaslanan ikinci seçiminin yekunu olan rasional əqidə, yaxud məsləkdir. Bunun nəticəsində əqidə aşkar emosional çalar kəsb edir. Əqidə jurnalistdə öz peşə mövqeyini gerçəkləşdirmək üçün yüksək iradə hazırlığı stimullaşdıraraq ona bütövlük və dözümlülük gətirir.

Üçüncü forma jurnalist fəaliyyətinin bu və ya digər cəhətlərinə sabit emosional münasibətdən ibarət olan hissələdir. Emosiyalardan fərqli olaraq hissələr peşə dəyərlərinin mənimsənilməsinin şüurdan sonrakı mərhələsi ilə eyni vaxtda fəaliyyəti başlayır. Bu mərhələdə peşə mövqeyi jurnalistin həyatdakı mövqeyinin üzvi tərkib hissəsinə çevrilir, onun gerçəkləşdirilməsi üçün şüurlu iradi cəhdlər tələb olunmur, üstəlik də peşə mövqeyi jurnalistin peşə bacarığının yüksək səviyyəsi vasitəsi ilə reallaşır. Bu halda hissələr meydana çıxan

peşə vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəlmış psixoloji köklənmə kompleksinin avtomatik işə düşməsinə siqnal funksiyasını gerçəkləşdirir. Jurnalistin peşə şüurunun formallaşmasını Q.V. Lazutina özünün «Профессиональная этика журналиста» kitabında bu cür təqdim edir:

İctimai prinsip, norma və reglamentləşdirilmiş mənəvi aspektlər çərçivəsində jurnalistin sosial rolunu öz iş fəaliyyətində yerinə yetirməsi professional jurnalist etikası adlanır [71, s.25]. Professional etika özündə yeni mənəvi dəyərlərin axtarışını, auditoriya və ya geniş mənada cəmiyyətlə jurnalistin münasibətlərində etik çərçivəni müəyyənləşdirir. Jurnalistika sahəsindəki özünütənzimləmə mexanizmləri (jurnalist təşkilatları, mətbuat şuraları) Qərb ölkələrində jurnalistlərin mənəvi məsuliyyətini nəzərdə tutan sadə və dəqiq peşə etikası kodeksləri əsasında işləyir. Məhz bu cəhət jurnalistikanı digər peşələrdən fərqləndirir. Jurnalist cəmiyyət və fərdlərlə bir başa təmasda olan şəxs kimi etik mədəni principlərə nəinki hörmət etməli, hətta özünü də həmin parametrlərə uyğun kökləməlidir.

Jurnalistin kütləvi informasiya kanalları vasitəsilə auditoriyaya və bütövlükdə cəmiyyət qarşısında çıxış etmək gücünə malik olduğunu unutmaq olmaz. Beləliklə zəngin ünsiyyət fəaliyyəti insanların jurnalistin təsir dairəsinə düşməsinə şərait yaradır. Bu zaman ikincinin cəmiyyətin mənəvi zənginliklerinə münasibəti onun təsiri altında olan insanları da eyni rəftara sövq edir [71, s.26].

Professional borc anlayışı özündə cəmiyyətin mənəvi tələbləri ilə jurnalist fəaliyyətinin sintezini konkretləşdirir. Bununla jurnalistin öz professional borcunu yerinə yetirməyə cavabdeh olduğu müəyyənləşdirilir.

Jurnalistin professional borcunu yerinə yetirməkdə məsuliyyətli olması onun özü qarşısında cavabdehliyi ilə sıx əlaqə təşkil edir. Bu o zaman meydana çıxır ki, insan öz davranışını müvafiq istiqamətdə yönəldir, yəni, gördüyü və ya görəcəyi işlər barədə özü-özünə hesabat verir, qiymətləndirir, düzgün nəticə çıxarmağa can atır. Jurnalist diqqət etməlidir ki, peşə borcunu yerinə yetirərkən, cəmiyyətin qəbul etdiyi normalarla vəhdət təşkil etsin.

Məsələn, qanun məmuru informasiya verməyə borclu edir. Jurnalist informasiya verməkdən boyun qaçıran məmuru dərhal məhkəməyə də verə bilər. Lakin etik normalar bu cür hallarda çıxış yolunu göstərir. Belə ki, informasiya vermək istəməyən məmurun məhz bu situasiyada öz motivasiyası – həm də etik, insani baxımdan başa düşülcək motivasiyası ola bilər. Bunu nəzərə almadan baş verən çoxsaylı «intiqamların» nəticəsidir ki, «nazirlə milçeyin nə fərqi?» əyləncəli sualına belə bir cavab məşhurlaşmışdır: «Nazirlə milçeyin heç bir fərqi yoxdur, çünki onların ikisini də qəzetlə öldürmək mümkündür».

Jurnalistin bu və ya başqa cəmiyyətin diktə etdiyi məqsədlərə çatması, hansı vasitələrin seçilməsindən çox aslidir. Bu isə eyni zamanda mühüm mənəvi problemlərin – hədəf və vasitələrin qarşılıqlı vəhdətindən doğan məsələlərin – həll edilməsinə səbəb ola bilər. Fəaliyyət imkanlarının geniş olması, bir çox davranış variantlarını jurnalistin qarşısında açır. Artıq qələm sahibinin hansı variantlardan vasitə kimi istifadə etməsi, onun cəmiyyətin diqtə etdiyi mənəvi normativlərə nə dərəcədə hörmətlə yanaşmasından və özünün mənəvi zənginliyindən asılıdır. Professional jurnalist etikası isə məqsəd və hədəfdən asılı olmayaraq qələm sahibini qəbul edilmiş etik normativlərə əməl etməyə çağırır. Belə isə, professional jurnalist etikası nəyi nəzərdə tutur, onun prinsipləri hansılardır?

Professional jurnalist etikası baxımından jurnalistin kütləvi informasiya vasitələri ilə dövlətin, cəmiyyətin, şəxsiyyətin mənafeyinə ziyan vura biləcək zorakılıq, hər hansı dini etiqada və millətə qarşı nifrət ifadə olunan yazılar verilməsi qəti qadağandır. Dövlət sirrindən və ya xüsusi qorunan başqa sirdən barət məlumatı yaymaq, mövcud dövlət quruluşunu və ictimai quruluşu zor gücünə devirməyə və ya dəyişdirməyə çağırmaq, müharibəni, zorakılığı, qəddarlığı, irqi, milli, dini

müstəsnalığı, dözülməzliyi təbliğ etmək, pornoqrafiya yaymaq, digər cinayət əməlləri töretmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə ediliməsinə yol verilmir.

Jurnalisticin peşə etikası ilə bağlı maraqlı əsərləri ilə Qərbdə məhşur olan Volter Xaheman mətbuata xas olan əsas keyfiyyətlər içərisində qərəzsiz hərtərəfli informasiyanı, heç bir şəxsi nöqteyi-nəzərdən asılı olmayan, şərhi, xalqa yaxın, kütləvilik prinsipi ilə fəaliyyət göstərən mətbuat orqanının nəşrini, nəşrin cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini, jurnalisticin həqiqəti cəsarətlə müdafiə edə bilən mənəvi müstəqilliyini, mətbuatın dövlət və partiya maraqlarından xilas olmasını, naşirlərin yüksək işgüzarlığını və jurnalistlərin mənəvi müstəqilliyinə hörmətini xüsusi qeyd edir.

Professional jurnalist etikası vətəndaşların informasiya almaq və onların öz fikrini azad ifadə etmək hüquqlarını ciddi surətdə qoruyur və bunlar beynəlxalq jurnalistic təşkilatlarının etik kodekslərində öz təsdiqini tapır.

Vətəndaşların informasiya almaq hüququnu pozan hərəkətlər dedikdə aşağıdakılardan nəzərdə tutulur [42, s.240]:

1. Jurnalist bilərəkdən yanlış informasiya yayırsa;
2. Səhlənkarlıqdan, faktları dəqiqləşdirməmək üzündən yanlış informasiya verirse;
3. Yayılmaq üçün nəzərdə tutulan ümumxalq əhəmiyyətli informasiyanı alıb, onu şəxsi mənafeyi naminə gizlədirse və ya onun yayılmasına hər hansı şəkildə mane olursa;
4. İnfomasiyanı, sənədlərə və başqa qaynaqlara əsaslanan faktları bu və ya başqa üsulla təhrif edib, qəsdən dəyişirse, sitatların mənasında dəyişikliklərə yol verirse;
5. Ümumxalq əhəmiyyətli hadisələrin, faktların gizli saxlanması məqsədilə təşkil edilmiş qrupda, cəmiyyətdə və s. iştirak edirse;
6. Düzgün olmayan informasiya yayırsa, sonra eyni hadisənin, faktın və s. əslində necə olduğunu aşkarlaya bilən

informasiya hazırlamaqdan imtina edirse;

7. Naməlum və ya şübhəli mənbələrə, səlahiyyətli orqanların təsdiqləmədiyi sənədlərə, dedi-qoduuya əsaslanıb hazırladığı informasiyanı vətəndaşlara ən doğru informasiya kimi təqdim edirse;

8. Adı reklam informasiyası olmayan, əslində isə açıq-aşkar reklam olan material yayırsa, yazısında gizli reklam məqsədi güdürsə, yəni qəsdən şişirməyə yol verib hər hansı məhsulu, idarə, müəssisə, kooperativ və b. təşkilatların son əməyini layiq olmadığı halda tərifləyirse;

9. Səhiyyə, əczaçılıq, ekstrasens sahəsində aparılan təcrübələrdən əldə edilmiş müvəqqəti uğurları tibb sahəsində tam qələbə kimi yayıb, bununla ağır xəstəliyə düçər olmuş şəxslərin tamam sağalacağına inam yaratmağa cəhd göstərirse, sensasiya məqsədi güdürsə.

Vətəndaşların fikrini azad ifadə etmək hüququnu pozan hərəkətlər isə aşağıdakılardır.

Jurnalist:

1. Xudbinlikdən, hər hansı bir qrupun mənafeyi naminə özünün razılaşmadığı fikrin ictimaiyyətin müzakirəsinə verilməsinə maneçilik törədirse, bununla da plüralizmə qarşı çıxırsa;

2. Polemik və ya tənqid materialların müzakirəsinə mane olmağa çalışırsa;

3. Tənqid materiala verilmiş cavabın dərc edilməsinə mane olmaqla təkzibin aşkarlanmasına müqavimət göstərirse;

4. Oxucu, dinləyici, tamaşaçı məktubuna müəllifin razılığı olmadan qısaltmaqla mətnin mənasını təhrif edirse;

5. Saxta oxucu, dinləyici, tamaşaçı məktubları təşkil etmək yolu ilə ictimai fikir anlaşılmazlığı yaradırsa, yaxud öz yazısını başqa real şəxsin mülahizəsi kimi qələmə verirsə, radio jurnalisti materialında adını çəkdiyi konkret adamın əvəzinə efirə başqa şəxin səsini verirsə;

6. Müəllifin, müsahibinin xahiş və ya tələbinin əksinə olaraq, hazırladığı materialın son variantını ona göstərmirsə, beləliklə, məzmunun da əsaslı dəyişikliklər etdiyi mətni razılıq əldə etmədən etdirirsə, televiziyyada, radioda istifadə edirse;

Professional jurnalist etikasında şəxsiyyətin paklığına və layeqətinə qarşı hərəkətlər də sadalanır. Jurnalistin şəxsiyyətin paklığını və ləyaqətini tapdalaması aşağıdakı hallarda mümkündür:

Jurnalist:

1. Hər hansı bir vətəndaşın həyatı ilə bağlı olan informasiyanı onun razılığı olmadan yayırsa;

2. Həqiqətə uyğun olsa da, ictimai maraq doğurmayan və əhəmiyyəti olmayan, həm də şəxsin ləyaqət və paklığına xələl gətirən informasiya verirse;

3. Hüquqi qaydalarla cəzalandırıla biləcək hərəkətə yol verib təhqir və böhtan ünsürlərindən istifadə edirse;

4. İformasiya materialında konkret şəxsi gözdən salmaq məqsədilə onun fiziki və əqli qüsurlarını aşkarlayırsa; adını, soyadını, atasının adını lağ'a qoyursa, sözlə karikatura yaradırsa;

5. Məhkəmə qərarının qüvvəyə mindiyi vaxta qədər müttəhimin cinayətkar (və ya günahsız) olduğu haqda bununla bağlı hüquq mühafizə orqanlarının işlərinə rəy yazırsa, hakimlərin toxunulmazlığına qəsd xarakteri daşıyan informasiya verirse;

6. Yetkinlik yaşına çatmamış və cinayətkarlıqda şübhələnən, mühakimə olunmuş şəxsin və ya müttəhimin surətini kütləvi informasiya vasitələrində verirse, adlarını çekirse, onlardan material hazırlayırsa, amma bu zaman onların gələcək həyat yolunu nəzərə almırsa, eyni zamanda onların özləri və ya valideynləri ilə söhbət etmədən materialı yayırsa;

7. Əvvəller kütləvi informasiya vasitəlerinin haqqında bəhs etdikləri hüquq, əxlaq və b. normaları pozmuş şəxsə özünü təmizə çıxara bileyək son imkanı vermirse.

Professional jurnalist etikasında jurnalistin peşə şərəfini pozması yolverilməz hesab edilir və aşağıdakı hallar peşə şərəfinin pozulması kimi qiymətləndirilir.

Jurnalist:

1. Peşə statusundan özü, qohumları və yaxın adamları üçün kimlərdənsə və ya təşkilatlardan istifadə edirsə;

2. Tamahkarlıq və s. düşük qənaətə görə hər hansı materialın və ya bir hissənin dərc edilməsinə mane olmağa çalışırsa, hər iki halda həmkarını buna təhrik edirsə;

3. Maraqlı tərəfdən dəyərindən asılı olmayaraq hədiyyə və ya mükafat adı altında nəsə qəbul edirsə;

4. İnfomasiya almaq xatirinə məqbul sayılmayan üslublardan – şantaj, yalan, xof və ya hədələrdən – istifadə edirsə;

5. Hər hansı bir şəxsin ona etibar edərək söylədiyi məlumatı ondan xəbərsiz və onun razılığı olmadan dərc edirsə;

6. Plagiata yol verirsə;

7. Əsassız olaraq gizli formada eyni materialı çap etdirmək məqsədi ilə bir neçə redaksiyaya təqdim edirsə;

8. İnfomasiya vasitəsi olmayan orqanlara infomasiya toplayırsa.

3.1.1. *Prinsip və kodekslər.* Fəaliyyət sahəsi genişləndikcə onların idarə olunması böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən, insan fəaliyyətinin cəmiyyətlə bağlı bütün sahələrinə dair qanunların ortaya çıxməsi zəruri hal alır. Lakin elə sahələr də var ki, orada qanunlarla yanaşı müxtəlif normativ sənədlərə, prinsiplərə də ehtiyac var. KİV-in qanun qarşısında daşıdığı məsuliyyətdən irəli gələn hüquq və vəzifələrdən əlavə cəmiyyət qarşısında etik məsuliyyət daşıyır, bu səbəbdən də jurnalistikada təkcə qanunverici bazanın mövcudluğu

kifayət etmir. Q.V.Lazutina özünün «Профессиональная этика журналиста» kitabında yazır: «Dördüncü hakimiyyət statusunu qazananadək mətbuatın keçdiyi inkişaf prosesində şifahi və yazılı şəkildə formallaşan etik prinsiplər bizim zamanda jurnalistin fəaliyyət mexanizminin tərkib hissəsinə çevrilmişdir» [65].

İndiyədək heç bir jurnalist təşkilatı peşə kodeksinin bütün üzvləri tərəfindən yerinə yetirilməsini təmin edəcək təsirli mexanizm yarada bilməyib. Belə kodekslər əsasən peşə iddiaları və prinsiplərini elan edən deklarasiya xarakteri daşıyır. Radio və televiziyanın informastya şöbələri direktor-ları Assosiasiyyası öz kodeksini 1966-cı ildə qəbul edib, 1973-cü ildə isə onu təkmilləşdirib. Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyəti AQRC-nin qəbul etdiyi kodeksi 1926-cı ildə bəyənib, 1973-cü ildə öz kodeksini yaradıb, 1984-cü ildə isə bu sənədə plagiati (başqasının fikrini aşırma) mühakimə edən maddə əlavə edilib. Assoşeyted Press agentliyinin redaktor-inzibatçılar Assosiasiyyası 1975-ci ildə özünün əxlaq kodeksini qəbul edib.

Bunlardan aydın olur ki, fəaliyyət göstərən hər bir jurnalist təşkilatı çalışır ki, jurnalistikə sahəsində yeniliklər etsin və bu yeniliklərin əsasında hansısa bir uğura imza atsın. Amma bu çox çətin işdir, çünkü buna dünyanın ən demokratik, azad və müstəqil fəaliyyət göstərə bilən jurnalist təşkilatları nail ola bilər. Ona görə də daim işləməli və beynəlxalq jurnalistikə təcrübəsinə yeni-yeni töhfələr vermək lazımdır. Və işlərinin uğurlu olmasının mərkəzində duran jurnalist məsuliyyətini heç vaxt unutmamalıdır.

Bu prinsiplərin ümumiləşdirilməsi üçün də xeyli iş görülməkdədir. Jurnalistlərin Beynəlxalq Federasiyası hələ 1954-cü ilin aprelində qəbul etdiyi «Jurnalistlərin davranış prinsipləri haqqında bəyanat» adlı sənəddə jurnalistin həqiqətə söykənməsi, mənbəyi məlum olmayan informasiyadan

imtina etməsi, sənədləri saxtalaşdırmasası, informasiyanı vicdanlı əldə etməsi, düzgün olmayan informasiya mənbəyini gizli saxlamağı bacarması, dininə, cinsinə, seksual istiqamətinə, dilinə, milliyyətinə görə insanlara fərq qoymaması, plagiarism, faktların qəsdən təhrif edilməsi, təhqirə və böhtana yol verilməməsi, hazırlanan materiala görə rüşvət almaması və sair bu kimi məsələləri peşə etikasının xüsusi maddələri kimi qəbul etmişdir. İlk yazılı kodekslər XX əsrin əvvəllərində Avropa və Amerikada nəhəng monopoliyaların yaranması dövrünə təsadüf edir. Onlar mətbuatın kütləvi şüura təsirindən geniş istifadə olunmağa başlanmasına cavab olaraq yaranmışdı. Bu baxımdan 1918-ci ildə Fransada Jurnalistlərin Milli Sindikatı tərəfindən qəbul olunmuş «Davranış Xartiyası» ilk yazılı kodeks hesab olunur. Lakin fin tədqiqatçısı Lars Bruinin yazdığını görə, ilk etik kodeks təxminən 1900-cu ildə İsveçdə tərtib olunub, lakin geniş yayılı bilməyib. 1923-cü il aprelin 28-də Amerika Qəzet Redaktorları Birliyinin tərtib etdiyi yeddi prinsipdən ibarət «Jurnalistikanın Etik Qaydaları»nın qəbul edilməsindən sonra jurnalist təşkilatları yeni və daha təkmilləşdirilmiş etik prinsiplər kodeksləri üzərində işləməyə başladılar. 1939-cu ildə Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının Bordoda keçirilmiş yedinci konqres toplantısında «Jurnalistlərin Professional Şərəf Kodeksi» qəbul edildi. On maddədən ibarət bu sənəddən sonra 1952-ci il dekabrın 16-da YUNESKO 403-cü plenar toplantısında 635 nömrəli Qətnamə – «Mətbuat və informasiya azadlığı: Etik normaların Beynəlxalq kodeksi» – qəbul etdi.

Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin 1995-ci il oktyabrın 14-də yenidən müzakirə etdiyi, «Etik Kodeks» həqiqət, konkretlik, gizlilik, sadıqlıq, etibar və azadlığı Cəmiyyətin əsas peşə standartları və prinsipləri kimi bəyan edirdi. Jurnalist cəmiyyətin, insanların həqiqəti bilmək hüququnu təmin

etməlidir. Jurnalist faktın, hadisənin dəqiq və vicdanlı təqdiminə nail olmalıdır. PJC qəbul edir ki, insanlar özləri-özlərini idarə etməyi və onların azadlığına zəmanət verməyi bacarmalıdır, yalnız bir halda doğrudan da məlumatlı tamaşaçılarla dialoqla onların əhəmiyyətini təmin etmək üçün biz informasiya tapmaqla xalqa xidmət etmək kimi müqəddəs vəzifəni qəbul edirik. Biz haqqdan gələn ədalət və jurnalistlərin mandatı əsasında həqiqəti axtarmaq və yaymaqla ictimai maariflənməyə inanırıq.

Hər bir ölkənin etik kodeksinə nəzər salsaq görərik ki, dəqiqlik, obyektivlik, məsuliyyət kimi məqamlara mütləq yer verilib. Məsələn, 12 dekabr 1973-cü ildə Almaniya Mətbuat Şurası mətbuat assosiasiyaları ilə birlikdə «Mətbuat Kodeksi»ni hazırlamışlar və Heinemann Federal president Gustava təqdim ediblər. Həmin Kodeksin əvvəlki versiyası 23 fevral 1994-cü ildə yeniləşdirilmişdir və yenidən 1999-cu ildə düzeliş edilmişdir. Bu düzeliş 4-cü maddənin 2-ci bəndi ilə bağlı idi. Bu bənd «mühafizəyə ehtiyacı olan insanlara görə araştırma» adlanır. 16 maddədən ibarət olan bu Mətbuat Kodeksində göstərilir ki, naşirlər, jurnalistlər və redaktorların vəzifəsi mətbuatın etibarını təsdiq etmək və ictimaiyyətə qarşı daim məsuliyyətli qalmalarını peşələrində gerçəkləşdirməyə çalışmalıdır. Onlar publisistik vəzifələrini bacardıqları qədər yerinə yetirməli və inamla, işlərinə şəxsi maraqların yaxud əcnəbi motivlərin təsir etməsinə izin verməməlidirlər. Burada qeyd olunan publisistik prinsiplərin məqsədi peşə etikasını qoruyub saxlamaqdır [70]. Bu Mətbuat Kodeksi qanun gücünə malik olmasa da, mətbuat haqqında qanunlarda işlədilən «ictimai məsuliyyət» və ya «etika» kimi ümumi anlayışları geniş şəhər edən, həm də jurnalistlərlə ictimaiyyət arasındaki əlaqələri tənzimləyən bir sənəd kimi almanın cəmiyyətində mühüm rol oynadı. Kodeksin əsasını informasiyanın həqiqi-

liyi, şəxsi həyatın toxunulmazlığı və ləyaqətə hörmət, informasiya toplanmasında qeyri-qanuni və ədalətsiz üsullardan istifadə etməkdən imtina, irqi, dini və milli mənsubiyyətə görə təhqirin yol verilməzliyi kimi prinsiplər təşkil edir.

Bu məsələ ilə bağlı İtaliya jurnalistikasına nəzər saldıqda Jurnalistlərin vəzifələri haqqında pakt (Charter of Duties of Journalists) diqqətdən yayılmır. Bu qanun 1993-cü ildə Romada İtaliya Mətbuatının Milli Federasiyası və Jurnalistlərin Milli Şurası tərəfindən qəbul edilmişdir [94]. Etibarlı əlaqələr informasiya orqanları və insanlar arasında hər bir jurnalisten işi üçün əsasdır. Bu əlaqələri qaydaya salmağa və yüksəltməyə görə Etik Kodeksə (Carta de Doveri) əməl edən bütün İtaliya jurnalistləri onun altından imza atırlar. Şübhəsiz ki, Etik Kodeks jurnalistlərlə bağlı hər bir sahədə öz təsir gücünü göstərir. Həmin etibarlı əlaqələr anlayışı ictimaiyyətlə jurnalist əlaqələrində mühüm rol oynayan jurnalist məsuliyyətinə söykənir, yəni jurnalist məsuliyyətinin bu sahədə rolü əvəzedilməzdır. Qeyd edək ki, İtaliyada hər bir jurnaliste istənilən hüquqlar verilir, amma onların hərəketləri peşəkar qanunlara qarşı, Milli İtaliya Jurnalistlərinin İş Kontraktına və Etik Kodekslərə qarşı olmamaq şərtləyə. Bu da istənilən halda jurnalistlərdə məsuliyyət hissini formalaşdırmaqla bağlı olan bir məsələdir. Qeyd etmək lazımdır ki, İtaliya jurnalistikası ilə bağlı qanunları nəzərdən keçirərkən dəfələrlə «hörmətlə yanaşmaq» anlayışının şahidi oldum. Elə İtaliya jurnalistikasında diqqətimi cəlb edən ən mühüm məsələlərdən biri də bu oldu. Bu ölkənin jurnalistləri həm ictimaiyyətə, həm əldə etdiyi informasiyaya, həm auditoriyaya, həm insanların şəxsi hüquqlarına, həm jurnalist saflığına, həm faktların həqiqiliyinə, həm də öz peşələrinə hörmətlə yanaşırlar.

İsvəçdə jurnalistlərin Etik Kodeksi 1923-cü ildə qəbul edilib, 1994-cü ildə isə həmin kodeks yeniləşib təsdiq

edilmişdir. Mətbuat Şurası və Ombudusman da mətbuatı bu Etika Kodeksinə riayyət etməyə həvəsləndirirdi. Kodeksin əsas məqsədi vətəndaşların şəxsi həyatının toxunulmazlığını qorumaqdır. Bununla belə, Kodeks ictimai xadimlər haqqında ətraflı reportajlar (hətta bu, onların şəxsi həyatı ilə bağlı olsa belə) hazırlamağa mane olmur.

Peşə etikasının prinsiplərini özündə cəmləşdirən etik kodekslər isə günü-gündən təkmilləşir və ümumi, hamı tərəfindən qəbul oluna biləcək səviyyəyə gəlib çatmaqdadır. Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin rəsmi jurnalı olan «Quill»də qeyd edildiy kimi «diqqətlə yazılmış kodekslər etik dilemmalara diqqət yetirir və onların qarşısını alır. Beləliklə, hər dəfə yeni dilemma ilə üzləşdikdə bizim hamımıza qərar çıxarma qaydasını yenidən fikirləşmək lazımlı gəlmir; onlar bizi unikal rolumuz və vəzifələrimizi mənimseməyə məcbur edir; onlar hər birimizi peşə dəyərlərimiz və xoş davranışın qoruyucusuna çevirir və peşəmizin ən yaxşı nümayəndələrinin nümunəsinə riayət etməyə ruhlandırır» [105].

Elə etik prinsiplər var ki, onlar bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının etik kodekslərində bu və ya başqa formada öz əksini tapmışlar. Bunları jurnalist etikasının ümumi prinsipləri kimi qəbul etmək mümkündür. Həmin prinsipləri ümumi formada müəyyənləşdirməyə çalışaq:

1. **Həqiqət** – jurnalist baş verən hadisələrin təsvirini dəqiq və konkret faktlar əsasında verməyə borcludur. O, yalnız həqiqəti yazmalı, faktların təhrif olunmasına yol verməməli, özəl maraqlar naminə seçib istifadə etməməlidir.

Həqiqət prinsipinin yuxarıda sadaladığımız müddəaları bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının etika kodeksində öz əksini tapıb. Onları nəzərdən keçirək:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası, «Jurnalist davranışının prinsiplərinin deklarasiyası» [89] – maddə 1- «Həqiqətə ehtiram və cəmiyyətin həqiqəti bilmək hüququna hörmət –

jurnalistin bir nömrəli borcudur»; maddə 4 - «İnformasiya alarkən, foto və sənədlərdən istifadə edərkən jurnalist yalnız sağlam məqsədlər güdməlidir».

- Professional Jurnalistlər Cəmiyyətinin «Etik normalar kodeksi» [68, s.23] – maddə 1 – «Həqiqəti axtarın və onu insanlara çatdırın. Jurnalist gərək həqiqəti hər şeydən üstün tutan, şəxsi maraqlarını güdməyən, informasiyanın toplanması və şərhindən obyektiv və qorxmaz olmalıdır».

- ABŞ Qəzet Redaktorları Birliyinin Prinsiplər Deklarasiyası [68, s.36] – maddə 4 – «Həqiqət və dəqiqlik – bu prinsipləri rəhber tutmaqla jurnalist professional borcunu yerinə yetirməklə yanaşı, öz oxucusunun hörmətini və inamını qazanmağa çalışmalıdır».

- Avstriya Mətbuat İşçilərinin Etika Kodeksi [90] – maddə 1 – «Jurnalistika, jurnalistin özü, işlədiyi KIV, peşəsi qarşısında məsuliyyətini müəyyənləşdirir. Jurnalistin başlıca borcu məlumatı hazırlayarkən həqiqəti və vicdanlılığı əlində rəhber tutmasıdır».

- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 2 – «Faktların toplanması və çapı özəl maraqlara xidmət etməməlidir».

- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranışı Kodeksi [92] – maddə 9 – «Jurnalist özəl maraqlara görə, həqiqəti təhrif etməməlidir»; maddə 11 – «Jurnalist mətbuatda dərc edilmiş, əldə etdiyi məlumatlardan şəxsi məqsədlər üçün istifadə etməməlidir».

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın principləri [93] – Mətbuat Kodeksi» – maddə 1 – «Cəmiyyətin həqiqətlə məlumatlandırılması – mətbuatın başlıca vəzifəsidir».

- İtaliya Milli Mətbuat Federasiyası və Jurnalistlər Ordəni Milli Şurasının «Jurnalist borcunun xartiyası» [94] – öhdəliklər bölməsində maddə 1 – «Jurnalist insanlara yalnız həqiqəti çatdırmağa borcludur».

- Türkiyə Mətbuat Şurasının «Mətbuat professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 3 – «İctimai institut olan – jurnalistikadan şəxsi və özəl maraqlar naminə istifadə edilməlidir».

- Fransa jurnalistlərinin Milli həmkarlar İttifaqının «Fransız Jurnalistlərinin professional borcu xartiyası» [97] – maddə 2 – «Əsəssiz ittihamlar, böhtan, faktların təhrifi və yalan ciddi professional pozuntu hesab edilir».

- İsveçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklorasiyası» [99] – maddə 1 – «Jurnalist şərait və vəziyyətdən asılı olmayaraq həqiqətə can atmalıdır. O, cəmiyyətin həqiqəti öyrənmək hüququna hörmətlə yanaşmalıdır».

- İsveç Mətbuat Kooperasiya Şurasının «Televiziya, radio və mətbuat işçiləri üçün etik kodeksi» [98] – «Professional qaydalar» adlanan ikinci bölmənin birinci maddəsi: «Jurnalist yalnız düzgünlüyü və həqiqəti əldə rəhbər tutmalıdır».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] – maddə 3: «Jurnalist faktları təhrif etməməli, nə olursa-olsun yalnız həqiqəti qələmə almalıdır».

- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64]- prinsip 1. Həqiqətə xidmət, dəqiqlik və obyektivlik: 1.1. Jurnalistikanın ali möqsədi – həqiqətdir, obyektivlik isə jurnalistlərin əsas professionallıq meyarıdır. Jurnalist heç bir fakt və fikri saxtalaşdırılmamalı və ya qəsdən təhrif olunmuş şəkildə təsvir etməməlidir.

2. Obyektivlik – toplanmış faktlar jurnalist peşəkarlığı ilə təhlil edilir, qiymətləndirilir, müasir ictimai hadisələr və humanizm mövqeyindən işıqlandırılır. Kütlələrin kifayət qədər məlumat ala bilməyindən işıqlandırılır. Kütlələrin kifayət qədər məlumat ala bilmələri üçün baş verən hadi-

sələrin kökü araşdırılır, marağı olan tərəflərin fikri öyrənilir və bu zaman yalnız xalqın mənafeyi əsas götürülür. Materialın hazırlanması prosesində müxtəlif sosial qruplaşma və partiyaların mənafeyi, yerliçilik və tərəfkeşlik halları ilə rastlaşan jurnalist yalnız obyektivlik meyarını əsas götürür. Jurnalistin peşəkar əməyi kütləvi informasiya vasitələrində fikir müxtəlifliyinin obyektiv işıqlandırılmasına, mübahisə edən hər bir tərəfin fikrinin təhrifsiz verilməsinə xidmət edir. Jurnalist hər hansı siyasi partiyaya mənsub olan obyektdən prinsipial tənqidi material hazırlamaqdan imtina edir.

Obyektivlik prinsiplərinin yuxarıda sadaladığımız müddəələri bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının etik kodeksində öz əksini tapıb. Onları nəzərdən keçirək:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası, «Jurnalist Davranışı Prinsiplərinin Deklarasiyası» [89] – maddə 2 – «Jurnalist öz fəaliyyəti dövründə informasiyanın yiğimi və çapını azad olduğu, həmçinin, düzgün şərh və kritika hüququnu qorunmalıdır».
- Professional Jurnalistlər Cəmiyyətin «Etik normalar Kodeksi» [68, s.23] – maddə 1 – «Həqiqət axtarın və onu insanlara çatdırın. Jurnalist gərək həqiqəti hər şeydən üstün tutan, şəxsi maraqlarını güdməyən, informasiyanın toplanması və şərhində obyektiv və qorxmaz olmalıdır».
- ABŞ Qəzet Redaktorları Birliyinin Prinsiplər Deklarasiyası [68, s.36] – maddə 1 – «Cəmiyyətin obyektiv informasiyalarla təmin olunması öhdəliyi – jurnalistin yerinə yetirməli olduğu əsas vəzifədir».
- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 3 – «İnformasiyalar və şəhərlər öz obyektivliyini itirməməlidir».
- İsveçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin Deklarasiyası» [99] – maddə 4 – «Jurnalist əldə etdiyi faktlarla manipulyasiya etməməli, oxucunu və ya

tamaşaçını yanlış təsəvvürə istiqamətləndirməməli, obyektiv təhlillərlə çıxış etməlidir».

- İsveç TV-Radio və Mətbuat Etik Kodeksi [98] – maddə 5 – «Jurnalist problematik material hazırlayarkən, bütün tərəfləri dinləməli, obyektivliyi gözləməlidir».

3. Vicdanlılıq – Jurnalistenin vəzifəsi peşə borcunu vicdanla yerinə yetirməkdən ibarətdir. Bunun üçün yaradıcılıq imkanlarından tam istifadə edir, ümumi, peşə mədəniyyətini və səviyyəsini daim artırmaq üçün səy göstərir.

Vicdan jurnaliste diktə edir ki, faktları hərtərəfli və bütün incəliklərinə qədər yoxlaşın, dəqiqliyinə və mötəbərliyinə əmin olsun, sənədlərə və başqa qaynaqlara dönə-dönə müraciət etsin, dərc olunmaqdan ötrü (və ya ekran – efir üçün) nəzərdə tutulan materialdakı faktların doğruluğuna tam əmin olsun. Belə olarsa, yazı baredə müxalif fikirlərə yer qalmır.

Vicdanlılıq prinsipi və onun əsas müddəaları olan dəqiqlik və mötəbərlik bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının Etik kodekslərində öz əksini tapıb:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası «Jurnalist Davranışı Prinsiplərinin Deklarasiyası» [89] - maddə 3: «Jurnalist yalnız mənbəsi özünə məlum olan və mötəbərliyinə əmin olduğu informasiya üzərində işləməlidir. Jurnalist sənəd və faktları saxtalaşdırılmamalıdır».

- Professional Jurnalistlər Cəmiyyətinin «Etik normalar kodeksi» [68, s.23] – maddə 2: «Jurnalist professional etikanın tələblərinə uyğun olaraq materiallarının qəhrəmanına vicdanlı münasibət göstərməyə borcludur».

- ABŞ Qəzet Redaktorları Birliyinin Prinsiplər Deklarasiyası [68, s.36] – maddə 3: «Jurnalist heç bir maraqları üstün tutmadan öz iş fəaliyyətində vicdanlı olmalıdır».

- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranış Kodeksi [92] – maddə 3: «Jurnalist çalışmalıdır ki, yaydığı informasiya dəqiq və mötəbər olsun. O, faktların təhrifindən,

məlumatın obyektivliyinə və dəqiqliyinə xələl gətirə biləcək hər hansı bir şərh verməkdən çəkinməlidir».

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın principləri [93] – Mətbuat Kodeksi» – maddə 2: «Çap üçün nəzərdə tutulmuş materialların dəqiqliyi və mötəbərliyi dönədöne vicdanla yoxlanılmalıdır».

- Türkiyə Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 6: «İstənilən məlumatın dəqiqliyi çap edilməzdən əvvəl təkrar yoxlanılmalıdır».

- Portuqaliya Jurnalıstların Deontoloji Kodeksi [95] – maddə 1: «Jurnalist cəmiyyətə dəqiq və mötəbər informasiya təqdim etməyə borcludur».

- İsveçrə Jurnalıstlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklarasiyası» [99] – maddə 3: «Jurnalist yalnız o informasiyanı və fotosəkilləri çap etdirməlidir ki, mənbəsi məlum olsun. Mətnin təhrif edilməsinə yol verilməməlidir».

- Rusiya Jurnalist İttifaqının «Rusiya Jurnalıstlarının Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] – maddə 3: «Jurnalist əldə etdiyi məlumatı dönə-dönə yoxlamalı, yalnız ondan sonra çapına razılıq verməli, işinə vicdanla yanaşmalıdır».

- Azərbaycan jurnalıstlarının peşə etikası kodeksi [32, s.64] - prinsip 1. Həqiqətə xidmət, dəqiqlik və obyektivlik: 1.2. Jurnalist tənqid obyektiinin baxışlarını öyrənməli, mümkün qədər onun da məsələyə münasibətini işıqlandırmalıdır. Plüralizm prinsipinə əməl edərək, o, ictimai əhəmiyyət kəsb edən məsələlərə dair bir-birindən asılı olmayan müxtəlif şəxslərin mövqeyini təqdim etməlidir. Bu, xüsusilə kütləvi informasiya vasitəsinin aktual, yaxud münaqışəli mövzularda çıxış etdiyi hallara aiddir.

4. Təmizlik və müstəqillik – təmizlik jurnalıstə peşə üstünlüyündən özü, yaxın adamları, qohum-qonşuları, yerliləri və b. naminə sui-istifadə etməyə imkan vermir. Jurnalıst

mətbu və ya efir sözündən şəxsi rəqiblərinə, xoşu gəlmədiyi hər hansı adama qarşı istifadə etmir. Onun kütłevi informasiya vasitələri üçün hazırladığı materiala görə müstəqilliyinə xələl gətirə biləcək idarə, müəssisə, təşkilat, siyasi qrup və partiyalardan, ayrı-ayrı şəxslərdən mükafat, hədiyyə və s. almağa ixtiyarı yoxdur. Material hazırlanamamaq üçün də onlarla sazişə girməməlidir. Əgər göstərilən normalar hədə-qorxu, təzyiq və s. nəticəsində pozularsa belə, bu jurnalistə bəraət qazandırmır. Kütłevi informasiya vasitələri üçün nəzərdə tutulmayan faktlarla tanış olan jurnalistin bu faktları yaymağa hüquq yoxdur. Başqa qələm sahiblərinin razılığı olmadan onların yazılarını və ya müəlliflərin axtarış tapdıqları faktları öz adına çıxməq, onlardan kütłevi informasiya vasitələrində istifadə etmək yol verilməzdır.

Təmizlik və müstəqillik prinsipinin yuxarıda sadaladığımız müddəaları bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının etik kodekslərində öz əksini təpib:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası «Jurnalist Davranışı Prinsiplərinin Deklarasiyası» [89] – maddə 4: «İnformasiya alərkən, foto və sənədlərdən istifadə edərkən jurnalist yalnız sağlam məqsədlər güdməlidir». Maddə 8: «Hər hansı bir məqaləyə görə rüşvət almaq – yol verilməzdir».

- Professional Jurnalistlər Cəmiyyətinin «Etik normalar kodeksi» [68, s.23] – maddə 3: «Jurnalist şəxsi və ya qrup maraqlarını güdməməli. Öz ambisiyalarının qurbanına çevrilməməlidir. Yalnız cəmiyyətin obyektiv məlumatlandırmasını qarşısına məqsəd qoymalıdır».

- ABŞ Qəzet Redaktorları Birliyinin Prinsiplər Deklarasiyası [68, s.36] – maddə 5: «Jurnalist və təmsilçisi olduğu KİV öz şəxsi və qrup maraqlarını cəmiyyətin maraqlarına qurban verməyi bacarmalıdır».

- Avstriya Mətbuat İşçilərinin Etik Kodeksi [90] – maddə 2: «Məlumatın hazırlanmasına xaricdən təzyiq edil-

məsi yolverilməzdır. Bu prosesə rüşvət götürmək, öz şəxsi mənafəələrini güdmək də daxildir. Şəxsi maraqlar jurnalistin peşə fəaliyyətinə təsir göstərməməlidir»; maddə 5: «Materialın hazırlanması üçün rüşvət alan və insanlara əzab verməklə spekulyasiya ilə məşğul olan jurnalistlər mətbuat azadlığından sui-istifadə etməklə cinayətə yol verirlər».

- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranış Kodeksi [92] – maddə 8: «Jurnalist özünü asılı vəziyyətə sala biləcək hədiyyə və pul mükafatları götürməməlidir».

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın Prinsipləri [93] – Mətbuat Kodeksi» – maddə 15: «Jurnalist öz azadlığını məhdudlaşdırıb biləcək hədiyyə və mükafatlardan qəti imtina etməlidir».

- Portuqaliya Jurnalistləri Deontoloji Kodeksi [95] – maddə 10: «Jurnalist hədiyyə və formasından asılı olmayaraq mükafatlar almaqdan imtina etməli, öz statusundan şəxsi mənafeyi üçün istifadə etməməlidir».

- İtaliya Mətbuatının Milli Federasiyası və Jurnalistlər Ordəni Milli Şurasının «Jurnalist Borcunun Xartiyası» [94] – maddə 8: «Bir mətbü orqanının hazırladığı məlumatı, digər orqanın öz xəbəri kimi təqdim etməsi qəti qadağandır. Bu zaman qəzet sitat gətirdiyi mətbü orqanının və jurnalistin adını yazının altında təqdim etməyə borcludur».

- Fransa jurnalistlərinin Milli həmkarlar İttifaqının «Fransız Jurnalistlərinin professional borcu xartiyası» [97] – maddə 6: «Jurnalist mülkü şəxslərdən və təşkilatlardan pul almır, azadlığını məhdudlaşdırıb biləcək istənilən hədiyyə və mükafatlardan imtina edir»; maddə 9: «Digər jurnalistin fəaliyyətini öz adına yazmır, iş yerində onu özündən asılı vəziyyətə salmağa çalışır».

- İsveçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklarasiyası» [99] – maddə 8: «Jurnalist müs-

təqilliyyinə və baxışlarını sərbəst ifadə etməyə xələl gətirə biləcək hədiyyə və mükafatlardan imtina etməlidir».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68 , s.215] – maddə 3: «Jurnalist faktların təhrifini, böhtəni, yalan və həqiqəti gizlədən məlumatlar yaymaq üçün rüşvət almanın professional cinayət kimi qəbul etməlidir».

- Azerbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64] – prinsip 3. Peşə ləyaqəti və həmrəyliyi: 3.1. Hədiyyələr, pulsuz xidmətlər həm jurnalistlərin, həm də onların təmsil etdikləri informasiya orqanlarının nüfuzuna xələl gətirə bilər. Odur ki, jurnalist peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar ünsiyyətdə olduğu heç kimdən qiymətli hədiyyə, yaxud pulsuz xidmət almamalıdır. Jurnalist redaksiya sənədindən özünə hər hansı formada imtiyaz əldə etmək üçün (dövlətin və jurnalist birləşkərinin verdikləri imtiyazlar istisna olmaqla) istifadə etməməli, şəntaja yol verməməlidir; 3.2. Jurnalist redaksiyada çalışdığı vaxtda onun və ya işlədiyi informasiya orqanının reputasiyasına kölgə sala, obyektivliyinə inamı azalda bilən hər hansı başqa işlə məşğul olmaqdan, vəzifə tutmaqdan, siyasi təşkilatların fəaliyyətində iştirak etməkdən çəkinməlidir. Cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini nəzərə alaraq, jurnalist elə davranışmalıdır ki, maraqların münaqişəsinə yol verməsin; 3.6. Yalnız kütləvi informasiya vasitələri deyil, jurnalistlər də azad olmalıdır. Redaksiya tapşırığı qanunlara və peşə əxlaqına zidd olduqda jurnalistin həmin tapşırıqdan imtina etmək hüququ vardır. Redakte zamanı jurnalistin fikirləri və ya hazırladığı materialın mənası təhrif olunmuşdursa, jurnalist həmin materialın onun imzası ilə verilməsindən imtina edə bilər.

5. Şəxsi həyata ehtiram və müdaxilənin yolverilməzliyi – jurnalist peşəsi ilə əlaqədar ünsiyyətdə olduğu adamların şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmət edir, onları incide biləcək

heç bir hərəkətə yol vermir. Ayrı-ayrı adamların şəxsi həyatına müdaxilə, bu haqda faktların yayılması jurnalist üçün yol verilməz sayılır. Şəxsiyyətin həyatı barədə faktlar yalnız cəmiyyətin və dövlətin vətəndaşların hüquq və qanunu mənafətlərini müdafiə etmək naminə yayılı bilər. Mətbuat işçisinin şayiələrə əsaslanıb hər hansı şəxs barədə məlumat hazırlamağa, onun nüfuzuna zərər gətirə biləcək ifadələr işlətməyə hüququ yoxdur.

Şəxsi həyata ehtiram və müdaxilənin yolverilməzliyi prinsipinin yuxarıda sadaladığımız müddəaları bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının etik kodekslərində öz əksini tapıb. Onları nəzərdən keçirək:

- Professional Jurnalistlər Cəmiyyətinin «Etik normalar kodeksi» [68, s.23] – maddə 4: «Jurnalist oxucuya, dirləyiciyə və tamaşaçıya, həmçinin öz həmkarına qarşı diqqətli olmalı, onların fikrinə hörmətlə yanaşmalı, tənqidlərinə döyümlük nümayiş etdirməlidir».
- ABŞ Qəzet Redaktorları Birliyinin Prinsiplər Deklarasiyası [68, s.36] – maddə 6: «Jurnalist başqalarının hüquqlarına hörmətlə yanaşmalı, ümumi mənəvi normalara riayət etməlidir».
- Avstriya Mətbuat İşçilərinin Etik Kodeksi [90] – maddə 3: «Jurnalist insanların şəxsi həyatının toxunulmazlıq hüququ ilə cəmiyyətin informasiya almaq hüququ arasında tarazlıq yaratmalıdır».
- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 5: «Naşirlər, redaktorlar və jurnalistlər insanların şəxsi ləyaqət hissinə hörmət etməli, intim həyatına qarışma-malıdır».
- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranış Kodeksi [92] – maddə 6: «Jurnalist insanların şəxsi həyatına qarışmaqdan çəkilməlidir. Bu yalnız o zaman mümkündür ki, hər hansı bir məlumat mühüm ictimai əhəmiyyət kəsb etsin».

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın Prinsipləri [93] – Mətbuat Kodeksi» – maddə 8: «Mətbuat insanların şəxsi və intim həyatına hörmətlə yanaşmalıdır. Lakin əgər, şəxsi həyatdakı davranış ictimai maraqlara toxunursa, bu mətbuatda öz əksini tapa bilər».

- İtaliya Mətbuatının Milli Federasiyası və Jurnalistlər Ordəni Milli Şurasının «Jurnalist Borcunun Xartiyası» [94] – maddə 3: «Jurnalist insanların şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalıdır».

- Portuqaliya Jurnalistləri Deontoloji Kodeksi [95] – maddə 9: «Jurnalist vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə etməməli, onun hüquqlarına hörmətlə yanaşmalıdır. Bu müdaxilə yalnız ictimai maraq daşıdığı zaman mümkün ola bilər».

- Türkiyə Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 5: «Hər hansı bir şəxsin özəl həyatına dair məlumat yalnız o zaman üzə çıxarıla bilər ki, ictimai əhəmiyyət kəsb etsin».

- İsvəçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklarasiyası» [99] – maddə 7: «Jurnalist insanların şəxsi həyatına hörmətlə yanaşmalı, yersiz və ciddi əsaslar olmadan müdaxilə etməməlidir».

- İsvəç Mətbuat Kooperasiya Şurasının «Televiziya, radio və mətbuat işçiləri üçün etik kodeksi» [98] – birinci bölmənin üçüncü maddəsi: - «Şəxsiyyətə hörmət etmək jurnalisten iş prinsipində əsas meyar olmalıdır».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etika Kodeksi» [68, s.215] – maddə 5: «Jurnalist insanların şəxsiyyətinə hörmət etməli, ləyaqət hissini tapdala-mamalıdır».

- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64] – prinsip 4. Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı: 4.2. Jurnalist görüşdüyü, haqqında yazdığı və ya veriliş hazırladığı hər bir şəxsin şərəf və ləyaqətinə, şəxsi

həyatının toxunulmazlığı prinsipinə hörmətlə yanaşmalıdır; 4.3. Jurnalist vətəndaşların şəxsi həyatına aid məlumatları, bu məlumatlar cəmiyyətin maraqlarına toxunmursa və vacib ictimai əhəmiyyət kəsb etmirsə, onların razılığı olmadan yaya bilməz.

6. Ümumbəşəri dəyərlərə ehtiram – Vətənpərvərlik, ümumbəşəri dəyərlərin qalan hər şeydən üstünlüyünü qəbul edən jurnalist humanist ideyalara, sülhü, demokratiyanı, sosial inkişafı, insan hüquqlarını müdafiə edir. O, qanunsuz silahlanmayı, təmsilçisi olduğu dövlətin torpağını zəbt etmək cəhdini, milli ayrı seçkiliyi müdafiə edən hər hansı mülahizələri inkar edir. Jurnalist öz fəaliyyətində milli vətənpərvərlik borcunu yerinə yetirməli, torpağının bütövlüyü, əmin-amanlığı, təbiəti, tarixi, mədəniyyət abidələrini, xalq əmlakının qorunması problemlərinin həlli yollarını işıqlandırmalıdır. O, başqa xalqların fərdi xüsusiyyətlərinə, dilinə, ləhcəsinə, dininə, milli mədəniyyət nümunələrinə hörmətlə yanaşmalı, ayrışękiliyə yol verməməlidir.

Ümumbəşəri Dəyərlərə Ehtiram prinsipinin yuxarıda sadaladığımız müddəələri bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının Etik Kodekslərində öz əksini tapıb. Onlara diqqət yetirək:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası «Jurnalist Davranışı Prinsiplərinin Deklarasiyası» [89] – maddə 7: «Jurnalist irqi, cinsi, dini, siyasi və ictimai ayrışękiliyə yol verməməli, bu cür halların ciddi fəsadlar törədə bilecəyini unutmamalıdır. Öz professional fəaliyyəti dövründə bu ayrışękiliyə qarşı mübarizə aparmalıdır».

- Avstriya Mətbuat İşçilərinin Etik Kodeksi [90] – maddə 4: «Dil, din, milli ayrışękilik yolverilməzdir».

- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 4: «Mətbuat müxtəlif fikirlərə hörmətlə yanaşmalı, həmin fikirlərin çapı üçün yardım etməlidir. Dil, cinsi, dini,

irqi, ideoloji, mədəni və sinfi mənsubiyyət baxımından diskriminasiya yolverilməzdir».

- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranış Kodeksi [92] – maddə 10: «Jurnalist diskriminasiya xarakterli, ayrışękilik salan materiallardan çəkinməli, buna görə heç kimi gülüş obyektinə çevirməməlidir».

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın Prinsipləri [93] – Mətbuat Kodeksi» – maddə 10: «Mənəvi və dini hissələri təhqir edə biləcək məlumatların və foto-şəkillərin çap edilməsi yolverilməzdir»; maddə 11: «Zoraklıq və qəddarlıqla bağlı materialların sensasiya naminə çap edilməsindən mətbuat imtina etməlidir»; maddə 12: «Heç kim cinsi, irqi, dini və sosial diskriminasiyaya məruz qala bilməz».

- İtaliya Mətbuatının Milli Federasiyası və Jurnalistlər Ordəni Milli Şurasının «Jurnalist Borcunun Xartiyası» [94] – maddə 9: «İnsanların diskriminasiyasını təbliğ etməməli, irqi, cinsi, dini ayrışękiliyi qəbul etməməlidir».

- Portuqaliya Jurnalistləri Deontoloji Kodeksi [95] – maddə 8: «Jurnalist insanların diskriminasiyasına yol verən - irqi, milli, cinsi və ya dini ayrışękiliyə – hərəkətlərə qatılmamalı, buna qarşı mübarizə aparmalıdır».

- Türkiyə Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 1: «Heç bir insan irqi, cinsi, dini və sosial tərkibinə görə ayrışękiliyə məruz qalmamalı, buna görə gülüş və hədəf obyekti olmamalıdır»; maddə 2: «Söz azadlığını məhdudlaşdırın, mənəvi və dini hissələri təhqir edə biləcək materialların çapı yolverilməzdir».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] – maddə 5: «Jurnalist öz fealiyyəti dövründə ekstremizm və vətəndaş hüquqlarının tapdalanmasına qarşı mübarizə aparmalıdır. Jurnalist insanların cinsi, irqi. Dini və siyasi diskriminasiyasını, eləcə də milli və sosial ayrışękiliyi qəbul etməməli, buna qarşı çıxmalıdır».

- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64] – prinsip 4. Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı: 4.1. Jurnalist adamları milli, irqi, cinsi mənsubiyyətinə görə, dilinə, peşəsinə, dinə münasibətinə, yaşadığı və ya anadan olduğu inzibati əraziyə görə pisləməməli, xüsusi ehtiyac olmadan onların bu keyfiyyətlərini qabartmaqdan çəkinməli, insanları siyasi baxışlarına görə təhqir etməməlidir.

7. Zoraklığın, pornoqrafiya və əxlaqsızlığın təbliğinin yolverilməzliyi – Jurnalist unutmamalıdır ki, onun əməkdaşı olduğu KİV ailələrə daxil olur, onun əməyi auditoriyanın istifadəsinə verilir. Jurnalistikada pornoqrafik materialların istehsalı və yayımı yol verilməzdir. Pornoqrafik materiallar dedikdə, əsas məzmunu seksual münasibətlərin anotomik və fizioloji cəhətdən kobud və ləyaqətsiz təsviri olan bədii, foto rəsməri, informasiyalar və digər bu kimi materiallar başa düşülür. Pornoqrafiya insanların mənəviyyatına, ictimai əxlaqa zərər vurduğu üçün onun KİV vasitəsi ilə istehsalı və yayımı professional jurnalist etikası prinsiplərinə zidd hesab edilir. Xarici ölkə jurnalistlərinin etik prinsiplər kodekslərinin demək olar ki, hamısında bu prinsip təsbit edilib. Onlardan bəziləri ilə tanış olaq:

- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 6: «Cinayət, terror və başqa qəddar və qeyri – insani əməllərin yayımlanması məqbul sayılmır».

- Böyük Britaniya Jurnalistlərinin Təcrübə Kodeksi [92] – maddə 7: «Mətbuat seksual cinayətlərin qurbanı və ya şahidi olmuş 16 yaşına çatmamış uşaqları qeydə almamalıdır, hətta qanun bunu qadjağan etmirsə belə».

- Norveç Mətbuatının Etik Kodeksi [100] – maddə 4 «Nəşr qaydaları», bənd 9: «Özünəqəsd və özünəqəsdə cəhd edilməsi barədə yazılar verilməsi məqsədə uyğun deyil».

- Türkiyə Mətbuatın Professional Prinsiplər Kodeksi [96] – maddə 13: «Zoraklıq və qəddarlıq mövzularını işıqlandıran

məlumatların dərc edilməsinjən qaćmaq lazımdır».

8. Peşə həmrəyliyi – Jurnalist özünün peşə şərəfini zaman və məkandan asılı olmayaraq unutmamalıdır. Həmkarlarının hörmətini saxlamalı, onların yaradıcılığını və peşə ustalığını qiymətləndirməyi bacarmalı, nüfuzlarına xələl gətirəcək ifadə, mülahizələr işlətməlidir. Həmçinin onların etibarından sui-istifadə etmir, peşə borclarının icrasına hər hansı bir şəkildə mane olmaqdan çəkinir.

Jurnalist peşə ustalığının, yaradıcılıq imkanlarının artırılmasında həmkarlarına kömək edir, çətinliyə, çıxılmaz vəziyyətə düşmüş qələm yoldaşına yardım edir. Lakin peşə həmrəyliyi həqiqətə, obyektivliyə, haqq və ədalətə qarşı yönəldilmir. Jurnalist sülhün, humanizmin, demokratianın tərəqqininin, qəsbkarlıq ideyalarına qarşı hərəkatın müdafiəsi işində dünyanın bütün jurnalistləri ilə həmrəydir. Jurnalist öz həmkarlarının professional hüquqlarına hörmət etməli, sağlam rəqabətin şərtlərinə əməl etməlidir.

Peşə həmrəyliyi prinsipinin yuxarıda sadaladığımız müddəaları bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının Etik Kodekslərində öz əksini tapıb. Onları nəzərdən keçirək:

- Fransa jurnalistlərinin Milli həmkarlar İttifaqının «Fransız Jurnalistlərinin professional borcu xartiyası» [97] – maddə 3: «Professional məsələlərdə jurnalist öz həmkarının hüquqlarını müdafiə edir»; maddə 9: «Digər jurnalistin fəaliyyətini öz adına yazmır, iş yerində onu özündən asılı vəziyyətə salmağa çalışır».

- İsvəçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklarasiyası» [99] – maddə 10: «Jurnalist yalnız Redaksiya rəhbərliyindən müvafiq tapşırıqlar ala bilər».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] – maddə 2: «Jurnalist ölkə qanunlarına hörmətlə yanaşır, lakin, məsələ professional

borcun yerinə yetirilməsi ilə bağlı olarsa, yalnız öz həmkarlarının yurisdiksiyاسını qəbul edir»

- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64] – prinsip 3. Peşə ləyaqəti və həmrəyliyi: 3.4. Jurnalistlər həmkarlarının fiziki və mənəvi təzyiqlərə, tənqidə görə təqibə məruz qaldıqları zaman həmrəylik nümayiş etdirməlidirlər; 3.5. Jurnalist birlikləri, redaksiyalar və jurnalistlər kütlevi informasiya vasitələrindən bir-birləri ilə haqq-hesab çəkmək, bir-birləri əleyhinə təbliğat aparmaq üçün istifadə etməməlidirlər. Bu, onların özlerinə də, bütövlükdə Azərbaycan jurnalistikasının nüfuzuna da zərbə vurur.

9. Müəlliflik hüququna hörmət. Plagiat – Jurnalist qətiyyən digər həmkarlarının müəlliflik hüququnu məhdudlaşdırın hərəkətlərə yol verməməli, digərlərinin fikirlərindən və yazılarından mənbə kimi istifadə edərsə belə istinad etməyi unutmamalı, başqasının yazdığını dövri mətbuatda öz imzası ilə təqdim etməməlidir. Bu prinsipin pozulması nəinki profesional peşə etikasına ziddir, eyni zamanda cinayət məsuliyyəti daşıyır.

Müəlliflik hüququna hörmək və plagiatiñ yolverilməzliyi demək olar ki, istisnasız olaraq bütün peşə etikası kodekslərində öz əksini tapıb:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası «Jurnalist Davranışı Prinsiplərinin Deklarasiyası» [89] – maddə 8: «Jurnalist tərəfindən professional pozuntu halları sayılan hərəkətlərə – plaqiat, faktların bilərəkdən təhrif olunması, böhdan, təhqir və əsaslı olmayan ittihəm yol verilməzdir».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] – maddə 8: «Jurnalist öz həmkarlarının professional hüquqlarına hörmət etməli, sağlam rəqabətin şərtlərinə əməl etməlidir. Jurnalist başqa imzalara hörmətlə yanaşmalıdır, müəlliflik hüququnu tapdalama-malıdır. Jurnalistikada plaqiat yolverilməzdir. Həmkarlarının

yazalarından istifadə edərkən jurnalist istinad etməyi unutmamalıdır».

10. Təhqirin yolverilməzliyi – Jurnalist böhtan, təhqir və qərəzli yazıldan uzaq durmalıdır. Şəxsiyyətin alçaldılması mətbuat azadlığından sui-istifadə edərək jurnalistin peşə etikasını kobud surətdə pozması deməkdir. Jurnalist öz fəaliyyəti ilə insanları təhqir etməməli, onlara qara yaxımalı, əksinə, cəmiyyətin hüquqları pozulmuş nümayəndələrinə əlindən gələn yardımını etməli, onların müdafiəsində durmalıdır.

Böhtan və təhqirin yolverilməzliyi prisipinin yuxarıda sadaladığımız müddəaları bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının Etika Kodekslərində öz əksini tapıb:

- Avstriya Mətbuat İşçilərinin Etika Kodeksi [90] – maddə 4: «Materialın hazırlanması və şəhəri mətbuat azadlığının mühüm tərkib hissəsidir. Lakin, böhtan və qərəzli xəbərlərin yayılması bu azadlıqdan sui-istifadə etmək və jurnalist etikasını kobud surətdə pozmaq deməkdir».

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın Prinsipləri [93] – Mətbuat Kodeksi» – maddə 9: «Böhtan və təsdiqini tapmayan məlumatların çap edilməsi ilə şəxsiyyətin təhqir edilməsi, jurnalist etikasından kənardır».

- Türkiye Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 4: «Ədalətli tənqid çərçivəsində kənara çıxan təhqir və böhtanlar yolverilməzdir».

- Fransa jurnalistlərinin Milli həmkarlar İttifaqının «Fransız Jurnalistlərinin professional borcu xartiyası» [97] – maddə 2: «Əsasız ittihamlar, böhtan, faktların təhrifi və yalan ciddi professional pozuntu hesab edilir».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etika Kodeksi» [68, s.215]– maddə 3: «Böhtan və təhqir jurnalist üçün professional cinayət kimi qəbul edilməlidir».

1.1. Cavab və təkzib vermək hüququ – Materialda yanlışlığa yol verilərkən, jurnalist təkzibin vaxtında çap edilməsinə, məsələyə aydınlıq gətirilməsinə nəzarət etməli, mənəvi ziyan dəymmiş şəxsdən üzr istəməlidir. Vətəndaşların cavab dərc etdirmək və öz münasibətini bildirmək hüququna jurnalist hörmətlə yanaşmağa borcludur.

Vətəndaşların cavab və ya təkzib vermək hüququna jurnalistin hörmət etməli olduğu barədə müddəalar bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının Etik Kodekslərində özəksini tapıb. Onları nəzərdən keçirək:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası «Jurnalist Davranışı Prinsiplərinin Deklarasiyası» [89] – maddə 5: «Jurnalist ciddi fəsadlar törədə biləcək informasiyaların düzəlişi və təkzibi üçün əlindən gələni etməlidir».
- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 7: «Yanlış çıxmış faktlar və informasiyalar hökmən düzəldilməli, səhvə görə üzr istəməlidir».
- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranış Kodeksi [92] – maddə 4: «Yanlışlıca yol verilərkən, jurnalist təkzibin vaxtında çap edilməsinə, məsələyə aydınlıq gətirilməsinə nəzarət etməli, mənəvi ziyan dəymmiş şəxsdən üzr istəməlidir. Vətəndaşların cavab dərc etmək və öz münasibətini bildirmək hüququna jurnalist hörmətlə yanaşmağa borcludur».
- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın Prinsipləri – Mətbuat Kodeksi» [93] – maddə 3: «Doğru çıxmayan məlumat çap etmiş mətbu orqanı dərhal təkzib verməlidir».
- Portuqaliya Jurnalistləri Deontologiya Kodeksi [95] – maddə 5: «Jurnalist öz səhvlerini düzəltməli, əsasını tapma-mış məlumatların təkzibini verməlidir».
- Türkiye Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 16: «Mətbuat vətəndaşların

təkzib vermək və ya cavab dərc etdirmək hüququna hörmətlə yanaşmağa borcludur».

- İsveçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklarasiyası» [99] – maddə 10: «Jurnalist məlumatı yanlış çıxdığı təqdirdə düzəltməyə borcludur».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215]– maddi 3: «Jurnalist bilmədən səhv məlumat çap etdirirse, sonradan onun düzəldilməsi üçün əlindən gələni etməlidir. Lazım gələrsə, hətta jurnalist üzr istəməkdən belə çəkinməməlidir».

- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64] – prinsip 4. Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı: 4.4. Kütləvi informasiya vasitələri tənqid olunan, haqqında şərəf və ləyaqətinə toxunan məlumat yayılmış şəxslərə cavab məqaləsi ilə çıxış etmək imkanı verməlidir; 4.5. Jurnalist və kütləvi informasiya vasitəsi buraxdığı səhvi, hemin səhvin kimin tərəfindən müəyyən edilməsindən asılı olmayaraq, maksimum qısa müddətdə və tam həcmidə düzəltməlidir. Düzəliş verilərkən aydın olmalıdır ki, əvvəl verilən məlumat qismən və hansı hissədə, yoxsa tamamilə səhvdir. Bu zaman real vəziyyət mütləq ictimaiyyətə çatdırılmalıdır.

12. Professional sirrin qorunması – Bu prinsip mənbə ilə iş prosesini özündə ehtiva edir. Jurnalist professional sirrin qorunması qaydalarına əməl etməyə borcludur. O, məxfi və özəl xəbərlər aldığı mənbənin kimliyini, ikincinin razılığı olmadan aça bilməz. Beynəlxalq jurnalistikada etik kodekslərə əsasən, jurnalist hətta məhkəmə zalında belə, mənbənin kimliyini açıqlamaqdan imtina edə bilər.

Bu halın özü də faktlarla sübut edilməlidir.

Professional sirrin qorunması prinsipinin yuxarıda sadaladığımız müddəaları bir sıra beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının Etik Kodekslərində öz əksini tapıb:

- Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası «Jurnalist Davranışı Prinsiplərinin Deklarasiyası» [89] – maddə 6: «Jurnalist professional sırrı qorumağa borcludur və informasiyanı aldığı mənbəni gizli saxlamalıdır».

- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 9: «İctimai və mülki işlərin sırrı, qanunla müəyyənləşdirilmiş halda mətbuat azadlığına maneə yaratmamalıdır»; maddə 8: «Məxfi informasiyanın mənbəsi yalnız razılığı alındıqdan sonra açıla bilər».

- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranış Kodeksi [92] – maddə 7: «Jurnalist ona məlumat ötürən mənbənin kimliyini açıqlamamalıdır».

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın Prinsipləri – Mətbuat Kodeksi» [93] – maddə 5: «Məlumatın etibarlılığı barədə razılaşmaya əməl olunmalı, mənbə jurnalistə yanlış informasiya verməməli, jurnalist isə öz növbəsində şəxsi maraqlarına uyğun həmin məlumatı təhrif etməməlidir»; maddə 6: «Jurnalist ona məlumat ötürən mənbənin kimliyini, ikincinin razılığı olmadan aça bilməz».

- İtaliya Mətbuatının Milli Federasiyası və Jurnalistlər Ordəni Milli Şurasının «Jurnalist Borcunun Xartiyası» [94] – maddə 5: «Professional sırrların qorunması jurnalistin əsas qayəsi olmalıdır».

- Portuqaliya Jurnalistləri Deontoloji Kodeksi [95] – maddə 8: – maddə 6: «Jurnalist ona məlumat ötürən mənbənin kimliyini, hətta məhkəmə zalında belə açmaqdan imtina edə bilər. Mənbənin açıqlanması yalnız o zaman mümkündür ki, mənbə qəsdən jurnalistə yanlış məlumatlar ötürülür və bu hal faktlarla sübut edilir».

- Türkiyə Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 7: «Konfidensial şərtlərlə təqdim edilmiş informasiya, yalnız o zaman çap edilə bilər ki, ictimai əhəmiyyət kəsb etsin»; maddə 11: «Jurnalist məlumat

aldiği mənbənin kimliyini açıqlamamalıdır. Bu yalnız o zaman mümkündür ki, mənbə ictimaiyyəti yanlış məlumatlar ötürməklə həqiqətdən uzaqlaşdırır, öz şəxsi maraqlarını güdürlər».

- Fransa jurnalistlərinin Milli həmkarlar İttifaqının «Fransız Jurnalistlərinin professional borcu xartiyası» [97] – maddə 10: «Professional sırrın şərtlərinə əməl edir».

- İsveçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklarasiyası» [99] – maddə 6: «Jurnalist professional sırların qorunması qaydalarına riayət etməli, konfidensial məlumatlar ötürən mənbənin kimliyini açıqlamamalıdır».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] – maddə 4: «Jurnalist professional sırlarını qorumalı, mənbənin kimliyini açıqlamamalıdır. Heç kim ona bunu etməyə məcbur edə bilməz. Bu yalnız o zaman mümkündür ki, mənbə qəsdən yalan məlumatlar ötürür».

- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64] – prinsip 3. Peşə ləyaqəti və həmrəyliyi: 3.7. Redaksiya sırrı Azərbaycan Respublikasının qanunlarının və bu kodeksin pozulması ilə bağlı deyilsə, jurnalist həmin sırrı qorumağa borcludur.

13. Günahsızlıq prezumpsiyası – Məhkəmə işinin və təhqiqatının çap edilməsi azad olmalıdır. Lakin jurnalist bu cür materiallar üzərində işləyərkən öz subyektiv mövqeyini əsla ortaya qoymamalıdır. Məhkəmə yekun qərar çıxarmayanadək jurnalistin müttəhimi müqəssir adlandırılması yolverməzdir və professional etik normativlərin kobud surətdə pozulması deməkdir.

Günahsızlıq Prezumpsiyası beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının etik kodekslərində öz əksini tapıb. Onlara diqqət yetirək:

- Almaniya Mətbuat Şurasının «Publisistikanın Prinsipləri – Mətbuat Kodeksi» [93] - maddə 13: «Məhkəmə işinin və təhqiqatın çap edilməsi azad olmalıdır. Lakin, jurnalist bu cür materiallar üzərində işləyərkən öz mövqeyini ortaya qoymamalıdır. Məhkəmə yekun qərar çıxarmayanadək jurnalistin müttəhimi müqəssir adlandırmaşı yolverilməzdir».

- Portuqaliya Jurnalistləri Deontoloji Kodeksi [95] – maddə 7: «Jurnalist məhkəmə qərarı olmadan heç kimi günahkar elan edə bilməz».

- Türkiye Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 9: «Məhkəmə qərarı olmadan heç kim nədəsə günahlandırıla bilməz».

- Fransa jurnalistlərinin Milli Həmkarlar İttifaqının «Fransız Jurnalistlərinin professional borcu Xartiyası» [97] – maddə 14: «Jurnalist öz rolunu polisin rolü ilə qarışdırılmamalı, hökm çıxarmamalıdır».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] – maddə 5: «Jurnalist unutmamalıdır ki, məhkəmə qərarı olmadan heç kim günahkar elan edilə və ya cani kimi təqdim edilə bilməz».

- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi [32, s.64] – prinsip 4. Şəref və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı: 4.8. Haqqında məhkəmənin qərarı olmayan hər bir şübhəli şəxsə münasibətdə günahsızlıq prezumpsiyası prinsipi gözlənilir. Heç kim məhkəmənin qərarı olmadan cinayətkar adlandırmaşı bilməz; 4.9. Cinayətdə şübhəli bilinən şəxsin tam adının və şəklinin dərci yalnız o hallarda mümkündür ki, bu, cinayətin açılmasına kömək edə bilər və ya şübhəli bilinən şəxs artıq həbs olunub, yaxud da törədilən cinayətlə şübhəli şəxsin tutduğu vəzifə arasında əlaqə var.

14. Şəxsi reklamin yolverilməzliyi – Jurnalist öz reputasiyasından, avtoritetindən, həmçinin professional hüquq və imkanlarından reklam xarakterli xəberlərin yayılmasında isti-

fadə etməyi əxlaqdan kənar hesab etməlidir. Jurnalist və reklam fəaliyyət öz-özlüyündə bir araya sığmır. Jurnalist peşəsi hesabına əldə etdiyi məlumatdan özü və yaxınlarının maraqları üçün istifadə edə bilməz.

Kommersiya və ya şəxsi reklamın yolverilməzliyi principinin yuxarıda sadaladığımız müddəaları bir sıra beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının Etik Kodekslərində öz əksini tapıb. Onları nəzərdən keçirək:

- Belçika Jurnalist Fəaliyyətinin Prinsipləri Kodeksi [91] – maddə 12: «Reklamlar dəqiq olmalı və ictimaiyyətə mənfi təsir edə biləcək səviyyədə olmamalıdır».

- Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranış Kodeksi [92]- maddə 12: «Jurnalist reklam xarakterli materiallarn hazırlanmasında iştirak etməməlidir».

- Türkiyə Mətbuat Şurasının «Mətbuatın professional prinsipləri kodeksi» [96] – maddə 14: «Pullu elanlar və reklamlar məzmunlarına uyğun müvafiq formada çap edilməlidir».

- Fransa jurnalistlərinin Milli həmkarlar İttifaqının «Fransız Jurnalistlərinin professional borcu xartiyası» [97] – maddə 7: «Jurnalist kommersiya və maliyyə reklamlı məzmun daşıyan məqalələr yazmır».

- İsveçrə Jurnalistlər Federasiyasının «Jurnalist hüquq və öhdəliklərinin deklarasiyası» [99] – maddə 9: «Jurnalist kommersiya tipli reklamın hazırlanmasında iştirak etməməlidir».

- Rusiya Jurnalistlər İttifaqının «Rusiya Jurnalistlərinin Professional Etik Kodeksi» [68, s.215] - maddə 7: «Jurnalist öz reputasiyasından, avtortetindən, həmçinin professional hüquq və imkanlarında reklam xarakterli xəbərlərin yayılmasında istifadə etməyi əxlaqdan kənar hesab etməlidir. Jurnalist və reklam fəaliyyəti öz-özlüyündə bir araya sığmır».

3.1.2. Beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq jurnalistikada professional jurnalist etikasına dair normativ aktlar və

konvensiyalar

BMT-nin yaradılmasından sonra jurnalist etikasına normativlərinə göstərilən maraqlar daha da artır. Bu qurum tərəfindən qəbul edilən qətnamə və bəyənatlarda insan hüquqları ilə bağlı jurnalistin üzərinə düşən öhdəliklərə də xüsusi diqqət yetirilir. 1948-ci il dekabr ayının 10-da BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi qəbul edilir. Təşkilata daxil olan ölkələrin bəyannamənin müddəələrinin beynəlxalq sazişin maddələrinə çevrilməsi istiqamətində apardıqları əməli iş isə öz nəticəsini verir, «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Pakt» və «İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Pakt» qəbul edilir və imzalanır.

Beynəlxalq jurnalistika sahəsində professional jurnalist etikasının prinsipləri bir sıra beynəlxalq dövlətlərərəsi qurum və təşkilatların qəbul etdikləri normativ aktlar və konvensiyalarda da öz əksini tapıb. Onlarla tanış olaq.

1. İnfərmasiya sahəsində çalışan əməkdaşlar üçün Beynəlxalq etik normalar kodeksi [68, s.394] – Adını çəkdiyimiz kodeks 16 dekabr 1952-ci ildə YUNESKO Ali Assambleyasının 403-cü toplantısında qəbul edilmiş 635-ci qətnaməsinə - «mətbuat və infərmasiya azadlığı: Beynəlxalq etik normalar kodeksi» – əsasən hazırlanıb.

Kodeks preambuladan və beş maddədən ibarətdir. Preambulada bildirilir ki, mətbuat və infərmasiya azadlığı cəmiyyətin başlıca hüquqi olaraq Birleşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində və Beynəlxalq İnsan Hüquqları Deklarasiyasında öz əksini tapıb. Bu azadlıq infərmasiya və KİV sahəsində çalışan əməkdaşların hər zaman həqiqətə can atmaları, yüksək mənəvi dəyərləri əllərində rəhbər tutmaları ilə daha da məhkəmlənə bilər. Təqdim etdiyimiz Beynəlxalq Etik Normalar Kodeksi KİV sahəsində çalışanlar üçün bir standart professional davranışını müəyyənləşdirir.

Kodeksin 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, jurnalistlər cəmiyyətə çatdırıqları məlumatları tam həqiqiliyinə əmin olmalıdırlar. Onlar ciddi-cəhdə əldə etdikləri hər məlumati yoxlamalıdırular. Bir fakt belə özbaşına nəzərə alınmamalı, bir fakt belə bilərəkdən təhrif olunmamalıdır. 2-ci maddə jurnalistin ictimai maraqlara xidmət etdiyini xatırladır: «Şəxsi maraqlar professional maraqlarla bir çərçivəyə sığdır. Böhtan, təhqir, əsəssiz ittihamlar, həmçinin plaqiat – ciddi professional pozuntulardır. Cəmiyyət qarşısında vicdanla xidmət etmək – gerçək jurnalistikanın əsasıdır». 3-cü maddədə qeyd edilir ki, jurnalistlər insanların şəxsi ləyaqət hissini tapdalamamalı, onların özəl həyatına yersiz müdaxilə etməməlidirlər: «Bu yalnız o zaman mümkündür ki, jurnalist müdaxiləsi ictimai əhəmiyyət kəsb etsin». «Jurnalist vətəndaşların təkzib və cavab vermək hüququnu tanımlıdır. O, professional sırrları qorumağı bacarmalı, konfidensial məlumatlar ötürən mənbənin kimliyini açıqlamalıdır». 4-cü maddəyə görə, beynəlxalq arenada baş verən prosesslər barədə məlumatlar yazan jurnalist həmin ölkələr barədə dolğun məlumatlara malik olmalıdır ki, dəqiq və dolğun reportaj hazırlaya bilsin. 5-ci maddəyə əsasən, kodeksdəki etika normalarına vicdanla əməl etmək məsuliyyəti KİV sahəsində çalışan hər bir kəsin öhdəsindədir.

2. Beynəlxalq jurnalistlər təşkilatının YUNESKO-nun təşkil etdiyi toplantıda etika kodekslərinin kollektiv müzakiresinə təqdim etdiyi sənəd [68, s.397] – Beynəlxalq Jurnalist Təşkilatının hazırladığı etik kodekslər noyabr aynın 12-13-də 1973-cü il Paris şəhərində keçirilən müzakirələr zamanı YUNESKO tərəfindən məqbul sayılıb. Kodeks altı maddədən ibarətdir. Birinci maddədə jurnalistin təqdim və ya şərh etdiyi məlumatın mötəbərliyinə və dəqiqliyinə tam əmin olması bildirilir. Əks halda o, məlumati düzəltməyə və təkzib verməyə borcludur. İkinci maddəyə görə, jurnalist çap etdir-

diyi məlumata görə məsuliyyətini hiss etməlidir. O, professional sırrın qorunmasına hörmət etməli, mənbələrini yalnız aşağıdakı hallarda açmalıdır: Əgər mənbə öz şəxsi maraqlarından çıxış edərək ona qəsdən yanlış məlumatlar ötürürse, məhkəmə qarşısında dayanırsa. Üçüncü maddəyə əsasən, jurnalist böhtandan, təhqir və əsassız ittihamlardan qaçmalı, insanların dini, etnik, milli və cinsi ayrı-seçkililiyini qəbul etməlidir. Jurnalist insanların şəxsi həyatına hörmətlə yanaşmağa borcludur. Onun kiminsə özəl həyatına müdaxiləsi yol verilməzdir. Bu yalnız o zaman mümkündür ki, jurnalist müdaxiləsi ictimai maraqla izah oluna bilsin. Dördüncü maddədə jurnalistin professional ləyaqətini gözləməli, məlumat əldə etmək üçün etikadan kənar hərəkətlərə yol verməməli olduğu söylənilir. O, çap olunmuş yazısına görə kimdənsə mükafat və hədiyyə almamalıdır. Jurnalist professional fəaliyyətində kommersiya əsaslı reklamı istisna etməlidir. Beşinci maddədə isə qeyd edilir ki, jurnalist həmkarları ilə sağlam rəqabətə və həmrəyliyə can atmamalıdır. O, özünü plaqiatlıqla ləkələməməlidir. Professional və ya etnik prinsiplər zəminində təqib olunan həmkarlarının müdafiəsində durmalıdır. Jurnalist həm iş yerində, həm də cəmiyyət arasında dini diskriminasiyaya qarşı mübarizə aparmalıdır. Kodeksin altıncı - sonuncu maddəsində isə, jurnalistin ilk növbədə ictimai maraqlara xidmət etməli olduğu göstərilir. O, öz fəaliyyəti ilə insan hüquqları prinsiplərinin və millətlərarası münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə çalışmalıdır.

3. Jurnalistikada professional etikanın beynəlxalq prinsipləri [68, s.399] – Prinsiplər YUNESKO-nun təşkil etdiyi, bir sıra beynəlxalq və regional jurnalist təşkilatlarının birgə iştirakı ilə keçirilən görüşlərdə hazırlanıb.

1978-1983-cü illər ərzində keçirilən görüşlər bu sənədin hazırlanmasında Beynəlxalq Jurnalistlər Təşkilatı, Beynəlxalq Katolik Mətbuatı İttifaqı, Latin Amerikası Mətbuat

işçiləri Federasiyası, Ərəb Jurnalistlər Federasiyası, Afrika Jurnalistlər İttifaqı, ASEAN Jurnalistlər Konfederasiyası iştirak edib. Yekun sənəd 1983-cü ilin noyabr ayında Paris şəhərində qəbul edilib. Kodeks on prinsipdən ibarətdir. Prinsiplər vətəndaşların dəqiq və mötəbər informasiya almaq hüququnu, hadisələrin obyektiv işıqlandırılmasının jurnalistin bir nömrəli borcu olduğunu, jurnalistin verdiyi hər bir xəbərə, yazdığı hər bir məqaləyə görə ictimaiyyət qarşısında məsuliyyət daşıdığını, yalnız həqiqəti yazmalı və professional sırrını qorumağı bacarmalı olduğunu, istisna hallardan savayı mənbənin kimliyinin açıqlamamaq hüququnu, vətəndaşların təkzib, cavab, münasibət bildirmek hüququ olduğunu, böhtan, təhqir və əsassız ittihamların, insan ləyaqətini alçaldan, hüquqlarını tapdaya biləcək hər bir şeyin jurnalistika tərəfindən rədd edildiyini, jurnalistikyanın professional standartları milli birliliklərə, demokratik institutlara, ictimai mənəviyyata hörmət etməyi qarşısına məqsəd qoyduğunu, ümumi dövlətlərə və başqa millətlərin mədəniyyətinə ehtiramı, bəşəriyyətə təhlükə ola biləcək müharibə, diskriminasiya və başqa mənfiliklərə qarşı mübarizəni, müasir jurnalistikyanın başlıca hədəfinin yeni dünyəvi informasiya və kommunikasiya düzəminin inkişafı olduğunu özündə təsbit edir.

4. KİV-in sülhün və beynəlxalq əlaqələrin gücləndirilməsinə, insan hüquqlarının inkişafına və bir irqcılık, aparteid rejimləri, müharibə əleyhinə fəaliyyətinə toxunan başlıca prinsiplər barədə Deklarasiya [68, s.281] – Söyügedən Deklarasiya 1978-ci il noyabr ayının 28-də YUNESKO üzvü olan dövlətlər tərəfindən birgə qəbul edilib, 11 maddədən ibarətdir. Bu maddələrdən altısı bilavasitə jurnalistlərin peşə etikası ilə bağlıdır. Həmin maddələrdə bildirilir ki, sülhün və beynəlxalq əlaqələrin gücləndirilməsində, insan hüquqlarının müdafiəsində, irqcılık və aparteizmə qarşı, həmcinin müharibə ideyalarına qarşı mübarizədə, sülhün və beynəlxalq əla-

qələrin gücləndirilməsi istiqamətində KİV-in fəaliyyəti çox əhəmiyyətlidir və bu səbəbdən KİV sadalanan məsələlərə dair öz münasibətini bildirməli, demokratianın, fikir pluralizminin bütün dünyada gücləndirilməsi istiqamətində mübariz və əzmkarlığını nümayiş etdirməli, ictimaiyyətin informasiyaları sərbəst əldə etmək və onları obyektiv qiymətləndirə biləcək imkanları olmalı, fikir azadlığına hörmət etmək məqsədi ilə KİV, müxtəlif tərəflərə öz səhifələrində yer verməli, gəncliyin ədalət, sülh, azadlıq, insan hüquqlarına hörmət ruhunda tərbiyə edilməsi üçün başlıca rol oynamalı, ictimaiyyətə gəncliyin fikir və ideyalarını çatdırıran rəbitəçi funksiyasını öz üzərinə götürməlidir.

5. Sofiya Deklarasiyası [68, s.289]— Deklarasiya YUNESKO-nun 1997-ci il noyabr ayının 12-də keçirilmiş 29-cu Ali Konferensiyasında qəbul edilib. Deklarasiya üzvü olan bir çox ölkələrdəki KİV-nə olan təzyiqlərlə əlaqədar qəbul edilib. On altı bənndən ibarətdir. Deklarasiyada bildirilir ki, Mərkəzi və Şərqi Avropada getdikcə demokratik atmosferin tam bərqərar olması üçün münbit şərait yaratmaqdadır. Bu isə öz növbəsində müstəqil fikir plüralizmini qoruyacaq informasiya vasitələrinin inkişafına təkan verir. Bütün ölkələr öz daxilində mətbuat azadlığı və fikir plüralizminin hüquqi və konstitusion qarantlarını möhkəmləndirilməsi, söz azadlığının zərrəcə məhdudlaşdırıb biləcək qanunları ləğv etməlidir. Bütün ölkələr xarici jurnalistlərin səfərlərinə yardım etməyə, onlara viza açmağa borcludurlar.

Jurnalist hansı ölkəyə səfər etməsindən asılı olmayıaraq təzyiqlə üzləşməməlidir, hakimiyyət orqanları jurnalistləri lazımı məlumatlarla təchiz etməyə borcludurlar. Jurnalisti ona məlumat ötürən mənbənin kimliyini açıqlamağa məcbur etmək olmaz. Jurnalist təşkilatlarını yaratmaq və gücləndirmək lazımdır. Jurnalist təşkilatlarının yaradılmasında istənilən hüquqi və administrativ maneələr ləğv edilməlidir. Mətbuat

azadlığının və professional müstəqilliyin prinsiplerinin qorunması hər bir dövlətin borcudur. Jurnalist müstəqilliyinin və KİV azadlığının qorunmasını təmin etmək məqsədi ilə jurnalistlər üçün təhsil strukturları yaratmaq lazımdır.

6. Yohannesburq prinsipləri [68, s.296] – Yohannesburq prinsipləri milli təhlükəsizlik, informasiya mənbələrinə sərbəst giriş və fikir azadlığı sahələrini əlavə edir. Prinsiplər 1995-ci il oktyabr ayının 1-də beynəlxalq hüquq, milli təhlükəsizlik və insan hüquqları sahələrində çalışan, Avstraliya, Böyük Britaniya, Zambiya, İsrail, Hindistan, Keniya, Rusiya, Şimali İrlandiya, Seneqal, ABŞ, Fransa, İsveç, İsveçrə, Yuqoslaviya, CAR, Cənubi Koreya və Avropa Şurası təmsilçilərindən ibarət otuz altı nəfərlik ekspertlər qrupu tərəfindən hazırlanıb. Sənəd «Artıkl 19» senzura əleyhinə beynəlxalq mərkəzdə qəbul edilib.

Prinsiplər insan hüquqlarının qorunmasını nəzərdə tutan beynəlxalq və regional hüquq normalar əsasında hazırlanıb. Sənəd dörd hissədən və bu hissələrdə cəmləşdirilən 25 prinsipdən ibarətdir. Prinsiplər fikir və informasiya azadlığını məhdudlaşdırın faktları və amilləri nəzərdən keçirir, həmçinin jurnalistenin həmin situasiyalarda nə etməli olduğunu aydınlaşdırır.

7. Mətbuat Azadlığı Xartiyası [68, s.307] - Mətbuat azadlığı xartiyası 16 yanvar 1987-ci ildə senzura problemlərinə həsr edilmiş Ümumdünya Azadlıq səsi Konfransının iştirakçısı olan 34 ölkənin jurnalistləri tərəfindən qəbul edilmiş qətnamədir.

Konfrans Dünyada Mətbuat Azadlığı Komitesi, Beynəlxalq Mətbuat Naşirləri Federasiyası, Beynəlxalq Mətbuat İnstitutu, Beynəlxalq Amerika Mətbuat Assisiasiyyası, Şimali Amerika Milli Radiyayım Assosiasiyyası və Beynəlxalq Dövlət Mətbuat Federasiyası tərəfindən təşkil edilib. Prinsiplər həmçinin, SBSE-nin 1989-cu il London şəhərində keçirilən

forumunda, 1991-ci ilin sentyabr ayında Moskva şəhərində SBSE-nin təşkilatçılığı ilə keçirilmiş Deyirmi Masada, 1991-ci ilin noyabr ayında Oslo şəhərində SBSE-nin təşkil etdiyi demokratik institutların ekspertlər seminarında təsdiq olunub. Sənəd YUNESKO-nün baş redaktoru və bir sıra jurnalist təşkilatları tərəfindən də qəbul edilib.

«Mətbuat azadlığı xalqın azadlığını təmin edir» cümlesi ilə başlayan xartiyada təqdim edilən prinsiplərin bu istiqamətdə əvəzedilməz xidmət göstərəcəyinə inanıldığı bildirilir. Xartiya on prinsipdən ibarətdir ki, onlardan ikisi birbaşa jurnalistlərin peşə etikasının prinsipləri ilə əlaqəlidir. Həmin maddələrə görə, informasiya yayımının qarşısını ala biləcək bütün hüquqi, texniki və ödənişlə bağlı qaydalar əvvəlcədən müzakirə edilməli və rəsmi mətbuatın redaktorları müxalif fikirləri də öz səhifələrində işıqlandırmalıdır. Bu vəziyyət qanuni və təcrubi tənzimini tapmalıdır.

8. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 428 nömrəli qətnaməsi və KİV və insan hüquqları barədə Deklarasiya [68, s.309] – 1970-ci ildən etibarən Avropa Şurası Parlament Assambleyası (A.Ş.P.A.) mövcud jurnalist etikası kodekslərinin daha da təkmilləşdirilməsi sahəsində iş aparır. 1970-ci ildə hər hansı bir şəxsin razılığı olmadan onun özəl həyatı haqqında informasiyahın toplanması, saxlanması, istifadəsi və yayılması qadağan edildiyi üçün KİV və insan hüquqları Bəyannaməsinə müvafiq olaraq 428 sayılı Deklarasiyanın hazırlanması prosesinə başlanıldı. Sənəd 1970-ci il yanvar ayının 23-də 18-ci toplantısında qəbul edilib. Burada göstərilir ki, informasiya azadlığı hüququnun tətbiqi fərdin şəxsi həyat hüququna, yəni ailə həyatı, fiziki və mənəvi toxunulmazlığına, şərəf və ləyaqətinə xələl gətirməməlidir. Deklarasiya, «Mətbuat və digər kütləvi informasiya vasitələrinin statusu və müstəqilliyi», «Mətbuat və digər KİV-in məsuliyyətini təmin edən ölçülər», «Hər hansı bir şəxsin özəl

həyatına hörməti və hüquqlarına ehtiramı təmin edən ölçülər» bölmələri daxildir. Birinci bölmə KİV-in müstəqilliyinə ziyan gətirə bilecək amilləri - monopoliya, dövlət təzyiqi, siyasi partiya və hərəkatlardan gələn təzyiqlər-sadalayır və onların yolverilməz olduğu bildirilir. İkinci bölmədə mətbuatın və digər informasiya vasitəlerinin məsuliyyətini təmin edən ölçülər sadalanır. Deklarasiyada həmin ölçülər deyildikdə – professional etik kodekslər, mətbuat şuraları və ölkə qanun-vericiliyi nəzərdə tutulur. Üçüncü bölmə vətəndaşların ciddi əsas olmadan şəxsi həyatına müdaxilənin, şəxsi ləyaqətinin alçaldılmasının, böhtan, təhqir və əsassız ittihamların yolverilməz olduğu, buna görə KİV və jurnalistin məsuliyyət daşıdığı bildirilir.

9. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının jurnalist etikasına dair 1003 nömrəli qətnaməsi [68, s.321]– Jurnalist etikasına dair 1003 sayılı A.Ş.P.A.-nın qəfqaməsi 1993-cü ildə qəbul edilib. Sənədin «Münaqişəli situasiyalar və xüsusi müdafiə tələb edən hallar» bölümündə terrorizm, etnik azlıqların diskriminasiyası, müharibə kimi amillərin təsiri ilə cəmiyyətdə münaqişəli situasiyaların yarandığı bir vaxtda jurnalist məsuliyyətinin iki qat artdığı, onun zorakılığı, mədəni, cinsi, dini, milli, irqi fərqlərə əsaslanan istənilən diskriminasiyadan imtina etməli və buna qarşı mübarizə aparmalı olduğu qeyd edilir. Qətnamə ümumilikdə altı bölmədən və 38 maddədən ibarətdir. Bölmələrdə verilən başlıqlar onun tərkibində təqdim edilən maddələrdə açıqlanır: Bölmələri təqdim edək: 1-ci bölmə «Xəbərlər və Təhlillər»; 2-ci bölmə: «İnformasiya almaq hüquqi insan hüquqlarının əsas tərkib hissəsi kimi»; 3-cü bölmə: «Jurnalistikanın təyinatı və etik nöqtəyi nəzərdən fəaliyyəti»; 4-cü bölmə: «Redaksiya kollektivinin fəaliyyətini nəzarətdə saxlamaq qaydaları»; 5-ci bölmə: «Münaqişəli situasiyalar və xüsusi

müdafiə tələb edən hallar»; 6-cı bölmə: «Etika və jurnalistikanın özünün tənzimlənməsi».

10. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının jurnalist etikasına dair 1215 nömrəli məsləhət sənədi (rekomendasiyası) [68, s.328] - A.Ş.P.A.-nın 1215 nömrəli jurnalist etikasına dair sənədi 1993-cü ildə qəbul edilib, beş maddədən və dörd tövsiyyədən ibarətdir. Sənədin birinci maddəsində, AŞPA KİV sahəsindəki fəaliyyətini və bunadək KİV və İnsan Hüquqları barədə çıxardığı 428 nömrəli qətnaməni (bu qətnamə barədə s. 99-da məlumat vermişik) və zorakılığa qarşı mədəni və tədris üsullarından istifadə barəsində qəbul etdiyi 963 nömrəli rekomendasiyani xatırladır və 1970-ci ildən Parlament Assambleyası və Avropa Parlamentinin jurnalist etikasının təkmilləşdirilməsi zərurətinin meydana çıxması fikrində israf edirdiklərini bildirir. Avropahlıların, Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərin vətəndaşlarının böyük əksəriyyətinin eyni KİV-in xidmətlərindən və Avropa İnformasiya məkanından istifadə etdiklərini vurğulayan beynəlxalq təşkilat bu səbəbdən Avropa Şurası Nazirlər Kabinetinə öz tövsiyyələrini verir. Tövsiyyələrdə bildirilir ki, KİV-də informasiyaların neytrallığını, fikir plüralizmini, cinsi fərqlərə görə tarazlığını, həmçinin ittihamə məruz qalan vətəndaşa cavab vermək hüququnu təmin edən qanunvericilik aktları Şura üzvü olan dövlətlər tərəfindən qəbul edilməli, özünü idarəyə əsaslanan və beynəlxalq təşkilat formasında Avropa Şurası çərçivəsində KİV problemləri ilə məşğul olan və digər beynəlxalq jurnalist təşkilatları ilə əlaqəli işləyə biləcək yeni qurumun yaradılması perspektivi öyrənilməli, kiv sahəsinə aid vətəndaş assosiasiyanın və jurnalistika məktəblərinin yaradılmasına kömək edilməlidir.

3.1.3. *Azərbaycan mətbuatında etik prinsiplərin pozulduğu hallar.* Jurnalist insanın həm həyatına, həm şüuruna təsir edir. Yaşından asılı olmayaraq əlinə hər hansı bir qəzeti alan

Şəxs təkcə informasiyaya olan ehtiyacını deyil, həm də mənəvi ehtiyacını ödəməyə çalışır. Hər bir oxucu seçdiyi qəzətdə dünya görüşünə, estetik zövqünə, informasiya almaq tələbatına və mədəni səviyyəsinə münasib material axtarır. Lakin, təəssüf ki, bu gün belə tələbatı ödəyən mətbu orqanları barmaqla sayılıcılq qədər azdır.

Jurnalistika çox dinamik yaradıcılıq sahəsidir. Burada normalar tez-tez dəyişə və inkişaf edə bilər. Lakin elə normalar var ki, zaman keçməsinə baxmayaraq dəyişməz qalır. Müasir dövrde jurnalistikada fərdi etika normaları mövcuddur. Bu hər şeydən önce həmin kütləvi informasiya vasitəsinin xarakteri, vəzifəsi və nüfuz dairəsi ilə bağlıdır. KİV-in hər hansı bir çıxışı auditoriya tərəfindən çox həssaslıqla qarşılanır. Jurnalist tənqid yazilar yazarkən daha ehtiyatlı olmalıdır. Faktları, hadisələri dərinəndən öyrənməli və qüsura yol verməməlidir. Jurnalist xüsusən öz ifadə və bənzətmələrində ehtiyatlı olmalıdır. Belə ki, şəxsiyyətin nüfuzuna toxunmaq neinki cəmiyyətdə, ümumiyyətlə jurnalistikada belə qəbul edilmir. Jurnalist tənqid və təhqir arasında açıq fərqi müəyyənləşdirməlidir, bu fərqləri görməlidir.

Mətbuatımızda gedən yazılda xalqımızın əxlaq normaları gözlənilməli, bayağı xarakter daşılmamalıdır. Biz elə bir zamanda yaşayırıq ki, gənclərimizin mənəvi – əxlaqi zəmində yazılmış məqalələrə böyük ehtiyacı var. Bu gün kütləvi informasiya vasitəleri gənclərimizin milli dəyərlər zəminində tərbiyə olunmasında güclü vasitədir. Xüsusilə, gənc, yeniyetmə qızlarımızın ağır, mürəkkəb zaman kəsiyində düzgün tərbiyə olunmasında mətbuat böyük qüvvəyə malikdir. Lakin təəssüf ki, elə mətbuat nümunələri var ki, ucuz sensasiya xatırınə, çox vaxt isə milli mentalitetimizə uyğun olmayan yazılarla çıxış edir, gəncliyin mənəviyyatına açıq-aşkar böyük zərbələr vurur. Bazar iqtisadiyyatı dövründə əvəzsiz məfkurə sahəsi olan mətbuatımızın başlıca məqsədi gəncliyin mənəvi

yetkinliyi uğrunda xidmət göstərmək olmalıdır. Təsirli, cəlbedici, məntiqi, reallığı söykənən ibrətli yazılarla mətbuat bu günün problemlərindən söz açmalı, cəmiyyəti maraqlandıran hadisələr barədə tərəfsiz, dəqiq və qərəzsiz informasiya ötürücüsünə çevrilməlidir. Çünkü yaradıcılıq üçün ən zəngin mənbe həyatdır, yaşayıb yaranan insanların fəaliyyətidir.

Bu gün ığid oğullarını itirmiş anaların, tənha qocaların, həyat yoldaşları qürbətə qazanc dalınca getmiş cavan gəlinlərin, çadır şəhərciklərində əlləri qoynunda qalmış qadınların dərd-sərini qələmə alan tək-tək jurnalist, mətbu orqanı var. Söhbətlərində, geyim-geçimlərində, xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə, tarixinə, adət-ənənələrinə laqeyd qalan gənclərin taleyi, cəmiyyətdə «avropalaşmaq» adı ilə özünə yer tapmağa başlayan mənəvi deqradasiya qəzet səhifələrində həyəcan təbili çala bilmir. Əvəzində isə, sensasiya doğuran, qeybət xarakterli bəsит yazılar, milli psixologiyamıza qətiyyən uyuşmayan, yüz ildə bir dəfə təsadüfən baş vermiş bayağı hadisələr, incəsənət ulduzlarının şəxsi həyatında baş vermiş mənasız, cəmiyyət üçün heç bir əhəmiyyəti olmayan hadisələr, abırsız şəkillər, kollajlar mətbuat səhifələrində istənilən qədərdir. Bəzi mətbuat orqanları tərixi ənənələrimizdən uzaq düşür, öz kökümüzə balta vurur, satira əvəzinə söyüş, tənqid əvəzinə təhqir yazırlar. Bu cür fəaliyyət təkcə jurnalistikianın praktikasına deyil, əxlaq və etik normalara da ziddir. Aşağıda təqdim etdiyimiz başlıqlar Azərbaycanda nəşr olunan qəzetlərdən götürülüb. Bu başlıqlara görə əvvəldən sizlərdən üzr istəyirik: «Yeməyin axırı nə olur? Parkdakı ayaqyollar!», «Gözələ daş atan çox olur, bəs «metkaya» çatmasa?», «İmperator üçün unitaz», «Velisoped impotensiya yaradır», «Top modellerin yumurtalıqları satılır», «Rafet «kozyoldu»», «Tom Kruzu qazladılar» və s. Başlığı belə olan yazının məzmunundan nə gözləmək olar? Qısa desək, oxucunun bu yazılarından hansı formada mənəvi ehtiyacını ödəyəcəyini,

maariflənəcəyini və ya lazımlı məlumat alacağını söyləməkdə, doğrusu çətinlik çəkirem.

Cəmiyyəti tərbiyələndirmək, maarifləndirmək, məlumatlandırmaq əvəzinə oxucuda daha çox çəşqinliq yaranan mətbuatın bu vəziyyətə gəlməsinə əsas səbəb qeyri peşəkarların, jurnalist ixtisası olmayanların bu peşəyə axınıdır. Jurnalistikanın necə məsuliyyətli bir peşə olduğunu dərk etməyen, jurnalist etik normalarından bixəbər təsadüfi insanlar jurnalistikanı cəmiyyət qarşısında nüfuzdan salmaq təhlükəsini yaradıblar. Kiminsə şəxsi mənafeyinə qulluq etməklə gəlir əldə edən belə «jurnalistlər» - jurnalistikanı ləkələməkdən başqa bir şey etmirlər. Cəmiyyətdə yaşayib cəmiyyətdən azad olmaq mümkün olmadığı kimi jurnalist olub bəşəriyyətin, təmsilçisi olduğun millətin əldə etdiyi mənəvi dəyərlər sistəmindən kənarda fəaliyyət göstərmək də qeyri mümkündür.

Qəzetçi olmaq heç kimi məsuliyyətdən azad etmir, xüsusən də söhbət əgər şəxsi ləyaqətin təhqir edilməsindən gedirə. Bəzən qəzet səhifələrində elə yazızlara rast gəlmək olur ki, heç bir çərçivəyə siğmır. Onlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək:

1. «Sibel Can bizləri qiymətsiz etdi»

Məqalə türk sənətçisi Sibel Canın İdman Konsert Kompleksində verdiyi konsertlə əlaqədar yazılıb. Yazıda müəllif bir qədər şışırtmələrə yol verir. Məqalə ilə tanış olan oxucuda belə bir fikir yaranır ki, sanki müəllif nəyin bahasına olursa – olsun Sibel Canın konsertini tənqid etməyi qarşısına məqsəd qoyub. Yazıda eyni zamanda qeyri – dəqiqliklərə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, yazıda müəllif «Sən gəlməz oldun» mahnisının bəstəsini Oqtay Kazimova, sözlerini isə Əli Kərimə aid edir. Halbuki musiqinin bəstəkarı Ələkbər Tağıyev, sözlərin müəllifi isə Mədinə Gülgündür. Mədəniyyət xəbərlərindən yanan jurnalistin bu cür incəliklərdən istifadə

etdiyi zaman dəqiqləşdirmələr aparması şübhəsiz ki, vacib şərtdir. Məqalədə dəqiqlik və obyektivlik prinsipləri kobud surətdə pozulmuşdur.

2. «İki həftənin yazısı»

Yazıda müəllif öz həmkarlarını nəinki təhqir edir, hətta bu təhqirlər hər mənada öz əndəzəsindən çıxır və heç bir çərçivəyə siğmır. Bu səbəbdən yazıda yer alan «fikirləri» təqdim etməyə cürət etmədik. «Jurnalist» (onu bu adla adlandırməq mümkün deyil) öz həmkarlarını ən alçaldıcı ifadələrlə təhqir etməklə yanaşı, müxtəlif bənzətmələrlə onların şəxsiyyətini, şərəf və ləyaqətini alçaldıb. Yazıda nəinki şərəf və ləyaqətin alçaldılmasının yolverilməzliyi prinsipi pozulub, hətta belə bir prinsipin mövcudluğunun özü yazı ilə tanış olan oxucuda şübhə doğura bilər.

3. «Tibb Universitetinin təmirində yeyinti olub»

İnformasiya xarakterli bu kiçik yazıda Azərbaycan Tibb Universitetinin inzibati binası və həyətlərində, eləcə də yataqxanalarının təmir – tikinti işlərində maliyyə firıldaqlarına yol verilməsinin ehtimal olunduğu bildirilir və hətta «mənbə»yə istinadən Universitetin prorektörlərindən birinin adı da çəkilir. Göründüyü kimi, jurnalist kiçik yazıda bir neçə etik prinsipi (cavab və təkzib vermək hüququ, günahsızlıq prezumpsiyası, obyektivlik) pozmaqla yanaşı, informasiyanı leqaallaşdırır, nə adı çəkilən universitet yetkilisinin, nə də qarşı tərəfdən bir kimsənin münasibətini öyrənmir.

4. «Fahişəliyin tarixindən»

Məqalənin hansı məqsədlərlə auditoriyaya təqdim edildiyi aydınlaşdırılır. Yazıda bu «peşə»nin tarixi ən xırda aydınlıqlarına qədər təsvir edilir.. Jurnalistin ilk yarandığı gündən «intibah» dövrünədək təsvir etdiyi «fahişəliyin tarixindən»

yazısının oxucu auditoriyası üçün hansı mənəvi – əxlaqi qida verdiyi aydınlaşdırır. Fikrimizcə, bu gün mətbuatımızda qadın adının ucalığından, ana adının müqəddəsliyindən, gəlin adının paklığından söhbət açan, türk ailəsində qadın adının hərşeydən üstün və uca olduğunu bildirən yazılar ehtiyac var. Fahişəliyi və hətta onun tarixini təbliğ edən «yazılarn» neyi təbliğ etdikləri və auditoriyani nəyə maarifləndirdikləri bir qədər qaranlıq məsələ qalır. Nəzər alsaq ki, ümumiyyətlə, sözügedən məqaləni çap edən qəzətin oxucuları daha çox 15-21 yaş arasında olan yeniyetmələr və gənclərdir, o zaman bu tip yazıların gənclərimiz arasında hansı miqyasda mənəvi deqradasiyonun başlanması üçün təkan verə biləcəyini təsəvvür etmək çətin deyil.

Qeyd etməliyik ki, nədənsə son zamanlar əxlaqsızlıq və fahişəliklə bağlı yazıların miqyası mətbuatımızda həndəsi silsilə ilə artmaqdadır. Təsəvvür edin ki, «Azğınlaşmış fahişə», «Elitanın biabır olmuş qızları», «Ofisant qız itə əre gedir», «Fahişəliyin gəlhagəlidir», «O, «kayfa» görə qızını zorladı» və sair bu tip yazılar mətbuatımız vasitəsi ilə evlərə, ailələrə daxil olur. Ailə deyilən müqəddəs ocaqda oxunan bu tip «cızma-qaralar» nə qəzetçiliyə, nə də jurnalistikaya aid ola bilər. Bu baxımdan peşəkarlar rəhbərlik etdikləri mətbuat orqanlarında bu sayaq yazıların (çox zaman ucuz sensasiya naminə) getməsinə əngel olmalı, özünü professional jurnalist sayanlar isə ümumiyyətlə bu tip mövzuları qələmə almamalıdır. Mətbuat bazarda rəqabətə tab gətirmək və oxucu kütləsi yiğmaq üçün heç də əxlaqsızlıq və fahişəliyi gündəmə gətirməyə ehtiyac yoxdur. Dəqiq və obyektiv informasiyaları operativ olaraq auditoriyaya çatdırmaq, bu zaman baş verən proseslərə peşəkarların münasibətlərini öyrənmək, mötəbər mənbələrlə iş mexanizmi qurmaq və onlardan dəqiq məlumatlar almaqla bu rəqabətdə birinci olmaq mümkündür.

Azərbaycan mətbuatında bəzən plagiat hallarına da rast

gelmək mümkündür. Şübhəsiz ki, bu cür hallarla qəti mübarizə aparmaq hər bir jurnalistin qarşısına düşən ən ümdə vəzifədir. Son dövrlərdə mətbuatımızda KİV-lərin bir-birinin materiallarından, hətta obyektdə ünvanladığı suallara istinad etmədən istifadə etmələri tendensiyası baş alıb gedir. Bu özünü dövlət başçısı və mətbuatla gec-gec təmasda olan yuxarı strukturların rəhbərlərinin jurnalistlər üçün keçirdikləri brifinqin materiallarında özünü daha qabarıq göstərir. Belə ki, ayrı-ayrı KİV-lərin əməkdaşlarının prezidentə ünvanladığı suallar mətbuatda istinad olunmadan dərc edilir və ilk baxışdan həmin suallar əsasında yaranmış materialın yalnız onu dərc edən qəzetlərə məxsus olduğu sezilir. Bir sıra mütəxəssislər bunu plagiarism kimi qiymətləndirsələr də, bu məqam həm də oxucuya qarşı saygısızlığı özündə ehtiva edir. Artıq mətbuatda bu cür hallara qarşı barışmaz mövqe nümayiş etdirilməsinə başlanılıb. Məsələn, 1999-cu ildə 20000 tirajla çap edilən ölkə qəzetlərindən birinin reportyoru Müdafiə Nazirliyinin mətbuat xidmətinə istinadən hazırladığı məlumat qəzetdə dərc olunduqdan sonra həmin nazirliyin əməkdaşları redaksiyaya belə bir məlumat vermədiklərini bildirdilər. Qəzet rəhbərliyinin araşdırmasından sonra məlum oldu ki, reportyor başqa bir qəzetiñ məlumatından istifadə edib. Bu hadisəyə görə, reportyor işdən uzaqlaşdırıldı.

3.1.4. Professional jurnalist etikası prinsiplərinin beynəlxalq və Azərbaycan qanunvericiliyində təsbiti. KİV-in hüquqi əsasları onun fəaliyyətinin tənzimleyicisidir. Məsələn, Azərbaycanda bu hüquqi tənzimlənmə konstitusiya ilə dövlət tərəfindən öz hüquqi təminatını alıb. 1995-ci ildə qəbul edilən Ana Yasamız digər azadlıqlarla yanaşı, şəxsi toxunulmazlıq (maddə 32), şərəf və ləyaqətin müdafiəsi (maddə 46), fikir və söz azadlığının (maddə 47), mətbuat üçün ən əsas məlumat azadlığının (maddə 50) [1] tanınmasına və dövlət tərəfindən qorunmasına təminat verir.

Konstitusiyanın mətbuata aid olan hissəsi «əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr» bölməsinə salınıb. Bu bölməyə 53 maddə daxil edilib. Onlardan üçü bilavasitə mətbuata aiddir: «Maddə 47. Fikir və söz azadlığı», «Maddə 50. Məlumat azadlığı», «Maddə 51. Yaradıcılıq azadlığı». Bu maddələr hər kəsin fikir və söz, əgidəsini açıqlamaq, istədiyi məlumati qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlanmaq və yazmaq azadlığını verir. 50-ci maddə dövlət öhdəciliyini müəyyən edir: KİV azadlığına təminat verilir. KİV-də senzura qadağandır. Göründüyü kimi, konstitusiya əgər dövlətin KİV qarşısında götürdüyü öhdəlikləri özündə əks etdirirsə, digər bir sırə qanunlar, məsələn, KİV haqqında Qanun, «İnformasiya haqqında» Qanun, Azərbaycan Respublikasının Mülkü Məcəlləsi (maddə 7 «Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi»), «Dövlət sırrı haqqında» qanun və s. qanunlar jurnalistin dövlət qarşısındaki öhdəciliyini və cavabdehliyini tənzimləyir. Məhz həmin qanunları bılıb əməl etməmək çox zaman jurnalistlərə bir çox problemlər yaradır. Bu baxımdan hüquqi-normativ aktları bilmək jurnalistin uğurlu yaradıcılığında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sivil cəmiyyətdə KİV-in fəaliyyəti üçün vacib şərait yaradılması onun statusunun hüquqi reqlamentinə aid olunur. Xarici ölkələrin konstitusiyalarında azad sözə, fikir və düşüncə, yaradıcılıq, habelə insanın bacarığını ifadə etmək azadlığı verilir. KİV-in statusu konstitusiya təminatı alandan sonra cari, qanunvericiliklə idarə olunur. Bu sıraya bir sırə hüquq normalarını, o cümlədən mətbuatın hüquqi vəziyyətinin reformaları haqqında Fransanın 1986-cı il qanunu, kommunikasiyanın azadlığı haqqında 1986-cı il qanuna aid etmək olar. Avstriyada müvafiq ictimai münasibətlər televiziya və radionun azadlığının təmin olunması haqqında 1974-cü il Federal qanunu, ABŞ-da informasiya azadlığı haqqında 1966-cı il qanunu, Britaniyada kommersiya televiziyaları haqqında

1963-cü ildə qəbul olunmuş Akt ilə qurulur. KİV-in insanların şüuruna və davranışına təsirini nəzərə alan, bu təsirdə sui-istifadənin təhlükəsini görən cəmiyyət özünü belə sui-istifadələrdən müxtəlif qanunların, o cümlədən konstitusional qadağaların vasitəsi ilə qorumağa çalışır. Məsələn, cəmiyyətdə əxlaqa zidd hərəkətlərin təbliği KİV-də qadağandır. Bu qadağan bir çox ölkələrin konstitusiyalarında və yaxud KİV-i tənzimləyən bir sıra normativ aktlarda öz əksini tapır. Yunanıstan konstitusiyasının 14-cü maddəsinin 1-ci hissəsi ictimai əxlaqa zidd məlumatların yayılmasının cavabdehliyini müəyyən edir [63].

İsveçrədə 1974-cü il Mətbuat Azadlığı aktı mətbuatda pornoqrafik fotoların və əxlaqa ziyan vuran bilən digər materialların çapı, yayılması və göstərilməsinin, qarşısını alır. Avstriya KİV haqqında qanunun 7-ci maddəsinə görə isə jurnalist şəxsi həyata dair məsələləri, hər hansı bir şəxsi ictimaiyyətin gözündə nüfuzdan salan və alçaldan şəkildə qoyduqda təzminat ödəməlidir.

SSRİ-də mətbuat bütünlüklə senzuranın nəzarəti altında fəaliyyət göstərdiyi üçün heç bir hüquqi əsas və bazanın öyrənilməsindən və bu istiqamətdə ciddi tədqiqatların aparılmasından səhbət belə gedə bilməzdi. Bu səbəbdən də hüquqi əsaslar zəminində təcrübəsi az olan post-sovet ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda bu sahədə ciddi nöqsanlara yol verilir, jurnalistlər və qəzet redaksiyaları, özəl telekanallar məhkəmə proseslərinə cəlb edilirlər. Lakin son zamanlar Rusiyada jurnalistikən hüquqi bazası və etik problemlərinin araşdırılması istiqamətdə nəzərə çarpacaq dərəcədə ciddi iş görülmüşdür. Milli Mətbuat İnstututunun bu istiqamətdə çap etdirdiyi kitablar və o cümlədən BBC ümumdünya informasiya xidmətinin, digər beynəlxalq təşkilatların maliyyə yardımı ilə seminar və simpoziumların təşkil edilməsi yaranmış boşluğu müəyyən qədər doldura bilib. Azərbaycanda da

jurnalistikyanın hüquqi bazasını araşdırın bir sıra kitablar işiq üzü görmüşdür. 2000-ci ildə nəşr olunan «Jurnalistlərin hüquq-məlumat kitabı», «Ruh» Azərbaycan Jurnalistlərinin Müdafiə Komitəsinin 2001-ci ildə nəşr etdirdiyi «Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində qanunvericilik», 2002-ci ildə nəşr etdirdiyi «Jurnalistika və Hüquq», 2003-cü ildə Media Hüquqları İnstitutunun nəşr etdirdiyi «Jurnalistin hüquq məsləhətçisi», kitablarını buna misal çəkmək olar. Qeyd edək ki, KİV-in hüquqi əsasları haqqında elmi-praktik ədəbiyyat nəşri davam etməkdədir.

Professional jurnalist etikasına daxil olan bir çox müdəalar xarici ölkələrin KİV-lə bağlı dövlət qanunvericilikləri ilə də təsbit olunub. Bu isə nəinki etik prinsiplərə jurnalistin riayət etməsini təmin edir, hətta, onu dövlət qanunları səviyyəsində rəsmiləşdirir. Bununla da professional etik qaydaları pozan jurnalist, nəinki öz həmkarları qarşısında cavab verməli olur, həmçinin, qanuna müvafiq qaydada məsuliyyət daşıyır. Beləliklə biz kodekslərlə dünya qanunvericiliyində [63] eyni tələblərə rast gəlirik.

Məsələn, etik prinsiplərdən biri olan KİV-də böhtanın yolverilməzliyi dünya qanunvericiliyində də öz əksini tapıb. Professional jurnalist etikasında əsas prinsiplərdən biri sayılan heç kimə böhtan atmamaq və böhtan yaymayı Avstraliya ştatlarının hər birinin öz qanunları tənzimləyir [36, s. 30]. Bu qanunlarda üç başlıca cəhət qeyd edilməlidir. Birincisi, materialların böhtan xarakterinin müəyyən edilməsi zamanı cavabdehlik daşıyan informasiya vasitəsi yalan məlumatların çap edilməsində qərəzli niyyətin güdülməsi nəzərə alınır, baxmayaraq ki, bu cəhət məhkəmənin zərər əvəzi olaraq müəyyən etdiyi məbləğin ölçüsünə öz təsirini göstərə bilər.

İkincisi, cavabdeh KİV haqli olduğunu məhkəmədə sübuta yetirməyənə qədər böhtan çıxış həqiqətə müvafiq hesab edilmir. Digər tərəfdən, çıxışda yalanın mövcudluğu

faktı heç də onun böhtan olduğuna dəlalət etmir. Ümumi hüququn tətbiq edildiyi ölkələrdə böhtan xarakterli material – «diger şəxsə qəstən zərər vuran və ona qarşı nifrət, hörmətsizlik və rişxənd doğuran material» kimi səciyyələndirilir. Qeyd edək ki, qəsdən kimisə gözdən salmaq məqsədi ilə jurnalistin və ya KİV-in material dərc etdirməsi Beynəlxalq jurnalistlər ittifaqı və professional jurnalistlər Birliyinin etik kodekslərində yolverilməz hesab edilərək, etik normativlərin kobud surətdə pozulması kimi qiymətdənləndirilir.

Üçüncüsü, materialın iddiaçını potensial cəhətdən rüsvay etməsi kifayətdir və iddiaçını təhqir edici material nəticəsində kiminsə ona qarşı münasibətini pisləşdiyini sübuta yetirməsi məcburi hesab edilir. Mətbu materialı nəticəsində nüfuzuna zərər vurulmuş şəxs öz namuslu adını qorumaq üçün böhtan barədə mülkü iddia qaldırı biler. Avstraliya ştatları öz ərazi-lərinin eksəriyyətində böhtan, həm də cərimə, yaxud azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılan cinayət hesab edilir.

Avstriyada [36, s.34] dövlət hakimiyyətinin bəzi inzibati orqanları və instituları (federal parlament və milli ordu daxil olmaqla) böhtandan Cinayət Məcəlləsinin 16-ci maddəsi ilə qorunur (Parlament üzvləri və digər rəsmi şəxslər 3-ci maddəyə istinad etməlidirlər). Avstriyada bu yaxınlara qədər şərəf və ləyaqətin alçaldılması və böhtan məsələsinə baxılarkən əsasən cinayət qanunvericiliyi normalarından istifadə olundu. Lakin son zamanlar mülki qanunvericilik normalarının tətbiqinə üstünlük verilməkdədir. Avstriyada böhtanla əlaqədar olaraq mətbuata qarşı qaldırılan cinayət işləri əsasən Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə istinad edir. Bu maddəyə əsasən, jurnalist şərəfsiz hərəkətdə, yaxud mövqə tutmaqdə, yaxud şərəf və əxlaq anlayışlarına zidd olan davranışda ittiham edilməklə cəzalandırılır. Təcrübədə axırıncı sanksiya növündən demək olar ki, istifadə olunmur, hər halda son illər belə hadisəyə rast gəlinməyib.

Böyük Britaniyada [36, s.39] o zaman bəyanat böhtan xarakterli sayılır ki, zərərçəkənə qarşı kinayə, hörmətsizlik, yaxud nifret doğuran olsun. Hakim belə bəyanatı əvvəlcədən təhqiredici hesab etmədiyi hallarda onun böhtan xarakteri daşıyb-daşımıadığını andlılar məhkəməsi həll edir. Andlılara bəyanatın dərc edilməsindən doğan effekti araşdırmaq və bunu «adi oxucu» mövqeyindən qiymətləndirmək təklif olunur. Bu zaman bəyanat müəllifinin motivləri nəzərə alınmır. Müelliflər, redaktorlar, informasiya mənbələri, sahibkarlar böhtana görə məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər. Böhtanın təkrarı təkrar iddia sürülməsinə əsas verir. Bununla bağlı cinayət işinə başlamaq üçün Ali Məhkəmənin icazəsi tələb olunur. Bu icazəni almaq üçün ciddi əsaslar olmalıdır, yəni elə bir vəziyyət yaranmalıdır ki, cəmiyyətin mənafeyi məhkəmə prosedurasının zərurətini tələb etmiş olsun. Böhtan haqqında qaldırılmış iddiaya qarşı hüquqi müdafiənin uğurlu çox vaxt məruz qalmış şəxsin tələbi ilə cavabin dərc edilməsindən asılı olur. İcrasına mətbuatdan şikayetlər üzrə komissiyanın nəzarət etdiyi prosessual məcəllə qəzetlərdən həqiqətə müvafiq olmayan faktların dərc edilməsinə cavab vermə imkanı yaradılmasını tələb edir. Lakin belə bir imkan yaratmaqla yeganə çıxış yolu komissiyaya şikayət etməkdir. Komissiya isə iş üzrə öz qərarını dərc etsə də, inad göstərən redaktoru təbe olmağa məcbur edə bilməz.

Almaniya Federativ Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 185-ci maddəsi böhtanı qadağan edir [36, s.42]. Cinayət Məcəlləsinin 82-ci maddəsinə əsasən, Cinayət Məcəlləsində müəyyən edilmiş hüquqpozmalara görə mətbuat orqanlarına qarşı mülki iddia qaldırıla bilər. Cinayət Məcəlləsinin 826-ci maddəsinə müvafiq olaraq, «əxlaqsız», yaxud «ədavətli» nəşr KİV-ə qarşı cinayət işi doğura bilər. Bununla belə, son zamanlar ictimaiyyət mətbuatın qərəzli nəşrləri ilə bağlı öz narahatlığını bildirir. Öz amerikalı həmkarları ilə müqayisədə

alman jurnalistlərinin daha çox «ədəb» gözləməsinə baxmayaraq ictimaiyyət qanunvericiliyin böhtandan müdafiə və şəxsiyyətin huquqlarının qorunması hissəsində təkmilləşdirmə tələb edir. Maraqlıdır ki, şəxsiyyətə qarşı çıxışa cavab olaraq təhqiredici bəyanatlar adətən cəzasız qalır. Məsələn, «Şpigel»də məşhur hakimin şəxsiyyəti və ixtisas səviyyəsi haqda mənfi rəy dərc edilmişdir. Hakim cavab olaraq bildirmişdir ki, əxlaq sahəsindəki pornoqrafiya nədirse, siyaset sahəsində də «Şpigel» odur. Belə ki, 5-ci maddəyə əsasən, o, bu təhqirətici bəyanatı öz reputasiyasını qorumaq məqsədilə vermişdir.

Kanada məhkəmələri bütövlükdə belə fikirdədirlər ki, böhtan və onun formaları – yazılı və ya şifahi böhtanla əlaqədar açılan işlərdə mətbuat nümayəndələri fiziki şəxslərlə müqayisədə heç bir imtiyaz və üstünlük'lərə malik deyillər [36, s.50]. Böhtan haqqında işlərin çoxuna ərazi məhkəmələrində baxılır və bunlar mülki- hüquqi xarakter daşıyır. Böhtan və onun formaları haqqında normativ aktların əksəriyyəti ingilislərin müvafiq 1952-ci il qanununa uyğundur.

Niderlandın Cinayət Məcelləsinin 261-ci maddəsinə əsasən, kiminsə şərəf və reputasiyasına bilə-bilə zərərvuran şəxs böhtanda təqsirli hesab oluna və bir il müddətinə qədər azadlıqdan məhrum edilə, yaxud 10 min quldinə (5.800 ABŞ dolları) qədər cərimə ödəməyə məhkum edilə bilər [36, s.53]. Jurnalistlər böhtana görə nadir hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilirlər. Bu cür ittiham fiziki şəxs tərəfindən irəli sürürlür və prokurorun şikayəti ilə möhkəmləndirilir. Prokuror sonradan öz şikayətini geri götürə bilər.

Norveç qanunvericiliyi böhtəni (təhqir də daxil olmaqla), habelə şəxsi həyata müdaxiləni həm cinayət, həm də mülki hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirir [36, s.57]. 247-ci maddəyə görə, iddiaçı (zərərçəkən) sübut etməlidir ki, məqalənin məzmunu onun nüfuzuna zərər vura bilərdi, bu zaman zərərin həqiqətən vurulub – vurulmadığının heç bir əhəmiyyəti

yoxdur. Mütəhhim (cavabdeh) öz rəyinin həqiqiliyini sübut etməlidir. Lakin həqiqət mütləq müdafiə hesab olunmur. Əgər məhkəmə sübut edə bilsə ki, müttəhimin rəyi, yaxud mülahizəçi tutarlı səbəb olmadan söylənibsə, yaxud yersizdirse və ya ifadə üslub səbəbində yersiz, ədəbsiz xarakter daşıyırsa, bu halda həqiqətə uyğun olduğu sübuta yetirilmiş nəşr belə Cinayət Məcəlləsinin 249 (2)-cu maddəsiylə cəzalandırılır. Böhtana görə cəza pul cəriməsi və azadlıqdan məhrum edilmədən ibarətdir.

Fransa qanunvericiliyinə görə, böhtan həm də iddia qaldırmağa əsas verən mülki hüquq pozuntusu, həm də cinayət hesab edilir [36, s.65]. Şəxsiyyətin şərəf və nüfuzuna qəsd edən hər hansı bəyanat böhtan (1981-ci il Qanunun 29-cu maddəsi) sayılır. Təqsir sübuta yetirildiyi halda redaktor, müəllif, yaxud naşir töretdiyi cinayətə görə dövlət nəfinə cərimə vermək, habelə mülki məhkəmə icraatı qaydasında zərər çəkən tərəfin ödəmək ilə cəzalandırıla bilər.

İsveçin mətbuat azadlığı haqqında Qanununda böhtan və təhqir fərqləndirilir [36, s.69]. Axırıncı əsasən «üzbeüz» söylənilən şəxsi təhqirdən ibarətdir və nadir hallarda mətbuatdan şikayət üçün əsas verir. Böhtanın birinci forması isə bəzən KIV-ə qarşı hüquqi hərəkətlərin icra edilməsi üçün əsas olur. Ümumiyyətlə, İsveçdə böhtan haqqında məhkəmə prosessləri nadir hallarda olur. Rəy və yaxud qiymətverici mülahizələr böhtan sayıla bilməz. Xüsusilə nəzakətsiz formada ifadə edildikdə, yalnız təhqir kimi təsvir edilə bilər. Mülahizə qeyri-dəqiq faktlar üzərində qurulduqda isə o, böhtan kimi də səciyyələndirilə bilər. İsveç qanunvericiliyinə görə, böhtanla əlaqədar həm cinayət həm də mülki iş qaldırıla bilər.

ABŞ Ali Məhkəməsi 1964-cü ildə «Nyu-York Tayms» Salivana qarşı iş barədə çıxardığı qərarda böhtan haqqında qərara konstitusiya baxımından qiymət verərək təsdiq edib ki,

«böhtan hərəkəti» anlayışının çox geniş yozumu azad surətdə ifadəsinin həyata keçirilməsinə mane ola bilər [36, s.60]. Məhkəmədə bildirilib ki, bu məsələyə millətin ictimai həyatının problemləri üzrə müzakirələrin azad və açıq surətdə keçirilməsinin zəruriliyi prinsipinə olan dərin bağlılığı aydın başa düşülür və qəbul edilir. Məhkəmə etiraf edib ki, bu cür azad müzakirədə müəyyən səhv qiymətlər labüddür və buna görə, qanun öündə bu səhvlerin də yaşamaq hüququ olmalıdır. Salivanın işi üzrə qərara əsasən, ictimai xadim bəyanatın ninki yalan olduğunu; həm də həqiqətən qərəzli niyyətlə edildiyini sübuta yetirməyənədək onun xidməti fəaliyyəti barədə deyilən böhtan nəticəsində məruz qaldığı mənəvi zərərin kompensasiyasını tələb edə bilməz. Salivanın işindən sonra, böhtanın müxtəlif formalarının konstitusiya baxımından ayrı-ayrı standartlarını müəyyən etməklə, təkcə ABŞ Konstitusiyasına aid olan birinci düzelişin tələblərinə deyil, həm də fiziki şəxslərin reputasiyasının qorunması üzrə maraqlarına zidd olan tələblərini ödəmək yolunu tapmağa çalışır.

Məhkəmə etiraf edir ki, böhtan və uydurmalardan müdafiə hər bir şəxsiyyətin ləyaqəti və dəyəri haqqında bizim əsas təsəvvürümüzü, hər bir azad sistemin əsasında duran təsəvvürü əks etdirir. Qısa şəkildə desək, həmin mövqeni tutan Salivanın prinsipinə görə, böhtana dair bütün qərarlarda ictimai baxımdan əhəmiyyətli məsələlərin müzakirəsi zamanı söz azadlığı məhdudlaşdırılır. Təhrikçi böhtan bəyanatlar üzrə ittihamlara neqativ münasibət Ali Məhkəməyə Nyu-York Tayms Salivana qarşı işi üzrə qərar qəbul etmək üçün əsaslı səbəb olub. Bu qərar məqsədyönlü şəkildə vəzifəli şəxsləri böhtan haqqında iddia qaldırmığını məhdudlaşdırmağa yönəldilib. Təhrikçi böhtan bəyanatlar üzrə ittihamlar neqativ münasibət Ali Məhkəmənin geniş müzakirələrə səbəb olmuş iki qərarında da (1989 və 1990-cı illər) öz qabarıl əksini tapıb.

Başqa bir etik prinsip olan təhqirin yolverilməzliyi dünya ölkələrinin qanunvericiliyində müxtəlif formalarda öz əksini tapmışdır.

Məsələn, Böyük Britaniyada [36, s.39] dövlət başçısını, dövlət bayrağını təhqir etməni cinayət əməli kimi tövşif edən, həmçinin informasiya azadlığı haqqında qanun yoxdur. Eyni şeyləri ABŞ haqqında da demək mümkündür. Belə ki, hökuməti təhqir etməyə görə vətəndaşlar üçün məsuliyyət təyin olunması ABŞ hüququna və demokratik dövlətin Amerika konsepsiyasına bütübütün ziddir [36, s.60]. Amerika dövlətinin banilərindən biri Ceyms Medisonun sözləri ilə desək: hökumət xalqın üzərində deyil, xalqın özü hökumət üzərində senzor səlahiyyətlərinə malikdir.

İsveçdə də dövlət idarələrini təhqirlərindən və böhtan bəyanatlarından qoruyan cinayət qanunu yoxdur [36, s.69]. Hakimiyyyət orqanları böhtan haqqında qanunun müdafiəsin-dən istifadə edə bilsələr də, məhkəmə araşdırılmaları nadir hallarda onların xeyirinə qurtarır.

Lakin digər üç ölkədən fərqli olaraq Fransada 1981-ci il Qanununa əsasən, dövlət idarələrinə qarşı hər hansı böhtanlı nəşrlə əlaqədar cinayət işi qaldırıla bilər [36, s.65]. Respublika prezidentinin təhqir edilməsi 26-cı maddəylə nəzərdə tutulmuş hüquqpozmasıdır.

İspaniyada isə bu məsələyə ümumiyyətlə son dərəcə ciddi yanaşırlar. Belə ki, İspaniya Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri dövlət institutları və vəzifələri şəxslər əley-hinə yönəldilmiş təhqiredici mülahizə, fikir və rəylərə görə cəza nəzərdə tutur [36, s.46]. Dövlət başçısına, hökumətə, konstitusiyaya, Ali Məhkəməyə, orduya, Nazirlər Kabinetinin üzvlərinə, yaxud digər vəzifəli şəxslərə qarşı onların öz vəzi-fə funksiyalarını yerinə yetirərkən yönəldilmiş cinayət əməl-lərində yalan ittihamlar, böhtan və hədələmələr daha ciddi cinayətlər hesab edilir. Məmurların ləyaqət və nüfuzlarına

hörmət, formallaşmış konstitusiya doktrinası kimi mətbuat azadlığını məhdudlaşdırır. Lakin zaman keçdikcə Konstitusiya Məhkəməsi bu məhdudiyyətlərə yenidən qiymət vermiş və 1989-cu ildə göstərilmişdir ki, söz və informasiya yayımının azadlığı kontekstində dövlət institutlarının reputasiyası adı vətəndaşların ləyaqət və şəxsi həyatlarına nisbətən daha az əhəmiyyətlidir, hətta İspaniya Kralından da ona qarşı hücumlara dözümlü olmaq tələb olunur.

Almaniya Federativ Respublikasının da Cinayət Məcələsinin 90-cı maddəsi ölkə prezidentini ictimai yerdə yazılı və yaxud şifahi təhqir etməyi qadağan edir [36, s.42]. Həmin maddenin «a» bəndi Federativ respublikanın rəmzlərini qoruyur. Federal siyasetə və siyasetçilərə qarşı isə ən kəskin və hətta ədalətsiz çıxışlar da açıq – aşkar böhtan xarakter daşımayana qədər qanun tərəfindən təqib olunmur.

İnformasiya mənbəyinin məxfiliyi və redaksiya sirrinin qorunması ilə bağlı etik prinsip dünya ölkələrinin qanunvericiliyində müxtəlif cür öz əksini tapıb. Avstraliya qanunları jurnalistin informasiya mənbəsinin məxfiliyini xüsusi qaydada qorur [36, s.30]. Bununla belə, Avstraliya jurnalistləri Assosiyasiyasının əxlaq kodeksi bəyan edir ki, bütün hallarda jurnalistlər öz peşəkar fəaliyyətləri keşiyində onlara göstərilən hər hansı bir etibar və etimada hörmətlə yanaşmağa borcludur. Jurnalistlər ifadə vermək üçün məhkəməyə kral komissiyasına çağırıldıkları təqdirdə, yaxud jurnalist təhqiqatı zamanı öz informasiya mənbələrini açmaqdan boyun qaçırlarsa özləri üçün peşəkar imtiyazlı hüquqlar verilməsini tələb edə bilərlər. 1989-cu ilin dekabr ayında jurnalist Toni Barras ona vergi idarəsindən görkəmli ictimai xadimə aid məxfi qeydlər gəndərmış şəxsin adını açıqlamaqdan boyun qaçırdığına görə yeddi gün müddətində həbsdə saxlanılmışdır.

Avstriyada isə KİV haqqında Qanunun 31-ci maddəsi jurnalist mənbələrinin məxfiliyini etibarlı surətdə qoruyur [36,

s.34]. Naşirlerin, redaktorların və informasiya orqanlarının digər işçilərinin məhkəmələrə, yaxud inzibati hakimiyyət orqanlarına ifadə vermək üçün çağrılar kən, peşəkar fəaliyyətləri ilə bağlı olaraq onlara verilmiş informasiyanın müəllifi və mənbələri, habelə, onun məzmunu ilə əlaqədar suallara cavab verməkdən boyun qaçırməq hüququna malikdir.

İspaniya Konstitusiyasının 20-ci maddəsinin birinci bəndi informasiya mənbələrinin qorunmasını təmin edir; «Qanun vicdan motivləri və professional sirrin saxlanması üzrə informasiya azadlığını məhdudlaşdırır» [36, s.46]. Bu predmetə aid yeganə qaydada deyilir: Jurnalistlər ictimai fayda naminə mühakimə orqanları məcburi əməkdaşlıq halları istisna olmaqla öz professional sirrlərini saxlamağa borcludurlar. Mütəxəssislərin fikrincə, bu prinsip qətiyən məqbul hesab edilə bilməz. Çünkü, birincisi, orada professional sirr haqqında jurnalistin hüququ kimi deyil, borcu kimi danışılır. İkincisi isə, professional sirrin sərhədləri barədəki göstəriş qeyri-müəyyən xarakter daşıyır.

Kanadada jurnalistlərin öz informasiya mənbələrinin məxfiliyini qorumaq üçün qanunla müəyyən edilmiş qaydada hüquqları yoxdur [36, s.50]. Hər şey məhkəmələrin qərarından asılıdır. Bu mənada KIV-in hüquqları demək olar ki, qorunmur.

Niderlandda jurnalistlərə öz informasiya mənbələrini açmamaq hüququ verilməsi barədə hələ də müzakirə gedir [36, s.53]. Hazırda informasiya mənbələri müstəqil məhkəmə tərəfindən açıqlanıb yoxlanıla bilər. Özünü ifadə azadlığı bu cür tələbləri istisna etmir.

Fransa Cinayət Məcəlləsinin 378-ci maddəsi müəyyən peşə nümayəndlərinə öz peşə sirrlərini yaymayı qadağan edərək, bunu cinayət əməli kimi qeyd edir [36, s.65]. Lakin bu maddə jurnalistləri nəzərdə tutmur. Məhkəmə jurnalistlərə də onların informasiya mənbələri barədə suallar verə bilər.

Bununla belə, təcrübədə buna çox az təsadüf edilir. Tələb etdikdə isə jurnalistlər adətən öz peşə borclarına əməl edərək cavab verməkdən boyun qaçırlılar, hakimlər isə adətən buna görə sanksiya tətbiq etmirlər.

Qanunlar eləcə də ümumbehəşəri dəyərlərə ehtiram və KİV-də hər cür diskriminasiyanın yolverilməzliyi prinsipini də özlərində ehtiva ediblər. Dünya ölkələrinin qanunlarının hamisində bu cür hallar yolverilməz hesab edilir və cinayət sayılır. Avstriya qanunlarına görə, dini hissələrin təhqir edilməsi, cəzalandırılması da, Cinayət Məcəlləsinin 188-ci maddəsinə əsasən kimsənin, yaxud dini birliyin ehtiram bəslədiyi şəxslərin, əşyaların yaxud idarələrin kütləvi etirazlarına səbəb ola biləcək şəraitdə, açıq surətdə gözdən salınması cinayət hesab edilir [36, s.34]. Kanada Cinayət Məcəlləsinin 296-ci maddəsi küfr böhtəni dini məsələlər üzrə yazılı formada və pis niyyətlə, dini hissələri təhqir edən və ictimai ixtişaşlara səbəb ola biləcək rəy kimi müəyyən edir. 1936-ci ildən mətbuat küfr böhtənindən ittiham olunmamışdır [36, s.50]. Niderlandın Cinayət Məcəlləsinin 47-ci maddəsi hər hansı dinə münasibətdə yazılı, yaxud şifahi formada ictimayyət qarşısındaki küfrü qadağan edir [36, s.53]. Cinayət Məcəlləsinin 239: 54-cü maddələri pornoqrafiya yaymayı ictimai əxlaqa qarşı yönəldilmiş cinayət kimi qiymələndirir. Son zamanlar cinayət qanunun bu müddəaları mətbuatata qarşı tədbiq edilir. Norveçin Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinə görə hamı qarşıda dini əqidələri, yaxud təlimləri təhqir edən, yaxud təcavüzkar şəkildə onlara hörmətsizlik nümayiş etdirən, yaxud Norveçdə qanuni qaydada fəaliyyət göstərən hansı bir dini icmaya zərər vuran hər kəs cərimə ediləcək, yaxud bir il müddətinə həbsxanaya salınacaqdır [36, s.57]. A.Overland adlı müəllif 1936-ci ildə bəraət aldıqdan sonra bu maddə hələlik bir dəfə də olsun tədbiq edilməyib. 1995-ci ildə isə bir neçə müsəlman lideri Salman Rüşdinin «Şeytan ayələri»ni

çap etdirmiş Norveç nəşriyyatına qarşı iddia qaldırsalar da, prosesi udmağa heç bir imkan görmədiklərinə görə tezliklə iddianı geri götürüblər. Dini hisslərin təhqiri Fransa qanunvericiliyi ilə qadağan edilməsə də ölkə jurnalist təşkilatları etik kodekslər çərçivəsində hərəkət edirlər [36, s.65]. ABŞ-da dini hisslərinin təhqirinə görə cəza konsepsiyası birinci düzəlişin mövcudluğu halında heç cür qəbul edilə bilməz [36, s.60]. Belə ki, bu düzəliş şəxsi baxışların ifadəsinə görə hər cür təqibi rədd edir.

KİV-də əxlaqsızlığın və pornoqrafiyanın əksi və təbliğ edilməsi də yolverilməz hesab edilir. Məsələn, Avstriya da ictimai əxlaq normaları pozan pornoqrafik və digər materialların nəşri isə bütövlükdə cinayət hesab edilir [36, s.34]. Lakin bu məsələyə müasir, xeyli liberal münasibət səbəbindən bu müddəə gündəlik qəzetlər üçün çox vacib sayılır. Lakin Avstriya jurnalist təşkilatları qanunlardan fərqli olaraq, peşə etikası kodekslərində bu cür halları kəskin pisləyir və buna qarşı çıxırlar. Kanada Cinayət Məcəlləsinin 163-cü və 169-cu maddələri digər nəşrlər sırasında ədəbsiz materialların yayımını da qadağan edir [36, s.50]. 166-cı maddə dəqiqləşdirir ki, seksual akta əməl edən, yaxud çilpaq vəziyyətlərdə seksual poza almış uşağın təsvirlərinin nəşri, ixracı, idxalı və reklamı hüquq pozuntusu hesab edilir. Elə həmin maddə hər hansı bir ədəbsiz materialın, yaxud tibbi və ya fizioloji təfsilatların nəşrini qadağan edir. Fransada isə nəşrdə ədəbsizliyin olduğu təqdirdə daxili işləri naziri yetkinlik yaşına çatmadımlar üçün nəzərdə tutulmuş nəşrlərin satışına məhdudiyyət qoya biler [36, s.65]. Bununla əlaqədar olaraq 1970-ci ilə qədər bu qanundan geniş istifadə edilirdi. Lakin ictimai əxlaq normalarının təkamülü nəticəsində belə sanksiya, demək olar ki, tətbiq edilmir. ABŞ-da məhkəmə açıq – aşkar seksual xarakterli materiallara əlavə məhdudiyyətlər qoymağə icazə verir [36, s.60].

Dünya ölkələrinin qanunvericiliyində şəxsi həyata müdaxilənin yolverilməzliyi prinsipi müxtəlif formalarda öz əksini tapıb. Avstriya Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsinə əsasən, redaksiya şəxsi həyata dair məsələlərin hər hansı bir fərdi ictimaiyyətin gözündə nüfuzdan salan və alçaldan şəkil-də qoyuluşu təsadüfunə məcburi qaydada kompensasiya ödəməlidir [36, s.34]. Materialın nəşrinə yalnız o zaman icazə verilir ki, onun bilavasitə «ictimai həyatla əlaqəsi» olsun. Lakin indiyə qədər bu maddədən nadir hallarda istifadə edilib. Qanunun müəlliflik hüquqü haqqındaki 78-ci maddəsi orada əks edilenlərin qanuni mənafelərini pozan fotosəkillərin dərc olunmasını qadağan edir.

İspaniyada şəxsi həyata müdaxilə edilməməsi həm mülki hüquq, həm də cinayət hüququ vasitəsilə qorunur [36, s.46]. Cinayət Məcəlləsinin normaları ilə qorunanlar: şəxsi sənədlərin sırrı; məhrəmanə münasibət hallarında digər şəxsə verilən mexfi məlumatlar; telefon danışçılarının sırrı. 1990-cı ildə Konstitusiya Məhkəməsi baxdığı işdə siyasi xadimlər haqqında yayımlanan fakt və rəylərin ictimai əhəmiyyətə malik olduğu və deməli, ictimai rəyin formalaşması üçün münasibliyini təsdiq etmişdir. Bunun mənətiqi nəticəsi olaraq, siyasetçilərə onların özlərinə qarşı hücumlarla və şəxsi həyatlarına müdaxilə edilməsiylə barışmaq təklif edilmişdir. Bundan əlavə, KİV-in xüsusi rolunu nəzərə almaqla, KİV-dəki tənqidçi çıxışlar xüsusi müdafiə ilə əhatə olunub.

Kanada da qəbul edilmiş «Hüquq və azadlıq xartiyası» şəxsi həyata müdaxilə etməməyi nəzərdə tutmur [36, s.50]. İnsan hüquqları haqqında 1982-ci il qanunu da şəxsi həyata müdaxilə etməməyi qadağan etmir, əksinə fiziki şəxslərə dövlətin onlar barədə saxladığı informasiyanı almaq tələbi irəli sürmək hüququ verir. Lakin şəxsi həyatın qorunması haqqında Qanunun Cinayət Məcəlləstnə düzəlişi şəxsi yazışma sırrının pozulmasını cinayət kimi tövsiyə edir. Bu pozuntular

qadağan olunmuş əraziyə soxulma və oğurluq kimi də nəzərdən keçirilə bilər.

Norveç qanunvericiliyində şəxsi həyata müdaxilə edilməsi Cinayət Məcəlləsinin 290-cı maddəsi ilə qorunur [36, s.57]. Bu maddəyə əsasən insanın şəxsi həyatına qanunsuz soxularaq, onun şəxsi işlərini ictimai informasiya mənbəyinə çevirən hər kəs cərimə yaxud üç ay müddətinə azadlıqdan məhrum edilə bilər.

Fransa qanunvericiliyində isə şəxsi həyata müdaxilə edilməməsi hüquqi Mülki Məcəlləsinin 9-cu maddəsi ilə təminatlandırılır [36, s.65]. Nə Mülki Məcəllə, nə də pre-sedent hüququ şəxsi həyata müdaxilə edilməməsinin sərhədlərini müəyyən etmir. Bu hüququn çərçivəsini müəyyən etmək üçün hər hansı cəhd onun ya hədsiz geniş, ya da əslində olduğundan məhdudyozumu ilə nəticələnəcək. Böhtan cinayət sayıla biləcəyi halda, şəxsi həyata müdaxilə yalnız mülki hüquqpozmasıdır. Nə həqiqilik, nə vicdanlı münasibət, nə də ictimai maraqlar məhkəmə müdaxilesini təmin edir. Konstitusiya statusu aldığı və Respublikanın fundamental hüquqi prinsiplərindən biri kimi qorunmalı olduğu artıq heç kəs də şübhə doğurmur.

İsveçdə şəxsi həyat mətbuat azadlığı haqqında Qanunla qorunur [36, s.69]. Lakin indiyə qədər şəxsi həyata müdaxilə barədəki işi udan olmayıb. Isveçdə, hətta, insanların intim vəziyyətdə çəkilmiş şəkillərinin nəşrinə qadağa qoyulmayıb. Isveç qanununa görə, bu cür hallarda iş qaldırılmasına heç bir səbəb yoxdur.

ABŞ Konstitusiyası şəxsi həyatın qorunmasına aydın və hərtərəfli təminat verməsə də, hər halda, bəzi hüquqlar tanıyor [36, s.60]. Konstitusiyada fərz edilən və tez-tez sitat gətirilən, belə hüquqlardan birini hakim Lyus Brandeks dürüst ifadə edir: İnsanın dinc yaşamaq hüququ sivil insanın ən şəxsiz və ən dəyərli hüququdur. Ali Məhkəmənin bu məsələ ilə

əlaqədar gəldiyi son nəticəyə görə, bu hüquq iki hissədən: Öz şəxsi həyatının təfsilatını aşkarlamaq istəyindən və müəyyən növ qərar etməkdən asılı olmamaq istəyindən ibarətdir. Ali Məhkəmə hökumətin fiziki şəxslər haqqında informasiya toplamağı məhdudlaşdırmaq hüququnu tanıyıb. Məhkəmə bu hüququn dörd aspektini müəyyənləşdirir: 1. Həqiqi faktların nəşri zamanı gülünc vəziyyətdə təsvir edilməmək hüququ. 2. Öz adını kommersiya məqsədilə istifadə etməyə qoymamaq hüququ. 3. Adının kommersiya dəyəri olan şəxsin aşkarlıq hüququ. 4. Şəxsin təfərrüatları mətbuat səhifələrinə çıxarmaqdan imtina hüququ. Bununla belə, şəxsi maraqları qoruyan tədbirlər mətbuatın informasiya vermək hüququ və auditoriyanın ictimai əhəmiyyətli məsələlər barədə informasiya almaq hüququ ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Jurnalist etikasında öz əksini tapmış başqa bir prinsip – cavab, düzəliş və təkzib verilməsi hüququnun tanınması prinsipi də dünya qanunvericiliyində müvafiq formada öz əksini tapıb. Almanıyanın Landlar (əyalətlər) Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən, qəzet, yaxud digər nəşr öz hüquqlarını müdafiə edən hər hansı bir maraqlı şəxsin cavabını dərc etməyə borcludur. «İncidilmiş» şəxs cavabı üç aydan gec olmayıaraq redaksiyaya təqdim edə bilər. Cavab əlavələr, düzəlişlər və ixtisarlar olmadan, ilkin materialların şrifti ilə çap edilməlidir [36, s.42].

Kanada da cavabın və ya təkzibin nəşri – böhtan haqqındakı işlərdə ənənəvi aksiyadır. Lakin ondan çox vaxt mübahisələrin məhkəmədən kənar tənzimlənməsi zamanı istifadə edirlər üzr istəmənin yaxud təkzibin nəşri adətən, zərərin kompensasiyasının ölçüsünün azaldılması səbəb olur [36, s.50].

Niderland qanunvericiliyində Prossesual Məcəllənin 289-cu maddəsi ilə əlaqəli 6:162 və 6:167-ci maddələri ilə 1992-ci ildə qəbul edilmiş Mülki Məcəllə Mətbuatda çap

edilmiş, habelə radio, yaxud televiziya ilə verilmiş fikir, yaxud rəy, mülahizəyə düzəliş edilməsi hüququnu tənzimləyir. Mülki Məcəlləsinin 167-ci maddəsi (2) ədalətsiz və yalan məlumatlar CM-in maddələri altında düşmədikdə təkzib etmək hüququ verir. Yalnız faktlar düzəliş predmeti ola bilər, belə ki, hər hansı şəxs çap edilmiş rəyi təhqiqədici, və yaxud yalan hesab etsə belə, bu rəyin təkzibini tələb etmək olmaz. Düzəliş haqqında tələb adətən sonrakı nəşrləri qadağan etmək, yaxud zərərin kompensasiyası kimi əlavə tədbirlərlə müşaiyət edilir. Məhkəmə düzəlişin çap edilməsi qaydasını müyyəyənləşdirir və məhkəmə xərclərini bölüşdürür [36, s.53].

Norveç Cinayət Məcəlləsinin 430-cu maddəsinə görə, əsassız olaraq tənqid obyektiñə çevrilmiş şəxs düzəliş, yaxud cavab vermək hüququna malikdir. Redaktor düzəlişi çap etməkdən boyun qaçırdığı halda, məhkəmə böyük məbləğdə cərimə hədəsi altında onu buna məcbur edə bilər. Cinayət Məcəlləsində dövlət institutlarının qorunması haqqında bir neçə maddə mövcuddur və vəzifəli şəxslər bu maddələrə müvafiq olaraq ictimai ittiham üzrə mülki iddia, cinayət işi qaldırmaq imkanına malikdir [36, s.57].

İsveçdə Ombudsman aldığı dəlillər və faktlar əsasında qərar qəbul edir. Pozuntu ciddi olduqda mətbuat işləri üzrə Şuraya şikayət edir. Şura məsələni vətəndaşların xeyrinə həll etdiyi halda, qəzet cərimə 4000 min dollar ödəməlidir. Hökumət strukturları, müəssisələr və təşkilatlar da Ombudsmenə şikayət verə bilər, lakin onların şikayətləri faktiki sehvələrin müzakirəsindən kənarə çıxmayıb. Onların əldə edə biləcəyi şey cavab dərc etdirmək hüququdur [36, s.69].

AZƏRBAYCAN - Azərbaycanda KİV-in hüquqi əsasının tarixi hələ əsrin əvvəllerinə gedib çıxır. Məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə – 1919-cu il oktyabrın 30-da ölkə parlamentində söz və mətbuat azadlığını təmin etmiş və

mətbuatın hüquqi əsasını təşkil edən «Mətbuat nizamnaməsi» qəbul edilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə jurnalistlərimiz bu Nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərmişlər. «Sovetləşmə» adı ilə 70 il bizə təlqin edilən rus işğalı isə, hər sahədə olduğu kimi, KİV-də şiddətli senzura, təqib və s. ilə hər cür inkişafın qarşısını aldı, lakin müstəqilliyimizi yenidən əldə etdikdən sonra, azad bir ölkənin yeni qanunvericilik sisteminin hazırlanmasına başlandı. 1992-ci ildə «KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» qəbul edildi. 1998-ci ildə sovet dövründən miras qalan senzura prezident fərmanı ilə aradan qaldırıldı. 1999-cu il dekabrın 7-də Milli Məclis KİV haqqında yeni qanun qəbul etdi.

Demokratik ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq mətbuat Azərbaycanda da Konstitusiya ilə dövlət tərəfindən öz hüquqlarına təminat alıb. Həmin hüquqların fəaliyyət mexanizmi KİV haqqında Qanunda öz əksini tapır. KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, «KİV haqqında», «Məlumat Azadlığı həqqında», «Vətəndaşların müraciətlərinə baxılma qaydası haqqında», «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «Rabitə haqqında», «Dövlət sırrı haqqında», «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında», «Reklam haqqında», «İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında», «Televiziya və radio yayımı haqqında» qanullardan və digər normativ aktlardan (müvafiq məcəllə, fərman və sərəncamlardan) ibarətdir.

Mövzumuz Azərbaycan jurnalistikənin hüquqi əsasları olmadığına görə bunun üzərində çox dayanmağa ehtiyac yoxdur. Bu səbəbdən biz etik prinsiplərin Azərbaycan qanunvericiliyi ilə təsbiti məsələlərinə diqqət edəcəyik.

1995-ci ildə qəbul edilmiş Ana Yasamızə əsasən «hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır» (maddə 32.1) [1], «hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sırrını saxlamaq hüququ

vardır». Konstitusiyasımızın 46-ci maddəsi isə şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququnu təsbit edir. Həmin maddənin ikinci bəndində deyilir ki, «şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz». Ana Yasanın 47-ci maddəsi fikir və söz azadlığını təsbit edir. Maddənin 3-cü bəndi isə bir çox etik kodekslərdə öz əksini tapmış irqi, dini, sosial dözümlülüyü təbliğ edir: «Irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilmir». Etik kodekslərdə son zamanlar öz yerini tutmuş günahsızlıq prezumpsiyası da Ana Yasamızda öz əksini tapıb. «Təqsirsizlik prezumpsiyası» adlanan 63-cü maddə bütövlükə buna həsr edilib.

Azərbaycan KİV-i üçün Ana Yasamızdan sonra ikinci əsas qanun KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu hesab edilir. Qanunun 4-cü maddəsində «Kütləvi informasiya vasitəlerinin istehsalı və yayımının əsas prinsipləri» açıqlanır: «Kütləvi informasiya vasitəlerinin redaksiyaları öz fealiyyətlərində obyektivliyə, informasiyanın şəraitə uyğun mükəməlliyyinə, peşəkarlığa, şer kəsin doğru-dürüst informasiya almaq, fikir və söz azadlığı hüququna, vətəndaşların şəxsi həyatına hörmətə, peşə etikasına əməl edilməsinə, pornoqrafik materialların istehsalı və yayımının yolverilməzliyinə əsaslanmalıdır». Qanunun 10-cu maddəsində «Kütləvi informasiya azadlığından sui-istifadənin yolverilməzliyi» bildirilir. Qeyd edək ki, məhz bu maddəni bir başa etik prinsiplərin qanunvericilikdə tam təsbit edilməsi forması kimi qəbul etmək olar: «Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan sırları yaymaq, mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla devirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, müharibəni, zorakılığı və qəddarlığını, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud dözlüməzliyi təbliğ etmək, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan şaiyələr, yalan və

qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanuna zidd əməller törətmək məqsədilə KİV-dən istifadə edilməsinə yol verilmir [30, s.136].

Bu Qanunun jurnalistlər üçün müəyyənləşdirdiyi hüquqlardan sui-istifadə edərək ictimai əhəmiyyətli məlumatları gizlətməyə və ya saxtalaşdırmağa, kənar şəxsin və ya KİV olmayan təşkilatın xeyrinə məlumat toplamağa yol verilmir. Yalnız cinsinə, dinə münasibətinə, vəzifəsinə, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə, habelə siyasi etiqadına görə vətəndaşa və ya vətəndaşların müəyyən qrupunu hörmətdən salmaq məqsədi ilə jurnalist hüquqlarından istifadə edib informasiya yaymaq qadağandır.

İnformasiya dərc olunarkən onun mənası hər hansı vasitə ilə, o cümlədən sərlövhələr, şəkilaltı sözlərdən istifadə etməklə dəyişdirilərək təhrif oluna bilməz. Dərc edilmiş (efirə getmiş) informasiyalar, şaiyələr təsdiq olunmadıqda həmin KİV-də bu barədə mütləq məlumat verilmelidir. KİV-dən vətəndaşların şəxsi həyatına qəsd məqsədi ilə istifadə etmək qadağandır». KİV haqqında Qanunun 44-cü və 45-ci maddələri isə («Təkzib, düzəliş və cavab vermək hüququ»; «Təkzib, cavab və düzəliş verilməsi qaydası») KİV-də fiziki və hüquqi şəxslərin şərəf və ləyaqətini ləkələyən, böhtan və təhqir xarakterli məlumatlar verildikdə, fikirlər təhrif olunduqda fiziki şəxsin özünün və ya nümayəndəsinin, hüquqi şəxsin rəhbərlerinin yaxud səlahiyyətli nümayəndəsinin həmin KİV-də altı ay müddətində cavab vermək, həqiqətə uyğun olmayan məlumatın təkzib olunmasını, düzəliş verilməsini, habelə üzr istənilməsini tələb etmək, yaxud birbaşa məhkəməyə müraciət etmək hüququnun olduğunu xatırladır. 60-cı maddə «Kütləvi informasiya azadlığından və jurnalist hüquqlarından sui-istifadəyə görə məsuliyyət» hallarını sadalayır [30, s.150]:

«KİV-in redaksiyası (məsul redaktoru) və jurnalistlər (müəlliflər):

- 1) açıqlanması qanunla qadağan edilən məlumatları açıqladıqda;
- 2) baş redaktor (redaktor) mətbu nəşrdə çap olunan materialların bu Qanunun tələblərinə uyğun hazırlanmasına nəzarət etmədikdə;
- 3) bu Qanunda göstərilmiş hallardan başqa informasiyanı onun mənbəyini göstərmədən yaydıqda;
- 4) Vətəndaşların şəxsi həyatına qəsd etdikdə;
- 5) Pornoqrafik materialları dərc etdikdə və ya efirə verdikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə mülki, inzibati, cinayət və digər məsuliyyət daşıyırlar».

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsində [34, s.63] də kütləvi informasiya azadlığından və jurnalist hüququndan sui-istifadə etmə halları sadalanır (maddə 189): açıqlanması qanunla qadağan edilən məlumatların dərci; mətbu nəşrdə çap olunan materialların qanunvericiliyin tələblərinə uyğun hazırlanmasına nəzarət etməmək; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallardan başqa, informasiyanı onun mənbəyini göstərmədən yaymaq; istinad məlumatları göstərilməyən KİV-ri məhsullarını qəsdən yanlış göstərmək. Cəza kimi Xətalar məcəlləsində fiziki şəxslər minimum əmək haqqı məbləğinin iyirmi mislindən iyirmi beş mislinədək miqdarda, vəzifəli şəxslər minimum əmək haqqı məbləğinin altmış mislindən səksən mislinədək miqdarda, hüquqi şəxslər minimum əmək haqqı məbləğinin iki yüz mislindən iki yüz əlli mislinədək miqdarda cərimə edilir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki məcəlləsinin (1999) [34, s.75] 23 maddəsində «Şərəfin, ləyaqətin və işgüzar nüfuzun müdafiəsi» təsbit edilir. Maddənin ikinci bəndində bildirilir ki, fiziki şəxsin şərəfini, ləyaqətini, işgüzar nüfuzunu ləkələyən

və ya şəxsi həyatının sırrını qəsd edən məlumatların KİV-də yayıldığı halda, həmin KİV-də də təkzib edilməlidir. Göstərilən məlumatlar rəsmi sənədə daxil edilmişdirə, o hökmən dəyişdirilməli və bu barədə marağlı olan şəxs və ya şəxslərə məlumat verilməlidir. Digər hallarda təkzib qaydasını məhkəmə müəyyənləşdirir. 23-cü maddənin 3-cü bəndi isə KİV-də hüquqlarına və ya qanunla qorunan mənafelərinə toxunan məlumatlar dərc edilmiş fiziki şəxsin həmin KİV-də öz cavabını dərc etdirmək hüququnun olduğunu xatırladır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə (1999) [34, s.68] nəzər yetirək. Peşə etikasının əsas prinsiplərindən sayılan «böhtan» məcəllənin 147.1 maddəsində (Böhtan, yəni yalan olduğunu bilə-bilə, hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitələrində yayma) öz təsbitini tapıb və prinsipi pozan jurnalist cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək minimum əmək haqqı məbləğinin yüz mislindən beş yüz mislinədək miqdarda cərimə ilə və ya iki yüz qırıq saatadək müddətə ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Peşə etikasının digər bir prinsipi «təhqir» isə məcəllənin 148-ci maddəsində (Təhqir, yəni kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya KİV-də şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini nalayıq formada qəsdən alçaltma) öz əksini tapıb və bu prinsipi pozan qanunla cinayət məcəlləsinə cəlb edilərək minimum əmək haqqı məbləğinin üç yüz mislindən min mislinədək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırıq saatadək müddətə ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Cinayət Məcəlləsində şəxsi həyatın toxunulmazlığı kimi etik prinsip də təsbit edilib. Bununla bağlı 156-ci maddənin (Şəxsi Həyatın toxunulmazlığını pozma) birinci bəndində

bildirilir: Şəxsi və ailə sırrı olan məlumatların qanunsuz toplanılması minimum əmək haqqı məbləğinin yüz mislindən beş yüz mislinədək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır. Başqa bir jurnalistlərin peşə etikasının prinsipi olan «Milli, irqi və ya dini düşmənciliyin yolverilməzliyi» 283-cü maddədə təsbit olunur. Həmin maddənin birinci bəndinə əsasən, Milli, irqi və ya dini düşmənciliyin salınmasına, milli ləyaqətin alçaldılmasına, habelə milli, irqi və ya dini mənsubiyyətindən asılı olaraq vətəndaşların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və ya üstünlüklerinin müəyyən edilməsinə yönələn hərəkətlər, aşkar surətdə və ya KİV-dən istifadə olunmaqla törədildikdə minimum əmək haqqı məbləğinin min mislindən iki min mislinədək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Dövlətimizin daha bir qanununda - «Məlumat Azadlığı Haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunununun (1998) [34, s.146] 5-ci maddəsində (Məlumat azadlığının həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri) bildirilir: «Məlumat azadlığının həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır: məlumat azadlığının təmin edilməsi; məlumatın açıqlığı və onun mübadilə edilməsinin azadlığı; məlumatın obyektivliyi, tamlığı və həqiqiliyi; məlumatın axtarılmasının, əldə edilməsinin, istifadə olunmasının, yayılmasının və qorunmasının qanuniliyi; hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sırrının saxlanması; şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin qorunması» [30, s.154].

«Reklam haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun [34, s.156] 9-cu maddəsi (Qeyri-etik reklam) isə bütövlükə qeyri-etik reklama həsr edilib. Bu maddədə bildirilir ki, mətnində, görünüşündə və səslənməsində irqlə, millətlə, peşələr, sosial kateqoriyalar, yaş qrupları, cinslə, dillə, yaxud

fiziki şəxslərin dini, fəlsəfi, siyasi və digər formada əqidələrinə, həmçinin ümumi qəbul edilmiş humanizm və əxlaq normalarına zidd olan təhqiqimiz sözlər, müqayisələr və obrazlar işlədikdə, milli və ümuməbəşəri mədəni irs olan incəsənət obyektlərini, Azərbaycan Respublikasının və başqa dövlətlərin milli valyutalarını, dini rəmzləri, hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxsi, fəaliyyəti, peşəni və ya əmtəəni gözdən saldıqda reklam qeyri – etik sayılır.

3.1.5. Mətbuat Şuraları və etik prinsiplər. Bildiyimiz kimi, Avropa ölkələrindən altısında (Avstriya, Almaniya, Niderland, Norveç, İsveç, Böyük Britaniya) və Avstraliyada mətbuat şuraları fəaliyyət göstərir. Kanada da belə orqan yoxdur, lakin beş əyalətin öz şurası, onlardan dördünün isə regional şurası var. Mətbuat Şuraları jurnalist məsuliyyətinin dərk edilməsi istiqamətində əvəzsiz rol oynayırlar. Təsadüfi deyil ki, Mətbuat Şuraları jurnalist etikasına daxil olan prinsiplərə mediada əməl olunmasına birbaşa nəzarət edən institutdur və bu cür pozuntulara qarşı sərt addımlar atmaqdadırlar. Məsələn, İsveçdə Mətbuat Şurası qanunu və ya peşə etikası prinsiplərini prozmuş qəzetləri təqribən 4000 ABŞ dolları dəyərində cərimələmək və bu vəsaiti öz büdcəsinə əlavə etmək imkanına malikdir.

Ümumiyyətlə, jurnalist məsuliyyətinin artırılması sahəsində mətbuat şuralarının fəaliyyətinin səmərəliliyi barədə üç amil əsasında neticə çıxarmaq olar:

- 1) Şuranın qərarlarının əsasını təşkil edən başlıca etik prinsiplərin həm ictimai və şəxsi maraqları, həm də mətbuatın öz xüsusi funksiyalarını icra edə bilməsi üçün vacib olan maraqları nə dərəcədə tarazlaşdırılmış qaydada müdafiə etməsi;
- 2) Şuranın müəyyənləşdirilmiş standartları nə dərəcədə ardıcılıq və inadkarlıqla tətbiq etməsi;
- 3) Qəzetlərin Şuranın qərarları ilə nə dərəcədə razılaşması.

Mətbuat üzrə yeddi milli şuranın eksəriyyəti qərarlarının qəbulunda rəhbər tutulan məcəllə işləyib hazırlayıb. Məcəlləyə diqqət yetirsək görərik ki, ora daxil olan müddəaların bir çoxu birbaşa professional jurnalist etikasının prinsipləri ilə bağlıdır. Bu müddəalar, ümumilikdə məcəllənin özü, bir növ, jurnalistlərin etik prinsiplərin keşiyində durmasını və onları öz şəxsi maraqları naminə ayaqlamamasını təmin etmək məqsədi güdür.

Mətbuat Şuralarının hazırladıqları məcəllələrin hamisində, demək olar ki, aşağıda ümumiləşdirildiyimiz müddəalara toxunulur [32, s.40]:

1) vicdanlılıq və ədalətlilik; yazı dərc edilməzdən əvvəl istənilən tənqidə məqalənin obyektinin fikrinin öyrənmək vəzifəsi; faktiki səhvləri aradan qaldırmaq vəzifəsi; illüstrasiyanın yanlış və ya əks mənada başa düşülməməsi üçün onu təhrif etməmək vəzifəsi;

2) tənqidə fikirlərə, həmçinin faktlar əsasında hazırlanmış tənqidə yazınlara cavab vermək imkanını təmin etmək vəzifəsi;

3) obyektivlik; bəzi məcəllələr mətbuat nümayəndələrinin hədiyyə qəbul etməsini qadağan edir;

4) şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququna hörmət;

5) faktları rəydən fərqləndirmək vəzifəsi;

6) irqi, milli, dini, yaxud cinsi əlamətlərə görə ayrıseçkilisinin qadağan olunması; bəzi məcəllələr KİV-ə yazının obyektinin irqi, dini, yaxud milli mənsubiyyətini xüsusi ehtiyac olmadıqda xatırlatmaqdən çəkinməyi tövsiyyə edir;

7) informasiya əldə etmək üçün şərəfsiz üsullardan istifadə etməmək vəzifəsi;

8) adamları təhlükəyə məruz qoymamaq vəzifəsi;

9) ümumi ədəb və zövq normalarını gözləmək vəzifəsi;

10) məxfi mənbələri açıqlamamaq vəzifəsi;

11) şübhəli şəxsin təqsirkar olması barədə qabaqcadan qərar çıxarmamaq və əvvəller barəsində ittihəm irəli sürüll-

məsi haqqında məlumat verilən şəxs bəraət alıqdə, bu barədə məlumatı da dərc etmək vəzifəsi.

Yeni yaradılmış Azərbaycan Mətbuat Şurasının da ölkə jurnalistlərinə təqdim etdiyi peşə etikası kodeksi var. Kodeks « Peşə Davranışı Qaydaları» adlanır [23, s.49]. Sənədin giriş hissəsində bildirilir: «Söz azadlığını ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin, demokratik sistemin dayağı və Xalqın Həqiqəti Bilmək Haqqının mühüm vasitəsi sayılan biz jurnalistlər hər zaman və hər yerdə onun məhdudlaşdırılmasına qarşı çıxacağımızı bildirərək, medyanın əsas vəzifəsinin faktı necə var elə çatdırmaq olduğunu nəzərə alaraq, aşağıdakı peşə prinsiplərinə əməl edəcəyimizi hamının qarşısında açıqlayıraq». Kodeks bütövlüklə dörd prinsipdən (Prinsip 1 – Həqiqətə xidmət, dəqiqlik və obyektivlik; Prinsip 2 – İnfomasiya qaynaqlarına saygılı yanaşma; Prinsip 3 – Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı; Prinsip 4 – Jurnalisticin özünün və çalışdığı orqanın reputasiyasının qorunması), hər prinsip isə müvafiq olaraq bir neçə maddədən ibarətdir. Yuxarıda ümumiləşdirilmiş formada təqdim etdiyimiz müdədəlar ölkə Mətbuat Şurasının hazırladığı etik kodeksdə də öz əksini tapır. Lakin digər ölkələrin müvafiq kodekslərindən fərqli olaraq bizim şuramızın hazırladığı kodeks daha çox ümumiləşdirilmiş formada bu prinsipləri təqdim edir.

3.2. Xidməti etika

Jurnalisticin fəaliyyətində onun hərəkətlərini peşəkar mühitə uyğunlaşdırın bəzi mənəvi tələblər mövcuddur. Bu tələblər məcmusu xidmət etikası adlanır. Jurnalisticin fəaliyyətində onların peşəkar mühitdə davranışlarının qaydaya salınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar mühitdə jurnalisticin davranışının qaydaya salınması çox vacib şərtlərdən biridir. Bu baxımdan peşəkar mühitdə jurnalisticin davranışını nizamlayan

ədəb qaydaları, daha doğrusu birgə fəaliyyət zamanı qarşılıqlı münasibət normaları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu prinsip və normalalar xidməti etika adı altında birləşdirilir.

Xidməti etika normaları kütləvi informasiya vasitələrinin səmərəli fəaliyyəti üçün əsas amildir. Hər jurnalist ona əməl etməklə işlək yaradıcı kollektivin formalaşmasına şərait yaradır. İş-xidmət etikasının normaları özündə redaksiya günahı üzərindən buraxılmış səhvlər, başqasının əvəzinə materialı hazırlayıb imza qoymaq, redaksiyanın sırrı kimi qorunan məlumatların verilməsi, redaksiya işçisi ilə münasibət, «rütbə» etibarı ilə özündən yuxarı və ya aşağı işçilərlə münasibəti ehtiva edir.

Gündəlik iş rejimində jurnalist digər həmkarları ilə rastlaşır. Məhz bu ünsiyyətlər xidməti etika normalar çərçivəsini müəyyənləşdirir. Jurnalist bu çərçivədən kənara çıxmamalıdır. Əsas normalara jurnalistin öz peşə həmkarına ehtiramla yanaşması, onun imzasına hörmət etməsi daxildir. Xidməti etik norma həmcinin səhvə yol verildiyi təqdirdə düzəliş və təkzibin çap etdiriməsini də özündə ehtiva edir. Etik normanın pozulması kiminsə yerinə məqalə çap etdirmək müəllifliyə iddia etmək və ya həmin materiala yersiz müdaxilə etməyi, müəllifin xəbəri olmadan digər jurnalistin öz imzasını həmin məqaləyə əlavə etməsini nəzərdə tutur. Xidməti etika, redaksiya daxilindəki sırrın yayılmasını, materialın redaksiyanın xəbəri olmadan başqa mətbuat orqanlarında çap edilməsini və altındanda öz imzasını qoymağı qadağan edir. Bu qadağalar həmcinin hüquqi normalarla da tənzimlənir.

Xidməti etika həmcinin jurnalistlə ştatdankənar müxbirin münasibətlərini də tənzimləyir. Həmin müxbirə kömək etmək, ona yol göstərmək xidməti etik normanın tələbləridir. Jurnalist həmcinin öz peşə həmkarına işlə bağlı olan problemlərin həllində də kömək etməyə borcludur. Həmkarlarına

hörmət, həmçinin jurnalistin hər hansı bir yeni mövzuya başlayarkən, ondan əvvəl bu mövzunu işləmiş jurnalistləri qiymətləndirməyi də nəzərdə tutur. Əksinə, əgər jurnalist özünü işlediyi mövzuda daha parlaq göstərmək məqsədi ilə, digərlərinin fəaliyyətini haqsız tənqid edir, lağla qoyubsa, bu xidməti etik normaları kobud surətdə pozmaq deməkdir.

Jurnalist prioriteti tez-tez jurnalist operativliyi ilə hər hansı bir informasiyanın diger KİV-dən daha tez cəmiyyətə çatdırılması qarşıq salınır. Bu yaradıcı rəqabət həmkarların qəsdən, jurnalistə əngəl törətmək məqsədi ilə yanlış məlumatlar sizdirməsi ilə müşayet olunmamalıdır. Bu tələb Beynəlxalq Jurnalist Təşkilatlarının etik kodekslərində də öz əksini tapıb: «Öz işgüzar münasibətlərində jurnalist digər həmkarları ilə loyal rəqabətə və professional həmrəyliyə can atmalı, xidməti etik çərçivədən kənara çıxmamalıdır» .

Bu həmrəylik jurnalistin öz həmkarına yaradıcı uğursuzluq nəticəsində kömək etməsində, ona səhvlerini düzəltməkdə yardımçı olmasında da özünü göstərməlidir. Əgər jurnalist öz iş yoldaşında hansısa mənfi keyfiyyətlər aşkarlayırsa, onların aradan qaldırılmasına çalışmalı, dözümlülük nümayiş etdirməlidir.

Xidməti etik normaların daha geniş sferası reaksiya daxilindəki subardinasiya prinsipinə hörmətlə yanaşmağı tələb edir. «Redaktor - müxbir» münasibətlərini tənzimləyir. Bu münasibətlərdə əsas tərəflər redaksiya kollektivi və redaksiya rəhbərliyidir.

Müxbir rəhbərliyin tapşırıqlarını yerli-yerində və vaxtında yerinə yetirməyə borcludur. O, rekdaktora cavab qaytarmalı, narazılıqlarını etik normalara uyğun ifadə etməlidir. Müxbirin redaksiya tapşırığından boyun qaçırmaga haqqı yoxdur. Bu yalnız ciddi və əsaslandırılmış səbəb nəticəsində mümkün ola bilər. Öz işinə məsuliyyətlə və vicdanla yanaşmalıdır. Redaktor da öz növbəsində müxbiri alçalmamalı, onu

başa düşməyə çalışmalıdır. Rəhbərlik kollektivin və ya jurnalistenin problemlərini həll etməyə borcludur. Bundan boyun qaçırmış redaksiya rəhbərliyinin hörmətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Redaktor müxbirə tapşırıq verərkən, onun bu işin öhdəsindən gəlib-gələ bilməyəcəyini nəzərə almalı, jurnaliste yol, ona kömək etməlidir. Redaktor həmçinin müxbirə ikincinin görə biləcəyi qədər iş verməlidir. Müxbirin yazılarını oxuyarkən və düzəliş edərkən səbr nümayiş etdirməli, səhvlərini ona başa salmalıdır. Müxbirə layiqli qiymət vermək, onu işə daha da həvəsləndirmək redaktorun əsas vəzifəsidir. O, həmçinin bir rəhbər kimi hər bir müxbirin mənfi-müsbat keyfiyyətlərini bilməli, onlarla, necə deyərlər «öz dillərində danişmalıdır».

Xidməti etika aşağıda sadalanan hallarda pozulmuş hesab oluna biler [62]:

1. Öz həmkarının materialında etdiyi redaktələri ona bildirmədən dərc edirsə;

2. Öz vəzifəsindən sui-istifadə edərək redaksiya əməkdaşlarını öz istəyinə uyğun olaraq məqaləni redakte etməyə məcbur edirsə;

3. Hər hansı səbəbdən həmkarını başqa jurnalistlərə və ya ictimaiyyətə mənfi adam kimi tanıdırırsa;

4. Yaradıcılıq rəqabətini yanlış anladığından və ya başqa subyektiv səbəblərdən həmkarına peşə borclarını yerinə yetirməkdə qəsdən mane olursa;

5. Redaksiyada tutduğu vəzifədən sui-istifadə edib ilk jurnalist təşkilatının işinə əngəl törədirse və ya sərbəstliyini məhdudlaşdırırsa.

Ümumiyyətlə, xidməti etik normalar çox incə və qəлиз tənzimləyici olub, redaksiyanın daxilində və jurnalistlər arasındakı ünsiyyətdə əhəmiyyətli rol oynayır, odur ki, hər bir jurnalist bu xidməti etik normalara əməl etməyə borcludur.

NƏTİCƏ

Ümumiyyətlə, ictimai fikrin formalaşmasında mətbu sözün rolu qəzet və jurnallarda çalışan qələm sahiblərinin məsuliyyətini artırır, professional peşə etikası prinsipləri öz peşə borcunu yerinə yetirən jurnalista etik-mənəvi normaları xatırladır, vətəndaşlarla, təşkilatlarla normal ünsiyyət yaradılması zərurətini tövsiyyə edir.

Unutmamalıq ki, cəmiyyətimizdə jurnalista sosial və hüquqi məsuliyyətlə yanaşı, mənəvi məsuliyyət də daşıyır. Etika elə bir elmdir ki, o insanların daxili aləminin, mənəvi şüurunun nəzəri qanunlarını və praktiki tələblərini öyrənir və formalaşdırır. Lakin eyni zamanda etika elə konkret normaları da müəyyənləşdirir ki, adamlar tez-tez qarşılaşıqları vəziyyətlərdə bu normaları əsas tutmalıdır.

Düzgünlük, təvazökarlıq, şəxsi ləyaqət hissi, qarşılıqlı hörmət, obyektivlik, vicdanlılıq, paklıq, şəxsiyyətə və özgə ləyaqətinə ehtiram, ümumbeşəri dəyərlərə ehtiram, peşə həmrəyliyi – bunlar hər bir jurnalistin mənəvi simasının labüb keyfiyyətləridir və bu keyfiyyətlərə sadıq qalmaq onun borcudur. Jurnalistin əsas borclarından biri də ölkədə qüvvədə olan «Mətbuat haqqında qanun»una dönmədən və qeyd-şərtsiz əməl etməsidir.

Etika normalarına əməl olunmasına jurnalistin ən əvvəl öz vicdanı nəzarət edir. Bu normaların pozulmasına görə jurnalist «vicdan məhkəməsi»nə cəlb oluna bilecəyini unutma malıdır, bu halda o, həmkarları tərəfindən ictimai məzəmmətə məruz qalır. Jurnalist etikası tələblərinin kobudcasına, dəfələrlə, şüurlu surətdə pozulmasına görə jurnalist məhkəmə qarşısında da cavab verməli olur.

Jurnalistin davranışını səciyyələndirən ümdə cəhətlərdən biri də onun nəzakətli olmasıdır. Bu o deməkdir ki, jurnalist özünü ləyaqətlə aparmağı, adamlara mədəni yanaşmağı, onların rəyinə hörmət etməyi, müsahibinin sözünü kəsməyib onu təmkinlə dinləməyi, müsahibəni lazımı məcraaya yönəltməyi bacarmalıdır. Bir məsələni də nəzərə almaq vacibdir ki, imzasız yazılar, müəllifi göstərilməyən teleradio

verilişleri vasıtəsilə xalq, cəmiyyət adından iddialar və təhrikədici müddəalar irəli sürmək yolverilməz haldır. Ümumdünya jurnalistikasında olduğu kimi, Azərbaycan jurnalistikasında da professional etika prinsiplerinin dəyərlərinə hörmət getdikcə artıraqdadır. Dördüncü hakimiyyətin nümayəndələri etik prinsiplərə riayət etməklə yanaşı, Azərbaycanda kökü XIX-cu əsrə gedən jurnalistika ənənələrini bərpa edir və gələcək inkişaf üçün güclü zəmin yaradırlar.

Təəssüf ki, Qərb dövlətlərindən fərqli olaraq, Azərbaycanda jurnalistin və ya KİV-in daha tez-tez məhkəməyə verilməsinin şahidi oluruq. Bu heç də ondan irəli gəlmir ki, müasir jurnalistikamız diletant səviyyəsindədir. Bu fikirlə ən azı ona görə razılaşmaq olmaz ki, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, jurnalistikada tariximiz başlanğıcını keçən əsrdən götürərək uzun və keşməkeşli, çətin, lakin şərəfli bir yol keçmişdir. Elə isə səbəbkar kimdir? Bəlkə özümüz. Qanunları, prinsipləri bilməmək nəinki jurnaliste, istənilən vətəndaşa belə bir sıra problemlər yarada bilər. Jurnalist bir başa cəmiyyətin təfəkkür tərzi və ideya baxışlarını dəyişdirə biləcək gücü özündə daşıdığı üçün hər zaman təqib obyekti olub. Qanunları bilməməyimiz, çox zaman da bilməyərəkdən öz yazılarımıza etik çərçivələrdən kənara çıxmamız, sadəcə bizi istəməyənlərin əlinə əlavə arqumentlər verir.

Gəlin nəzərdən keçirək. Son zamanlar mətbuatı məhkəməyə verən şəxslər nədən şikayətlənilərlər: şərəf və ləyaqətin alçaldılması, böhtan, qərəzli informasiya və təhlillərin verilməsi. Əslində jurnalisti həmişə bu «ittihəm»larla susdurmağa çalışırlar. Hətta jurnalist öz yazılarında kifayət qədər korrektli olsa belə, bu cür bəhanələr tapmaq olar. Azərbaycanda KİV-lə bağlı keçirilən məhkəmə prosesləri, onların nə dərəcədə ədalətli olub-olmadığı başqa mövzunun söhbətidir. Sadəcə bu məsələyə diqqəti çəkmək istəməyimin əsas məqsədi «ittihəm»lara fikir yönəltməkdir. Heç bir halda böhtan və ittihamlarla «zənginləşdirilmiş» yazı dərc etdirməmək, kimisə qəsdən gözdən salmaq üçün qərəzli yazılar yazmamaq, bir insan kimi həmin adamdan nə qədər xoşun gəlmirsə belə, onun

şəxsiyyətini və ləyaqətini təhqir etməmək – bu professional jurnalist etikasının əsas prinsipləridir. Lakin, obyektivlik naminə deməliyik ki, bəzən öz həmkarlarımızın da bir qismi bu prinsiplərə əməl etmir. Bunun isə öz səbəbləri var:

1. Jurnalist öz peşəsinin mahiyyətini başa duşmür, professional jurnalist etikasına riayət etməyin vacibliyini dərk etmir;
2. Bəzi jurnalistlər öz siyasi maraqlarını, şəxsi ambisiyalarını və bəslədikləri münasibəti öz peşə maraqlarına qurban vermək istəmir, hər iki şalın nəticəsində cəmiyyət qərəzsiz, obyektiv jurnalistikani dirləmək əvəzinə, əksinin şahidi olur.

Bu isə ona səbəb olur ki, jurnalist və mətbuat, daha sonra isə jurnalistika bütövlükdə gözdən düşür. Buna heç bir vəhicle yol vermək olmaz. Ümidverici haldır ki, jurnalistika fakültələrində professional jurnalist etikası fənni tədris olunur, peşə etikasına dair müxtəlif broşüralar çap edilir. Bu jurnalistə öz fəaliyyəti dövründə peşə etikasına riayət etməyin nə dərəcədə vacib olduğunu dərk elətdirir, öyrədir. Əks halda, qeyd etdiyimiz kimi, professional etikaya riayət etməməklə öz peşəsinə hörmət etməyən jurnalistə cəmiyyət hörmət etməz. Bu kütləvi hal alarsa jurnalistikyanın iflası demək olacaq.

Unutmaq olmaz ki, həm də professional jurnalist etikası prinsiplərinə əməl etməklə Azərbaycan jurnalistikası dünya səviyyəsinə qalxa, beynəlxalq standartlara cavab verə bilər. Yalnız bu yolla ölkə jurnalistləri xalqımızın hörmətini və rəğbətini qazana, dövlətimizin milli-istiqlalımızın, həmçinin demokratianın öz qələmi ilə yorulmaz və dönməz müdafiəçisinə çevrilə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUS ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1997
2. Abdullayev A. Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti haqqında. Bakı, Azərnəşr, 1968
3. Adilov M. Qəzet dili. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1973
4. Ağayeva İ. Bədii və elmi üslub. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1988
5. Azad mətbuat və onun cəmiyyətdə rolü. Demokratik bülletenlər seriyasından V. Bakı, «İnam» Plüralizm Mərkəzi, 1997
6. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1970
7. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1990
8. Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin Nizamnaməsi. Azərbaycan Respublikasının jurnalistinin peşə etikası kodeksi. Bakı, «Nicat» nəşriyyatı, 1993
9. Azərbaycan jurnalistlərinin peşə etikası kodeksi. «525-ci qəzet», 5 sentyabr 1998
10. Azərbaycan Respublikası Kütləvi İnformasiya Vəstələri haqqında Qanun. Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 2003
11. Azərbaycan: Söz və mətbuat azadlığı sahəsində vəziyyət. Bakı, YNJB nəşri, 2002
12. Bağırov Ə. A. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, 1985
13. Bitem D., Boyl K. Demokratiya: 80 sual və cavab. Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 2001
14. Cidarlanmamış mətbuat. Bakı, ABŞ Məlumat Agentliyi, 1992

15. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyiyatı. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962
16. Diffamasiya və məhkəmə təcrübəsi. Bakı, «Yeni Nəsil» MMC, 2002
17. Ekstremal jurnalistika. Bakı, «Şərq-Qərb» ASC, 2003
18. Erik Fichtelius. Jurnalistikanın on qızıl qaydası. Bakı, AJB nəşri, 2002
19. «Əkinçi» (1875-1877). Bakı, Azərnəşr, 1979
20. Əliyev K. Natiqlik sənəti. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994
21. Əsgərov M.Ə. Natiqlik sənətinin əsasları. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1975
22. Hacızadə H. Demokratiya: Gediləsi uzun bir yol. Bakı, «Əbilov, Zeynalov və oğulları» mətbəəsi, 2002
23. Hamının qarşısında bəyan edirik. Bakı, «Yeni Nəsil» MMC, 2003
24. Hayek F.A. Hüquq, Qanunvericilik və Azadlıq. I, II, III cild. Bakı, «Qanun», 2002
25. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı, Bakı Dövlət Nəşriyyatı, 1999
26. İnformasiyalı cəmiyyət: azadlıqlar, qadağalar. Bakı, «Yeni Nəsil» MMC, 2002
27. Jurnalist etikası. Bakı, «Yeni Nəsil» nəşriyyat poliqrafiya resurs mərkəzi, 2000
28. Jurnalistlər ekstremal şəraitdə. Bakı, «Yeni Nəsil» AJB Nəşriyyat-poliqrafiya Mərkəzi, 2001
29. Jurnalistika və hüquq. Bakı, «Yeni Nəsil» Nəşriyyat Evi, 2002
30. Jurnalistin hüquq məsləhətçisi. Media hüquqları İnstитutu. Bakı, «Patronat-S» nəşriyyatı, 2003
31. Jurnalistlərin hüquq-məlumat kitabı. Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 2000

32. Jurnalist məsuliyyəti. Bakı, «Yeni Nəsil» MMC, 2002
33. Jurnalistlərin məlumat kitabı. Bakı, «Yeni Era» MMC, 2002
34. Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində qanunvericilik. Bakı, «Yeni Nəsil» AJB nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2001
35. Mahmudov M. A. Mətbuatda dil normalarını pozmağa heç kəsin haqqı yoxdur. «Xalq Qəzeti», 2 noyabr 2003
36. Mass media və intellektual mülkiyyət. Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 1998
37. Media və hakimiyyət. Bakı, «Yeni Nəsil» Nəşriyyat Evi, 2002
38. Mehdi F. Bədii publisistika. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1982
39. Mehdi F. Mətbuat janrları. Bakı, Tural-nəşr, 1995
40. Mehdi F. Mətbuatda publisistika. Bakı, ADU nəşri, 1981
41. Məlumat Azadlığı Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, V cild, Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 1998
42. Məmmədli C. Ə. Jurnalistikaya giriş. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001
43. Məmmədli C. Ə. Müasir Jurnalistika. Bakı, Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, 2003
44. Mətbuat azadlığı: qanunvericilik və təcrübə. Bakı, «Yeni Nəsil» nəşriyyat poliqrafiya resurs mərkəzi, 2000
45. Mirzəliyev C. Mən jurnalistəm. Bakı, «Araz» nəşriyyatı, 2001
46. Paşayev S. Sadə əxlaq normaları. Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1974
47. Rəhimova S. Deontologiya – jurnalistin peşə etikasının elmi əsası kimi. Mətbuat tariximizin iftixar səhifəsi:

«Şərqi – Rus 100» (elmi-praktik konfransın materialları). Bakı, BDU Jurnalistika fakültəsi, 2003

48. Rəhimova S. Jurnalist etikası. Jurnalistika fakültəsi qiyabi tələbələri üçün ixtisas fənlərindən metodiki göstərişlər. Bakı, BDU nəşri, 2001

49. Rəsulzadə M.Ə. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, Azərnəşr, 1992

50. Rəsulzadə M.Ə. Seçilmiş əsərləri. II cild. Bakı, Şirvannəşr, 1992

51. Sadıqov Q. Etika. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1971

Rus dilində:

52. Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. Москва, изд.-во Московского Университета, 1999

53. Буева Л.Н. Человек: деятельности и общение. Москва, изд.-во Мысль, 1978

54. Бухарцев Р. Психологические особенности журналистского творчества. Свердловск, кн. изд.-во, 1971

55. Воронов Ю.П. Методы сбора информации в социологическом исследовании. Москва, изд.-во «Статистика», 1974

56. Ворошилов В.В. Журналистика. Санкт-Петербург, изд.-во Михайлова В.А., 2001

57. Дробников О.Г. Проблемы нравственности. Москва, изд.-во «Наука», 1975

58. Жидков В. В ответе за каждое слово. Москва, изд.-во «Мысль», 1979

59. Законы и практика СМИ одиннадцатых демократиях мира (сравнительный анализ). Европа, Америка и Австралия. Москва, изд.-во «Галерия», 2000

60. Керимов М., Исмаилов Р. Реклама в прессе. Баку, Баку Пресс Центр, 1998

61. Ковалевский С.Д. Руководитель и подчиненный. Москва, изд.-во «Прогресс», 1973

62. Комаров В.Д. Служебная этика. Ленинград, изд.-во «Знание», 1968
63. Конституционное право зарубежных стран. Москва, изд.-во БЕК, 1996
64. Кузин В.И. Психологическая культура журналиста. Санкт-Петербург, 2001
65. Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста. Москва, изд.-во Аспект-Пресс, 2000
66. Proxorov E.P. Vvedenie v jurnalistiku. Moskva, izd.-vo «Rip-xoldinq», 2002
67. Прохоров Е.П. Деонтологические основы демократической журналистики. Журналистика и демократия. Москва, изд.- во «Рип-холдинг», 2001
68. Профессиональная этика журналистов. Москва, изд.- во «Галерия», 1999
69. Сиберт Ф., Питерсон Т., Шрамм У. Четыре теории печати. Москва, изд.-во «Вагриус», 1998
70. Теплюк В.М. Социальная ответственность журналиста. Москва, изд.-во «Мысль», 1984
71. Теплюк В.М. Этика журналистского творчества. Москва, изд-во «Мысль», 1980
72. Якобсон П.М. Общение людей как социально-техническая психологическая проблема. Москва, изд-во «Знание», 1973
73. Шостак М.И. Репортер: профессионализм и этика. Москва, изд.-во «Рип-Холдинг», 2002
74. Шумилина Т.В. Методы сбора информации в журналистики. Москва, изд-во Московского Университета, 1983

İngilis dilində:

75. Merrill, John C., and Barney, Ralph D., eds. Ethics and the Press: Readings in Mass
76. Sissela Bok. Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation (New York, Vintage Books, 1984)

İstifadə edilmiş internet saytlarının siyahısı:

89. www.uta.fi/ethicnet/ifj
90. www.uta.fi/ethicnet/austria
91. www.uta.fi/ethicnet/belgium
92. www.uta.fi/ethicnet/u.k.
93. www.uta.fi/ethicnet/germany
94. www.uta.fi/ethicnet/italy
95. www.uta.fi/ethicnet/portuquez
96. www.uta.fi/ethicnet/turkey
97. www.uta.fi/ethicnet/france
98. www.uta.fi/ethicnet/sweden
99. www.uta.fi/ethicnet/switzerland
100. www.uta.fi/ethicnet/norway
101. www.internews.ru
102. www.journalist.com
103. [www.Radioportal.ru/educat 18. html.](http://www.Radioportal.ru/educat/18.html)
104. [www.Sreda-mag. ru.](http://www.Sreda-mag.ru)
105. [usinfo.state.gov/journalist/itoik/0401/ijgr 09/htm](http://usinfo.state.gov/journalist/itoik/0401/ijgr/09/htm)

MÜNDƏRİCAT:

Ön söz	3
Giriş	5
1 FƏSİL	
Jurnalist məsuliyyəti və peşə etikasının formallaşması	9
1.1. Jurnalistin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti	10
1.2. Etik normaların formallaşması və əhəmiyyəti	24
1.3. Azərbaycan jurnalistikası və peşə etikası	36
2 FƏSİL	
Mətbuat dilində və jurnalist yaradıcılığında etik normalar ..	41
2.1. Dil və üslubda gözlənilən etik normalar	42
2.2. Jurnalistikada informasiya ilə iş prosesində gözlənilən etik normalar	50
3 FƏSİL	
Beynəlxalq təcrübədə jurnalist etikası və Azərbaycan mətbuatı	62
3.1. Professional jurnalist etikası	63
3.2. Xidməti etika	138
Nəticə	142
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	145

*Yığılmağa verilmiş 20.09.2006.
Çapa imzalanmış 04.10.2006.
Şərti çap vərəqi 9,5. Sifariş № 478.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 350.*

*Kitab «Nurlan» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapositivlərdən çap olunmuşdur.
Direktor: prof. N.B.Məmmədli
E-mail: nurlan1959@yahoo.com
Tel: 497-16-32; 850-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.*